

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 1
2025

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1915 від 30.05.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-05124
Суб'єкт у сфері друкованих медіа - Одеський державний університет внутрішніх справ (вул. Успенська, буд. 1, м. Одеса, 65014, oduvsofficial@gmail.com, тел. 048-793-50-00).
Виходить з 1997 р. До 2006 р. – «Вісник Одеського інституту внутрішніх справ». Щоквартальник.
Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, іспанська.

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу наукової роботи та діяльності

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Албул С.В., кандидат юридичних наук, професор
Бондар В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Братель С.Г., кандидат юридичних наук, професор
Денисова А.В., доктор юридичних наук, професор
Галунько В.В., доктор юридичних наук, професор
Горошко В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Дришлюк В.І., кандидат юридичних наук, доцент
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмайлов К.Ю., кандидат юридичних наук, доцент
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, професор
Корнієнко М.В., доктор юридичних наук, професор
Крикун В.В., доктор юридичних наук, професор
Кузнichenko С.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Матієнко Т.В., кандидат юридичних наук, доцент
Меркулова В.О., доктор юридичних наук, професор
Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Нікітін А.А., кандидат юридичних наук, доцент
Павлютін Ю.М., доктор юридичних наук, доцент
Пасько О.М., доктор юридичних наук, доцент
Прудка Л.М., кандидат психологічних наук, доцент
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тетерятник Г.К., доктор юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, професор
Ярмак Х.П., доктор юридичних наук, професор
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 3 від 25.03.2025 р.

*На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) та Наказу Міністерства освіти
та науки України № 1166 від 23.12.2022 р.
(додаток 3) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузях бізнес, адміністрування
та право і безпека та оборона (D8 «Право»,
D9 «Міжнародне право»,
K9 «Правоохоронна діяльність»).*

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається на
авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії
Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі «Південноукраїнський
правничий часопис», допускається лише
з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на
«Південноукраїнський правничий часопис»
обов'язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від
12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації,
таблиці, графіки, список використаних джерел.
Стаття повинна містити назву, анотації та ключові
слова українською та англійською мовами.
Середній обсяг кожної анотації має бути не менш
як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по
тексту у квадратних дужках із зазначенням
номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається
наприкінці статті в порядку згадування
джерел та має бути оформлений відповідно до
існуючих стандартів бібліографічного опису
(див.: розроблений в 2015 році Національний
стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація
та документація. Бібліографічне посилання.
Загальні положення та правила складання»).

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

РОЛЬ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАКОННОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Ковальова Т. І.

Стаття присвячена глибокому аналізу проблемних питань, що виникають у процесі здійснення Вищим антикорупційним судом (ВАКС) функції судового контролю на етапі досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень в Україні, особливо в умовах триваючого воєнного стану.

У роботі детально розглядаються специфічні труднощі, з якими стикається ВАКС в умовах воєнного стану. До них належать обмеження у доступі до правосуддя, зумовлені безпековою ситуацією, необхідність оперативного реагування на загрози національній безпеці, що може вступати в колізію з процесуальними гарантіями, а також імперативне забезпечення прав підозрюваних та потерпілих відповідно до національного законодавства та норм міжнародного гуманітарного права. Автор підкреслює, що війна створює сприятливе підґрунтя для зловживань та спроб уникнення відповідальності особами, підозрюваними у корупції, через використання недоліків законодавства, зокрема щодо строків досудового розслідування та строків давності.

Мета дослідження полягає у всебічному вивченні теоретичних та практичних аспектів судового контролю ВАКС за досудовим розслідуванням корупційних злочинів в умовах воєнного стану, а також у розробці обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності цього контролю при одночасному забезпеченні високих стандартів захисту прав людини. У результаті проведеного дослідження ідентифіковано низку конкретних проблем, що негативно впливають на ефективність судового контролю ВАКС в умовах воєнного стану.

На основі виявлених проблем автором пропонуються шляхи удосконалення судового контролю ВАКС, включаючи підвищення кваліфікації суддів, оптимізацію процедур розгляду клопотань, покращення взаємодії з іншими правоохоронними органами, посилення захисту прав учасників процесу, забезпечення прозорості та підзвітності, вдосконалення законодавства, а також запровадження системи моніторингу та оцінки ефективності діяльності суду.

Ключові слова: Вищий антикорупційний суд, судовий контроль, досудове розслідування, корупційні злочини, воєнний стан, права людини, міжнародне гуманітарне право, строки давності.

Kovalova T. I. The role of the Higher Anti-corruption court in ensuring the legality of the pre-trial investigation of corruption crimes during the action of the legal regime of martyr state

The article is devoted to an in-depth analysis of problematic issues that arise in the process of the Supreme Anti-Corruption Court exercising the function of judicial control at the stage of pre-trial investigation of corruption criminal offenses in Ukraine, especially in the context of ongoing martial law.

The paper examines in detail the specific challenges faced by the Supreme Court of Justice under martial law. These include restrictions on access to justice due to the security situation, the need to respond promptly to threats to national security that may conflict with procedural guarantees, and the imperative to ensure the rights of suspects and victims in accordance with national legislation and international humanitarian law. The author emphasizes that the war creates a favorable environment for abuses and attempts to avoid responsibility by persons suspected of corruption through the use of legislative shortcomings, in particular regarding the terms of pre-trial investigation and statutes of limitations.

The purpose of the study is to comprehensively study the theoretical and practical aspects of the judicial control of the Supreme Anti-Corruption Court of Ukraine over the pre-trial investigation of corruption crimes under martial law, as well as to develop substantiated recommendations aimed at increasing the effectiveness of this control while ensuring high standards of human rights protection. As a result of the study, a number of specific problems have been identified that negatively affect the effectiveness of the judicial control of the Supreme Anti-Corruption Court of Ukraine under martial law.

Based on the identified problems, the author proposes ways to improve the judicial control of the Supreme Anti-Corruption Court of Ukraine, including improving the qualifications of judges, optimizing the procedures for considering petitions, improving interaction with other law enforcement agencies, strengthening the protection of the rights of participants in the process, ensuring transparency and accountability, improving legislation, and introducing a system for monitoring and evaluating the effectiveness of court activities.

Key words: Higher Anti-Corruption Court, judicial control, pre-trial investigation, corruption crimes, martial law, human rights, international humanitarian law, statute of limitations.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану, що триває в Україні, питання забезпечення законності та дотримання прав людини під час здійснення правосуддя набуває особливої гостроти. ВАКС, як спеціалізований суд, який покликаний боротися з корупційними злочинами, відіграє ключову роль у здійсненні судового контролю за досудовим розслідуванням. Цей контроль є необхідним для забезпечення справедливості та законності в умовах ведення повномасштабних бойових дій, коли ризик порушення прав людини зростає.

Воєнний стан створює низку викликів для ефективного здійснення судового контролю ВАКС. Обмеження доступу до суду, необхідність оперативного реагування на загрози національній безпеці, забезпечення прав підозрюваних та потерпілих, дотримання норм міжнародного гуманітарного права (МГП) - все це ставить перед ВАКС складні завдання.

З одного боку, суд повинен забезпечити оперативність та ефективність судового розгляду, щоб сприяти швидкому та неупередженому розслідуванню корупційних злочинів. З іншого боку, суд зобов'язаний гарантувати дотримання прав людини, зокрема, права на захист, справедливий суд, заборону катувань та жорстокого поводження.

Особливу увагу слід звернути на випадки, коли особи, підозрювані у корупційних злочинах, намагаються уникнути відповідальності, зловживаючи прогалинами в законодавстві, зокрема, щодо строків досудового розслідування та строків давності. Ці питання потребують детального аналізу та розробки ефективних механізмів для запобігання таким випадкам.

Крім того, існує проблема низької оперативності та якості досудового розслідування

корупційних злочинів, що негативно впливає на строки та ефективність судового контролю.

У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження проблемних аспектів здійснення судового контролю ВАКС за досудовим розслідуванням корупційних злочинів в умовах воєнного стану, а також розробки шляхів удосконалення діяльності суду для забезпечення балансу між ефективністю правосуддя та захистом прав людини.

Метою статті є комплексне дослідження та розробка рекомендацій щодо вдосконалення судового контролю (ВАКС) за досудовим розслідуванням корупційних злочинів в Україні.

У цьому контексті важливо розглянути основні завдання статті: вивчення міжнародних стандартів та практики у сфері захисту прав людини під час здійснення правосуддя, детальне дослідження положень Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», інших нормативно-правових актів, що регулюють питання судового контролю ВАКС за досудовим розслідуванням корупційних злочинів, систематизація та аналіз судової практики ВАКС щодо здійснення контролю за досудовим розслідуванням корупційних злочинів, зокрема, щодо розгляду конкретних клопотань та прийняття рішень, ідентифікація та опис конкретних проблем, які мають місце в діяльності ВАКС під час здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням корупційних злочинів в умовах воєнного стану. Наукова робота має на меті не лише виявити проблеми, але й запропонувати конкретні шляхи їх вирішення для підвищення ефективності діяльності ВАКС у сфері боротьби з корупцією.

Методологія нашого дослідження базується на діалектичному, порівняльно-правовому, міждисциплінарному підході, включаючи юридичні, соціологічні та інші методи, щоб забезпечити комплексний аналіз проблеми і розробку ефективних рекомендацій щодо удосконалення судового контролю ВАКС за досудовим розслідуванням корупційних злочинів в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми юрисдикції Вищого антикорупційного суду в досудових розслідуваннях корупційних злочинів, займалися такі вчені, як Білецька А.М., Ганенко І.Г., Гаруст Ю.В., Глущенко С. В., Малетов Д.В., Скребець Е.В., Трепак В. М. та ін.

Однак, на сьогодні залишаються суперечності щодо здійснення судового контролю ВАКС за досудовим розслідуванням. Зазначена проблема потребує подальшого дослідження та

комплексного підходу для вдосконалення антикорупційного законодавства України.

Очікувані результати: проведено детальний аналіз проблемних аспектів здійснення судового контролю ВАКС за досудовим розслідуванням, зокрема, пов'язаних з обмеженням доступу до суду, прискоренням розглядом клопотань, забезпеченням прав підозрюваних та потерпілих, а також дотриманням норм МГП; сформульовано конкретні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення законодавства, практики застосування норм права, а також організації діяльності ВАКС для підвищення ефективності судового контролю за досудовим розслідуванням корупційних злочинів в умовах воєнного стану. Результати дослідження повинні мати теоретичне та практичне значення для подальшого розвитку кримінального процесу та удосконалення діяльності ВАКС, а також сприяти зміцненню законності та захисту прав людини в Україні, особливо в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Під час дії воєнного стану в Україні судовий контроль ВАКС за досудовим розслідуванням залишається важливим для забезпечення законності та дотримання прав усіх учасників процесу, хоча можуть бути певні особливості та виклики.

Вищий антикорупційний суд є ключовим елементом антикорупційної інфраструктури України. Його юрисдикція охоплює розгляд корупційних злочинів, вчинених вищими посадовими особами. Під час дії воєнного стану питання юрисдикції ВАКС набуває особливої актуальності, оскільки корупція в умовах війни становить підвищену загрозу національній безпеці. Під час досудового розслідування корупційних злочинів ВАКС здійснює судовий контроль що є важливою складовою забезпечення справедливості та законності в процесі боротьби з корупцією. Судовий контроль під час досудового розслідування - це дуже важливий елемент правосуддя, адже відповідно до ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом [1].

Судовий контроль ВАКС за досудовим розслідуванням включає декілька ключових аспектів: обрання запобіжних заходів, обшуки і вилучення, оскарження рішень, дій або бездіяльності слідчих і прокурорів, контроль за дотриманням строків

досудового розслідування, забезпечення прав учасників досудового розслідування, заборона на тортури та жорстоке поводження, розгляд клопотань про застосування спеціальних заходів, контроль за дотриманням законності під час проведення слідчих дій.

Юрисдикція ВАКС у досудових розслідуваннях корупційних злочинів визначається Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України) та Законом України «Про Вищий антикорупційний суд». Розмежування юрисдикції ВАКС та інших правоохоронних органів є ключовим аспектом ефективної боротьби з корупцією в Україні. Це розмежування визначає, які справи підпадають під компетенцію ВАКС, а які розглядаються іншими органами. ВАКС спеціалізується на розгляді корупційних злочинів, визначених Кримінальним кодексом України, якщо вони завдали особливо тяжких наслідків або вчинені високопосадовцями, та здійснює судовий контроль за досудовим розслідуванням, що проводиться НАБУ. На думку Г. Попадинець та В. Зубика серед недоліків діяльності ВАКС є незначна кількість проваджень, які підпадають під юрисдикцію НАБУ, що свідчить про недоречність та недоцільність створення окремого суду для їх розгляду [2, с. 377]. Хоча аргумент Г. Попадинець та В. Зубика має певну логіку, він не враховує всі аспекти діяльності ВАКС. Створення цього суду є важливим кроком у боротьбі з корупцією в Україні та відповідає міжнародним стандартам. Кількість справ, що підпадають під юрисдикцію НАБУ, може збільшитися в майбутньому, особливо в умовах посилення боротьби з корупцією. Тому, існування спеціалізованого суду є виправданим з точки зору довгострокової перспективи.

Проте, ми підтримуємо думку науковців Г. Попадинець та В. Зубик, про те, що в контексті оптимізації судових процедур, існує потреба у більш ефективному використанні інформаційних технологій в судовій системі, що дозволить зменшити бюрократичні затримки та прискорити розгляд справ. Їх дослідження підкреслюють, що впровадження електронних систем документообігу та комунікації може значно покращити оперативність судових процесів, особливо в умовах великого навантаження на суди, як це спостерігається у випадку з ВАКС [2, с. 378].

Є. Желтухін зазначає, що однією із визначальних засад діяльності антикорупційного суду має бути обов'язкова можливість розгляду проваджень щодо антикорупційних правопорушень у трьох інстанціях, включаючи можливість оскаржити

рішення у четвертій інстанції, оскільки це - конституційне право кожного громадянина, незалежно від виду вчиненого ним правопорушення. Порядок оскарження рішень суду щодо корупційних правопорушень має бути таким, як і порядок оскарження щодо інших, наприклад, вбивств чи крадіжок, однак у Законі України «Про Вищий антикорупційний суд» про це не йдеться [3]. Аргумент Є. Желтухіна має певну логіку, але він не враховує всі аспекти діяльності ВАКС. Необхідно знайти баланс між забезпеченням права на оскарження та необхідністю ефективного розгляду корупційних злочинів. Існує ризик, що особи, обвинувачені у корупційних злочинах, зможуть використовувати додаткові інстанції для затягування процесу та уникнення відповідальності.

У контексті покращення взаємодії між правоохоронними органами, у своїх звітах автори з «Transparency International Ukraine» [3], наголошують на необхідності створення ефективних механізмів координації між ВАКС, НАБУ та САП. Вони підкреслюють, що відсутність чіткої координації може призвести до затягування розслідувань та зниження ефективності боротьби з корупцією. Їх дослідження вказують на те, що спільні навчання та тренінги можуть сприяти уніфікації підходів та покращенню обміну інформацією між цими органами.

ВАКС зобов'язаний забезпечити дотримання прав підозрюваних, потерпілих та інших учасників процесу навіть в умовах воєнного стану. Це включає право на захист, право на справедливий суд, а також захист від жорстокого поводження та катувань. Це особливо важливо під час воєнного стану, коли підвищені ризики порушення прав людини. Суд має вжити всіх можливих заходів для гарантування належного представництва та доступу до правової допомоги.

Разом з тим, стаття 206 КПК визначає загальні обов'язки слідчого судді щодо захисту прав людини, відповідно до якої слідчий суддя може за власною ініціативою здійснити контроль щодо фактів порушення прав людини [5].

У перший день повномасштабного російського вторгнення на територію України зборами суддів ВАКС ухвалене рішення № 1 «Про режим роботи суду під час воєнного стану» та визначені основні питання щодо організації роботи суду [6]. Незважаючи на воєнний стан, ВАКС продовжує здійснювати контроль за дотриманням законності в досудовому розслідуванні. Це включає розгляд клопотань про застосування запобіжних заходів, проведення обшуків, вилучень та інших слідчих

дій. Суд зобов'язаний забезпечити, щоб усі заходи в рамках досудового розслідування відповідали нормам МГП і національного законодавства.

В умовах воєнного стану можуть виникати ситуації, коли доступ до суду обмежений або ускладнений. ВАКС може розглядати клопотання дистанційно, використовуючи засоби електронного зв'язку, якщо це дозволяє забезпечити права сторін. Як зазначив Б. Крикливенко, що ще в період COVID-19, а особливо в період воєнного стану ВАКС, як і всі суди почали більше використовувати відеоконференції в судових засіданнях. Це з одного боку зменшило присутність людей у судах, а з іншого - в кримінальному провадженні відеоконференція вимагала присутності особи [7, с. 27].

Прискорений розгляд клопотань може бути необхідним для оперативного реагування на загрози національній безпеці або для забезпечення невідкладних слідчих дій. Суд повинен оцінити обґрунтованість і необхідність продовження строків, враховуючи як потреби розслідування, так і права підозрюваних.

Науковці Удалова Л. Д. і Корсун В. Я. у своїй праці наголошують, що паралельно зі суддівським контролем за діяльністю правоохоронних органів, існує ще прокурорський нагляд за діяльністю слідчого. Це два різні поняття, які доповнюють один одного. Так, під контролем слід розуміти перевірку відповідності наявним правилам, вимогам, а під наглядом розуміється постійна діяльність прокурора щодо пильнування за діяльністю слідчого, забезпечення порядку [8, с. 65-66]. Думка науковців Удаливої Л.Д. та Корсуна В.Я. є загалом правильною, але потребує уточнення та критичного аналізу. Необхідно чітко розмежувати повноваження суддівського контролю та прокурорського нагляду, а також забезпечити їхню ефективну взаємодію.

Під час воєнного стану особливе значення надається дотриманню норм МГП. ВАКС повинен враховувати ці норми при розгляді справ, пов'язаних із злочинами, що можуть мати відношення до збройного конфлікту. ВАКС зобов'язаний забезпечити, щоб усі судові процеси відповідали принципу розрізнення між комбатантами і некомбатантами, а також між військовими і цивільними об'єктами. Це означає, що у рішеннях суду має враховуватися, чи були порушення МГП у ході бойових дій. ВАКС може співпрацювати з міжнародними організаціями та експертами з МГП для забезпечення дотримання міжнародних стандартів під час судових процесів. Така співпраця може включати

обмін інформацією, консультування та участь міжнародних спостерігачів у судових процесах. ВАКС повинен забезпечити прозорість у своїй діяльності, включаючи моніторинг дотримання норм МГП та звітність перед громадськістю та міжнародними організаціями. Звіти про діяльність ВАКС повинні включати інформацію про розгляд справ, пов'язаних з порушенням МГП, та заходи, вжиті для забезпечення дотримання прав людини. Важливим елементом у реалізації завдань кримінального провадження є співпраця з іншими державами щодо розшуку та видачі осіб, які вчинили корупційні злочини. Обґрунтованість винесення постанови про оголошення особи в міжнародний розшук, тобто наявність для цього правових підстав, відповідно до КПК України, мають бути перевірені слідчим суддею для ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення [9, с. 19]. Думка Боднара С. є загалом правильною, але потребує уточнення та критичного аналізу. Необхідно чітко визначити повноваження слідчого судді при перевірці обґрунтованості міжнародного розшуку, а також забезпечити ефективну взаємодію з правоохоронними органами інших держав. Перевірка обґрунтованості міжнародного розшуку може створити додаткове навантаження на слідчих суддів, що вже перевантажені. Необхідно визначити чіткі критерії та процедури перевірки, щоб уникнути затягування процесу.

Варто також звернути увагу на роботи, що досліджують міжнародні стандарти у галузі захисту прав людини. В контексті діяльності ВАКС, важливо враховувати практику Європейського суду з прав людини, яка наголошує на необхідності забезпечення рівності сторін у судовому процесі та наданні можливості ефективного захисту. Таким чином, ВАКС продовжує відігравати ключову роль у забезпеченні законності та дотриманні прав людини під час досудового розслідування, навіть в умовах воєнного стану. Ця роль включає як контроль за діями слідчих та прокурорів, так і захист прав учасників процесу. Загалом, судовий контроль ВАКС за досудовим розслідуванням є важливим елементом для забезпечення законності, справедливості та захисту прав людини у процесі боротьби з корупцією в Україні.

У звіті «Transparency International Ukraine» за 2023 рік була звернута увага на такі проблеми ВАКС:

- зупинення судового розгляду у зв'язку з мобілізацією обвинуваченого;
- запровадження одноособового розгляду справ;

– запобігання зловживанню процесуальними правами.

Поряд із цим в останній рік роботи ВАКС ще актуальнішими стали теми обґрунтованості підозри на етапі обрання запобіжних заходів та впливу строків давності. За останній період моніторингу ВАКС збільшилася кількість випадків закриття кримінальних проваджень через вплив строків досудового розслідування (згідно з «поправками Лозового») [10].

Проте є проблеми, які дозволяють особам уникати відповідальності за вчинені корупційні правопорушення за рахунок використання змісту законів у свою користь. Можемо спостерігати таке явище у процесі контролю строків досудового розслідування. Однією з основних причин, що негативно впливає на терміни та якість досудового розслідування, є низька оперативність та якість здійснення досудового розслідування корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень (значна частка таких проваджень тривають роками). Це зумовлено надмірною складністю окремих процесуальних дій, які визначені чинними нормами кримінального процесуального законодавства або його недоліками. До прикладу - строки досудового розслідування до повідомлення про підозру або продовження строку досудового розслідування лише слідчим суддею [11].

Часто у кримінальних провадженнях застосовують обмеженість строків давності. Строки давності - це період, після закінчення якого особу не можна притягнути до кримінальної відповідальності за певне правопорушення. Часто строк давності використовується як юридична підстава для уникнення відповідальності, особливо в складних і тривалих розслідуваннях.

Ст. 219 КПК України зазначає: Строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження [5].

Хоча КПК встановлює конкретні терміни для досудового розслідування після оголошення особі підозри, частина 4 статті 219 передбачає можливість їхнього продовження.

Зокрема, якщо розслідування кримінального проступку ускладнюється, прокурор може

подовжити строк досудового розслідування до одного місяця з моменту вручення підозри. Для цього прокурор видає відповідну постанову.

У випадку, коли двомісячний строк для завершення досудового розслідування злочину є недостатнім, можливе подальше продовження.

Якщо з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину досудове розслідування неможливо закінчити протягом двох місяців, такий строк може бути продовжений:

1) до трьох місяців - керівником окружної прокуратури, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступником Генерального прокурора, якщо досудове розслідування не може бути закінчене внаслідок складності провадження;

2) до шести місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступниками Генерального прокурора, якщо досудове розслідування не може бути закінчене внаслідок особливої складності провадження;

3) до дванадцяти місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із Генеральним прокурором чи його заступниками, виключно у випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо досудове розслідування не може бути закінчене внаслідок виняткової складності провадження.

Як вбачається з вищевказаних положень КПК, при продовженні строку досудового розслідування сторона обвинувачення зобов'язана в першу чергу довести факт того, що підставою продовження строку досудового розслідування є складність, особлива складність або виняткова складність кримінального провадження.

Статтею 28 КПК передбачено, що складність кримінального провадження, як критерій визначення розумності строків кримінального провадження, визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо.

При цьому, будь-якого визначення особливої та виняткової складності кримінального провадження законодавство не містить.

Таким чином, складність провадження, в тому числі особлива і виняткова, є оціночними поняттями, які повинні бути обґрунтовані і доведені

стороною обвинувачення при продовженні строку досудового розслідування.

В ч. 8 ст. 223 КПК України вказано, що слідчі (розшукові) дії не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування, крім їх проведення за дорученням суду у випадках, передбачених ч. 3 ст. 333 цього Кодексу. Будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази - недопустимими [5].

Кримінальний кодекс також вказує строки, у разі закінчення яких звільняють від кримінальної відповідальності за скоєння злочинів невеликої тяжкості, тяжких та особливо тяжких злочинів.

Ст. 49. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності

1. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки - у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

2) три роки - у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;

3) п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у пункті 2 цієї частини;

4) десять років - у разі вчинення тяжкого злочину;

5) п'ятнадцять років - у разі вчинення особливо тяжкого злочину [12].

Воєнний стан, введений в Україні, створює додаткові складнощі. Стаття 615 КПК України визначає особливості досудового розслідування та продовження строків тримання під вартою під час судового провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України [5].

У висновку «Transparency International Ukraine» вказується на необхідність покращення процедури оцінки доказів. На їх думку, це допоможе оптимізувати роботу суду [3]. Недостатньо чіткі критерії та процедури оцінки доказів можуть призвести до необ'єктивних рішень, затягування судових процесів та підриву довіри до судової

системи. Корупційні справи часто характеризуються складними схемами, великою кількістю документів та необхідністю аналізу фінансових операцій, що вимагає від суддів високого рівня професіоналізму та експертизи. Регламентація процедури оцінки доказів з використанням спеціальних знань (експертизи, аудити тощо) повинно покращити процедуру оцінки доказів, що сприятиме ухваленню об'єктивних та законних рішень.

Висновки. Таким чином, виходячи з вищевикладеного для покращення судового контролю ВАКС за досудовим розслідуванням корупційних злочинів можна розглянути наступні пропозиції:

- оптимізація процедур розгляду клопотань - провадження електронної системи подання та розгляду клопотань, що дозволить прискорити процес та зменшити ризик затягувань. Розробка чітких внутрішніх регламентів щодо строків та порядку розгляду клопотань для забезпечення оперативності та ефективності проведення досудового розслідування;

- покращення взаємодії з іншими правоохоронними органами - створення спеціальних координаційних груп, які включають представників ВАКС, Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), для покращення координації та обміну інформацією. Проведення спільних навчань та тренінгів для слідчих, прокурорів та суддів для уніфікації підходів та підвищення ефективності співпраці;

- посилення захисту прав підозрюваних та потерпілих - забезпечення доступу до правової допомоги для всіх учасників процесу, включаючи підозрюваних та потерпілих. Створення механізмів для захисту свідків та потерпілих від можливого тиску або переслідування;

- забезпечення прозорості та підзвітності - розширення практики публікації судових рішень та звітів про діяльність ВАКС на офіційному веб-сайті суду. Організація регулярних брифінгів та прес-конференцій для інформування громадськості про важливі справи та результати діяльності ВАКС;

- підвищення кваліфікації суддів - проведення регулярних тренінгів та семінарів для суддів ВАКС з питань досудового розслідування, міжнародного гуманітарного права, прав людини та антикорупційного законодавства. Запровадження програм обміну досвідом з іншими країнами, де успішно функціонують антикорупційні суди;

- вдосконалення законодавства - проведення аналізу чинного законодавства з метою виявлення

прогалин та недоліків, що можуть ускладнювати досудове розслідування корупційних злочинів. Ініціювання змін до законодавства для усунення цих недоліків та спрощення процесу досудового розслідування та судового контролю;

- запровадження системи моніторингу та оцінки - розробка системи моніторингу ефективності досудового розслідування та судового контролю з боку ВАКС, яка включатиме показники ефективності, прозорості та дотримання прав людини. Проведення регулярних оцінок та публікація звітів про діяльність ВАКС для забезпечення прозорості та підзвітності.

Впровадження наданих пропозицій сприятиме підвищенню ефективності та прозорості досудового розслідування корупційних злочинів, а також зміцненню довіри громадськості до діяльності ВАКС.

При подальшому дослідженні нами буде звернута увага на вивчення та аналіз рішень, ухвал та інших процесуальних документів ВАКС, що стосуються здійснення ним повноважень під час досудового розслідування корупційних злочинів, та узагальнення практики застосування норм права, що регулюють юрисдикцію ВАКС, з метою формування рекомендацій щодо вирішення проблемних питань.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 16.02.2025)
2. Попадинець Г., Зубик В. Вищий антикорупційний суд у системі антикорупційних органів України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 3 (35), 2022. 400 с.
3. Індекс сприйняття корупції - 2024. Transparency International Ukraine. 11.02.2025. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-sprynyattya-koruptsiyi-2024/> (дата звернення: 27.03.2025).
4. Желтухін Є. Особливий антикорупційний: монополізація правосуддя? URL: <http://alekseev.com.ua/wp-content/uploads/2017/02>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Стаття 219, 223, 615 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 18.02.2025)
6. Рішення Зборів суддів ВАКС №1 (2022). Рішення Зборів суддів Вищого антикорупційного суду «Про режим роботи суду під час воєнного стану» від

24 лютого 2022 р. № 1. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/self-government/decisions/24-022022_1.pdf

7. Становлення антикорупційної юстиції в Україні. Монографія під заг. ред. Кравчука О.О., Мойсака С.М. К.: КПІ імені Ігоря Сікорського, Вищий антикорупційний суд, 2024. 340 с.

8. Удалова Л. Д., Корсун В. Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Скіф, 2012. 168 с.

9. Боднар С. Оголошення в міжнародний розшук та видача осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення. Актуальні виклики у діяльності Вищого антикорупційного суду : матеріали круглого столу (м. Київ, 10 вересня 2020 р.), Київ, 2020. 43 с.

10. ВАКС під час війни: основні тенденції та виклики. Transparency International Ukraine.

21.12.2023. URL: <https://ti-ukraine.org/research/vaks-pid-chas-vijny-osnovni-tendentsiyi-vyklyky-i-rekomendatsiyi-dlya-pokrashhennya-roboty/>

11. Національне агентство з питань запобігання корупції. Державна антикорупційна програма URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/01.-Derzhavna-antykoriupcijsjna-programa.pdf> (дата звернення 18.02.2025)

12. Кримінальний Кодекс України: Закон України № 2341-III в редакції від 01.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.02.2025)

*Ковальова Т. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України*

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В РОЗБУДОВУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД В УКРАЇНІ

Родік Т. П.

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем впливу європейських цінностей на розбудову демократичних засад в нашій державі.

Проблематика досліджень є досить популярною, має міждисциплінарний характер. Європейські цінності, як предмет дослідження, пов'язаний із складним та нестабільним становленням українського політичного простору. Сьогодні предметом досліджують науковців є багатовекторність євроінтеграційного успіху України: демократизація влади, зокрема в руслі механізму політичних перетворень, законодавче визначення та закріплення інформаційної і соціальної політики, розвиток громадянського суспільства; тощо.

Зацікавленість проблематикою цінностей посилюється у перехідні періоди суспільного розвитку. Сьогодні гостро стоїть необхідність прийняття нових ціннісних орієнтирів для розвитку суспільства, пошуку ціннісного консенсусу в системі ціннісних орієнтацій.

Інтегрування в європейський простір - пріоритет України у зовнішній політиці України, а це, в свою чергу, робить необхідним співвіднесення характерних ознак розвитку нашої держави із системою європейських цінностей.

Бажання українців мати впевненість у завтрашньому дні та реальний захист своїх прав і свобод, готовність до активних дій у демократичних перетвореннях, процесі реформування держави та розвитку інститутів громадянського суспільства, захисті інтересів співгромадян, намагання знайти власні способи участі у суспільно-політичному житті та взаємовідносин із владою, все це змінило вектор політичної свідомості українців у бік цінностей західної цивілізації.

Кожен з нас робить власний внесок у спільну справу, і це визначає як ми будемо рухатися до членства в Європейському Союзі. Саме європейський світогляд на основі базових цінностей є основою добробуту Європейського Союзу, а євроінтеграція України є зміною світоглядних принципів на всіх рівнях життя і рухом до європейського добробуту.

Сьогодні шлях України до ЄС відбувається в дуже трагічний час. Сповідуючи європейські цінності,

багато українців втрачають життя, захищаючи незалежність і суверенітет України у боротьбі з російським агресором.

Україна сьогодні платить надзвичайно високу ціну на шляху до незалежності й демократії. Ми щиро віримо у те, що Україна здобуде перемогу. Наша держава є гідним кандидатом на вступ до ЄС.

Ключові слова: європейські цінності, демократія, демократичний режим, громадянське суспільство, Європейський Союз.

Rodik T. P. Influence of European values on the development of democratic principles in Ukraine

The article is devoted to highlighting one of the topical issues of the influence of European values on the development of democratic principles in our country.

The research topic is quite popular and has an interdisciplinary character. European values, as a subject of research, are associated with the complex and unstable formation of the Ukrainian political space. Ukrainian scientists study a wide range of areas of Ukraine's European integration progress: the content and mechanisms of political transformations in the context of democratization of power, information, social policy, culture, education and science and their legislative support; development of civil society; social dialogue and interaction between the state and the public; etc.

Interest in the issue of values increases during transitional periods of social development. Today, there is an urgent need to adopt new value orientations for the development of society, to find a value consensus in the system of value orientations.

The priority in Ukraine's foreign policy is to join the European Union, and not just to join, but to integrate into the European space. This first of all makes it necessary to correlate the characteristic features of our country's development with the system of European values. Ukraine is a carrier of the European mentality, which is based on the history of traditions and value systems.

The rethinking by Ukrainians of the realities of today, their desire to have confidence in the future and real protection of their rights and freedoms, and their desire to accelerate the implementation of European values and standards in all spheres of public life have created in

a large part of Ukrainian society a sense of responsibility for their country, a willingness to take an active part in democratic transformations, the process of reforming the state and developing civil society institutions, protecting the interests of fellow citizens, and trying to find their own ways of participating in public life.

The change in the vector of political consciousness of Ukrainians towards the values of Western civilization has influenced the direction of the political process from stagnation to progress and prosperity through reforms and deepening of the integration processes between Ukraine and the EU.

Each of us makes our own contribution to the common cause, and this determines how we will move towards membership in the European Union. It is the European worldview based on basic values that is the basis for the welfare of the European Union, and Ukraine's European integration is a change in worldview at all levels of life and a movement towards European prosperity.

Today, Ukraine's path to the EU is taking place at a very tragic time. Professing European values, many Ukrainians are losing their lives defending Ukraine's independence and sovereignty in the fight against the Russian aggressor.

Ukraine today is paying an extremely high price on its path to independence and democracy. We sincerely believe that Ukraine will win. Our country is a worthy candidate for EU membership.

Key words: *European values, democracy, democratic regime, civil society, European Union.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Кожен історичний період становлення держави відрізняється від іншого тим, що має власні особливості політичної системи суспільства та систему законодавства, основу яких закладено системою цінностей народу.

Приєднання України до європейської спільноти сприяло формуванню у значної частини українського народу проєвропейського мислення.

Проте після початку війни росії проти України європейські цінності набули для нашої країни дещо іншого забарвлення. Реальність втілення задекларованих політичних цінностей об'єднаної Європи сьогодні звучить як виклик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблематика досліджень досить популярна, має міждисциплінарний характер. Європейські цінності, як предмет дослідження, пов'язаний із складним та нестабільним становленням українського політичного простору. Не дивлячись на активну досліджуваність цієї проблематики, залишається недостатньо висвітленою у вітчизняній науці.

Окремі загальнонаукові компоненти європейських цінностей досліджувалися О.Бігняк,

С. Ратушний, Ю.Щербакова, Т. Маланчук, О. Сахань, А. Кудряченко, К. Жебровська, С. Головатий, М. Гнатовський та інші. Тому не викликає заперечень актуальність дослідження проблеми європейських цінностей як засади розвитку в Україні.

Мета роботи. Дослідити феномен європейських цінностей через призму їх впливу на демократичні реформації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Започатковані на початку 1990-х рр. трансформаційні зміни в Україні, стали основою для ствердження європейських демократичних цінностей.

Європа не має географічних меж, європейські цінності фактично стали загальнолюдськими: повага до всього людського і прагнення до повного дотримання цінностей проявляється найбільш повною мірою.

Проблема цінностей має глибоку історико-філософську традицію. Але як специфічна галузь філософського пізнання та діяльності вона бере свій початок в середині XIX ст. у Р. Лотце, а в подальшому у філософії Ф. Ніцше. Саме у даних авторів висувається ідея першочергової ролі цінностей у філософії, яка отримала назву аксіологія (від грец. *axia* - цінність).

Кант визначив поняття «цінність» і визначив її вищим принципом людської поведінки. У філософії «цінність» узагальнено розглядають з двох позицій: як «поняття, що характеризує безумовні незаперечні основи людського буття» і як «значення певних предметів, явищ, процесів для людини, соціальних груп, суспільства в цілому». Обидва розуміння поняття «цінність» іноді в реальному житті заперечують одне одного: те, що в філософії розглядається як цінність - свобода, добро та, істина - для окремої людини може і не становити інтересу. А конкретні предмети, цінні для індивіда, у філософському сенсі можуть і не бути цінністю. Поняття «цінність» можна зіставити з поняттям «сутність людини», яке не завжди тотожне індивідуальному людському існуванню [1, с. 48].

На думку науковиці Н. Амелюченко цінності є глибинними смисложиттєвими орієнтаціями індивіда або груп людей, вони визначають цілі життя та переконання, вони можуть втілюватися в соціальнополітичні рухи та інститути. Стрижнем європейських цінностей виступають ліберальні фундаментальні права та свободи людини, демократичні принципи державного устрою, а також правова і соціальна держава. Саме останні постали в якості принципів функціонування державних

і політичних інститутів сучасних європейських країн та Європейського Союзу» [2, с. 4].

Але офіційного документу, який би в повній мірі вичерпно визначив повний перелік цінностей Європейського Союзу - не існує.

Вважається, що першим документом, в якому зосереджено увагу на європейських цінностях, є Декларація про Європейську ідентичність, котра була прийнята у 1973 році на саміті у Копенгагені. Дане Декларацією були закріплені такі основні цінності: демократія, верховенство права, рівність усіх перед законом, соціальна захищеність.

З нагоди 50-річчя ЄС у 2007 році, було підписано Берлінську Декларацію, якою чітко виокреслено: «Ми перетворюємо наші загальні ідеали в реальність: для нас особистість є першорядною. Її гідність є непорушною. Її права невідчужувані. Жінки та чоловіки користуються рівними правами. За мир і свободу, за демократію та верховенство права, за взаємну повагу та спільну відповідальність, за процвітання та безпеку, за толерантність і участь, за справедливість і солідарність» [3]. На думку деяких науковців, зокрема британського історика Т. Гартон Еш і голландського соціолога Л. Галмана, цінності відрізняються взаємністю від регіону і не є однорідними. А їх основу складають загальні людські цінності [4].

У директора Центру європейських реформ Ч. Гранта є власна позиція щодо цінностей, котра базується на відмінності між європейськими цінностями і загальнозахідними. Зокрема, по-перше, європейські цінності більш соціальні; більш світські та ліберальні, європейці прагнуть підтримувати ідею системи глобального управління, засновану на правилах та сильних міжнародних інституціях заради чого згодні поступитися частиною власної свободи [5].

На думку Ю.Щербаківської структурована система європейських цінностей складає 6 основних ступенів:

1. Гуманістичне мислення.
2. Раціональність.
3. Секулярність.
4. Верховенство права.
5. Демократія.
6. Захист прав людини.

На основі цих ступенів формувались основні європейські цінності, серед яких виділимо наступні: фундаментальні права, включаючи права спільнот та родин; рівність усіх членів суспільства, включаючи меншини та незалежно від гендеру; плюралізм думок; справедливість; самореалізація; відповідальність; єдність; мир; повага

до людського життя; демократія; законність; свобода особистості (волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ); толерантність; солідарність; повага до людської гідності; релігія [6, с. 34].

Український соціолог М. Пірен стверджує: «Лише держава через державних службовців має у своєму арсеналі реальні важелі впливу на процес реалізації реформ та демократичних змін, починаючи зі збалансованого формування бюджетних витрат, реформування системи освіти, культури, модернізації інформаційної сфери, створення ефективної системи заохочення та примусу тощо» [7, с. 84].

Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» визначила, що саме людська гідність є базовою складовою характеру менталітету українського народу. Фактична реалізація захисту людської гідності є ще достатньо неефективною. І виключно важливою є участь держави в імплементації таких європейських цінностей, як права людини, верховенство права, демократія.

Лише за умови відображення цих цінностей на законодавчому рівні та їх практичної реалізації в суспільстві сформує їх цілісне сприйняття.

Для утвердження демократії необхідна висока політична культура населення, саме в процесі демократизації така культура формується. Утвердитись повністю й відразу демократія не може. Для цього необхідно здійснити комплекс заходів у різних сферах суспільного життя, змінити існуючі соціально-політичні структури, сформувати демократичний тип політичної культури, а відповідно і демократичні цінності. Рівень суспільної демократії і реформування певних сфер життєдіяльності визначають критерії демократизації. Це було, є і, напевно, буде, предметом дискусій. Однак найважливіший серед критеріїв - можливість громадян брати реальну участь в управлінні, вирішенні державних і громадських справ. Суспільство не може бути демократичним, якщо його громадяни позбавлені таких можливостей.

Нормою сучасної політичної культури стає розуміння пріоритетності (верховенства) прав людини над будь-якими іншими правами та інтересами (класовими, партійними, національними та ін.), розуміння цих прав і свобод як абсолютної цінності, без якої демократія неможлива. Справжній демократизм вимагає усунення дистанції між проголошеними правами та їх реальним втіленням. Звісно, проблема прав людини є вічною, оскільки ніколи не настане такий час, коли права та свободи особи досягнуть абсолютної досконалості. Процес демократизації

суспільства може бути визначений також за такими критеріями як реалізація принципів демократії, що є надзвичайно важливим питанням для суспільного поступу. Серед них - влада більшості, плюралізм, рівність, поділ влади, виборність, гласність, контроль [8, с. 256]. За тоталітарного чи авторитарного правління вся повнота державної влади узурпована вузьким колом правлячої еліти, яка своїми діями ігнорує волю та інтереси народу. У демократичному суспільстві внаслідок волевиявлення народу стосовно якогось питання утворюється більшість, яка врешті-решт і визначає позицію влади. Іншими словами, демократія - це не просто влада народу, а влада саме його більшості, що є суттю народного суверенітету [9, с. 39].

Загальновизнаними європейськими цінностями, на думку самих європейців, є: мир (45%), права людини (42%) та повага до людського життя (41%). Можна зробити висновок, що це саме ці цінності формують ідеологічний каркас, що здатен об'єднати на рівні політичної поведінки держав-учасниць ЄС та самих громадян ЄС. Ці три цінності випередили такі цінності, як «демократія» (27%), «законність», «свобода особистості» (21% в обох випадках), «рівноправність» (19%) та «толерантність» (16%). Менше ніж 14% віддали перевагу цінностям «солідарність» (13%), «самореалізація» (11%), «повага до інших» (9%), «релігія» (7%).

Правова регламентація європейських цінностей: Копенгагенські критерії членства в ЄС, Лісабонський договір, договори, що запроваджують ЄС та Конституцію.

Аналіз європейських цінностей, зарегаментованих в цих нормативно-правових документах:

1) мир - відсутність збройних конфліктів та вирішення конфліктів між державами, якщо вони виникають, мирно, шляхом перемовин;

2) права людини - невід'ємний складник, без якого не може існувати держава; їх дотримуються всі члени суспільства незалежно від сфер діяльності;

3) демократія через дотримання справедливості та рівності для всіх;

4) свобода особистості - необхідна умова існування суспільства, виявляє вищу духовну суть людини і цінність життя;

5) законність - неухильне дотримання і виконання законів усіма суб'єктами права;

6) рівноправність - неухильне дотримання і виконання законів усіма суб'єктами права;

7) толерантність - сприйняття і терпіння суб'єктів відмінних у поглядах і уявленнях;

8) солідарність - соціальна згуртованість та єдність дій, у процесі яких досягаються певні дії;

9) самореалізація - процес становлення особистості через реалізацію свого призначення;

10) повага до інших культур - поважне та толерантне ставлення до «чужої» культури;

11) особливий вид духовно-практичної діяльності, заснованої на вірі у свяченне.

Аналіз європейських цінностей, виходячи із нормативного базису, в якому ці цінності закріплені. У Копенгагенських критеріях цінності розглядаються в політичних, економічних та структурних критеріях [10, с. 22].

Аналіз цінностей, закріплених «Договором, що запроваджує Конституцію для Європи». Цей договір був ухвалений Європейським Конвентом 13 червня 2003 року в Салоніках. Конвент мав завдання розробити пропозиції з трьох питань: як наблизити громадян до європейського задуму та європейських інституцій; як структурувати політичне життя та європейський політичний простір у розширеному Союзі; як зробити Союз стабілізційним чинником та взірцем у новому світовому порядку.

Метою Союзу (ст. 3) є: «плекати мир, свої вартості та добробут своїх народів» [11], іншими словами, основними факторами створення ЄС є фактор безпеки, поширення та культивування цінностей та політична, соціальна і економічна стабільність Європи. Для реалізації цієї мети в Конституції ЄС визначено категорії компетенції Союзу та держав-членів (ст. 11) [11].

Основоположні європейські цінності представляються у вигляді тріади - «верховенство права - демократія - права людини». Основою європейських цінностей виступають фундаментальні права та свободи людини, демократичні засади державного устрою та соціальна держава.

Європейські цінності є ніщо інше як правові норми, що мають практичне вираження, закріплені у низці основоположних документів Ради Європи та Європейського Союзу: Конвенція про захист прав та основоположних свобод та ін.; Договір про Європейський Союз, Договір про функціонування Європейського Союзу та ін. Держави, які бажають стати членами Ради Європи, повинні, насамперед, ратифікувати цей основоположний нормативно-правовий акт із захисту прав людини.

У Статуті Ради Європи, прийнятому 5 травня 1949 р., були визначені та закріплені наступні завдання: «Метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їх

спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу» [12].

З 9 листопада 1995 р. Україна є членом Ради Європи. На сьогодні наша держава приєдналася до понад 60 договорів та конвенцій Ради Європи, серед яких, зокрема, Європейська конвенція про захист прав людини, Європейська угода в галузі культури, Рамкова угода про захист національних меншин та інші.

Сьогодні з впевненістю можна стверджувати, що Європейський Союз став однією із найважливіших домінант загально-континентального масштабу, де сповідають демократичні цінності.

Досить цікавою в руслі нашого дослідження є думка Т. Маланчук, котра зазначає про відмінності між цінностями та ціннісними орієнтаціями між Україною та країнами ЄС, з огляду на останні події, де стало очевидним, що вони є очевидними і досить значними як за ефективністю механізмів налагодження всіх сфер суспільної життєдіяльності, так і за цінностями та ціннісними орієнтаціями, які хоча певною мірою й збігаються на рівні архетипів, але на рівні суспільної практики значно різняться. Необхідно враховувати відмінності в ментальності та національних рисах, а також запитах сьогодення. Україна наразі перебуває на межі власного і залежного від інших країн розвитку. Тому зараз, як ніколи, на нашу думку, слід чітко розмежовувати цінності, які визначають насамперед духовні орієнтири життя індивідів і соціальних груп, націй, держав тощо та інтереси, які формуються в індивідів та груп людей в результаті усвідомлення потреб (передовсім - у матеріальних благах) та засобів їхньої реалізації. Наразі можемо досить чітко спостерігати конфлікт цінностей та інтересів в Європейському суспільстві. Війна прискорила поступ України на шляху до членства в ЄС. Але не слід забувати, що Європейський Союз - це об'єднання незалежних держав, які перш за все дбають про безпеку й інтереси власної землі [13, с. 137].

Європейські цінності є основою українського конституційного ладу, зокрема, з цього приводу С. Головатий зазначив, що верховенство права (або ж правовладдя), демократія та права людини - саме ці основоположні принципи, як тріада європейських цінностей, мають і надалі слугувати методологічною основою для текстуального оновлення українського *lex fundamentalis* у будь-який слушний час [14, с. 13].

Усвідомивши реальність сьогодення, переосмислити цінності і бажання мати впевненість у завтрашньому дні, прагнення впроваджувати

європейських стандарти у всіх сферах суспільного життя, сформували в українському суспільстві готовність активно звершувати демократичні перетворення, реформувати державні інститути та розвивати громадянське суспільство, захищати права і свободи співгромадян, знаходити та реалізовувати механізми участі у суспільно-політичному житті та взаємовідносин із владою.

Політична свідомість українського соціуму у бік цінностей західної цивілізації вплинула на реформування та розширення інтеграційних процесів між Україною та ЄС. Радикальні зміни орієнтирів життя української держави, знайшли своє відображення у Стратегії національної безпеки України, котра визначила вектор розвитку нової системи відносин між громадянами і державою, в основі яких знаходяться цінності свободи та демократії.

Утвердженням демократичних цінностей для України, що обрала стратегію на інтеграцію до європейського співтовариства, є демократична спрямованість на перспективу подальшого розвитку. З огляду на події останніх років, на цьому особливо наголошується, коли через стратегії європейського майбутнього наша країна і суспільство переживають значні випробування та долають непрості виклики.

Суспільно-політичні інститути, в тому числі і інститут громадянського суспільства, багато дослідників вважають найважливішими чинниками демократії. Демократія як політичний процес та світогляд має ціннісне навантаження і постає ознакою «людського виміру». На практиці ціннісні підходи та орієнтації виявляються в тих оцінках, які людина застосовує до обставин, політичних подій та до самої себе. Демократія, будучи політичним світоглядом, постає відображенням у свідомості громадян самого її змісту, насамперед, ідей свободи та рівності прав. Формуючись на ґрунті суспільних відносин, демократія завжди знаходила своє теоретичне обґрунтування в цих ідеях і уявленнях про них.

В Україні, коли розбудовуються головні, базові елементи демократичного розвитку, звичайно, що значний акцент зроблено на розбудові громадянського суспільства. Адже розвинене громадянське суспільство є головною передумовою демократичного процесу держави, коли ці дві складові взаємодіють між собою та формують розвинені соціально-правові відносини. Існування громадянського суспільства можливе за умов демократії і воно забезпечує демократичність владних інститутів і держави загалом. Тоді як слабкість

і нерозвиненість громадянського суспільства є однією із умов існування авторитарного чи тоталітарного режимів.

Варто також звернути увагу на те, що в країнах розвинутої демократії значно ефективніше діє вся правова система, що виключає системність порушення прав людини. Це є нічим іншим як вплив ціннісних засад, правової і політичної культури, демократичного режиму а також розвинутого громадянського суспільства.

Вельми важливо, що низка конституційних положень європейських країн мають невідомою складовою основні права і свободи громадян. Скажімо, в діючій Конституції Франції, що була прийнята у 1958 р., складовою частиною є Декларація прав людини і громадянина, прийнята 1789 р. В ній у 17 статтях зафіксовані основні права і свободи людини і громадянина. А це положення: ст. 1 про те, що «люди народжуються й залишаються вільними і рівними в правах»; ст. 2 вказує на права і невідчуженість «свободи, власності, безпеки та спротив гнобленню»; що «свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: таким чином, реалізація природних прав кожної людини має лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами. Ці межі можуть бути встановлені лише законом» - констатує ст. 4. А у ст. 13 стверджується підхід, що суспільні податки «повинні бути рівномірно розподілені поміж усіма громадянами у відповідності з їх статками» [15, с. 172].

Показним є те, що кожен громадянин, який проживає в тій чи тій з країн-членів Європейського Союзу, може звернутися до Європейського суду з прав людини, попередньо використавши національні механізми захисту порушених прав.

Важливо наголосити, що причинами формування та розвитку демократії і громадянського суспільства, у всіх державах Західної та й Центрально-Східної Європи, є повсякденне неухильне дотримання законів державною владою, політичними партіями та й загалом усіма структурами громадянського суспільства.

Прикладами неухильного дотримання вимог закону та конституційних засад є відставка не одного чиновника. Практика дотримання європейських демократичних ціннісних засад досить важливою для нашої держави. Адже проголошений стратегічний європейський курс має підкріплюватися конкретними прикладами, стати повсякденною політичною практикою.

Сьогодні одним із основних пріоритетних напрямів розвитку нашої держави є «інтеграція

України в європейський політичний, економічний, правовий простір». Унікальність європейських цінностей, в тому, що за тисячоліття вони стали властиві різним народам і набули статусу загальнолюдських принципів і норм життєдіяльності людини, суспільства і держави.

Своїм завданням у формуванні системи європейських цінностей, в умовах глобалізаційних та соціокультурних змін та змін існуючих ціннісних систем, наша держава, бачить інтеграцію до європейських структур, як допомогу в наближенні до європейських цінностей, можливість запозичення досвіду країн-членів ЄС щодо суспільно-економічного розвитку та підвищення добробуту своїх громадян до європейського рівня.

Європейські цінності були проголошені метою, до якої, мають спрямовуватися прагнення українського суспільства. Набуття повноправного членства в Європейському Союзі визначено стратегічним курсом нашої держави Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [16].

Процес втілення європейських цінностей характеризується позитивними динаміками. Необхідність їхнього впровадження знаходить одностайну підтримку як серед прихильників, так і серед противників вступу до ЄС.

Висновки. Державна влада робила і робить достатньо для затвердження в національному законодавстві України цінностей демократії, прав і свобод людини і громадянина, безперервному процесі зміцнення національної безпеки економічного розвитку, забезпеченні суспільного добробуту.

Визначений стратегічний європейський курс має підкріплюватися конкретними діями, повсякденна політична практика повинна базуватись на цінностях, котрі спроможні максимально сприяти розвитку громадянського суспільства у нашій країні.

Література

1. Підлісний М.М., Шубін В.І. Філософія цінностей: історія і сучасність: монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 177 с.
2. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 45 с.
3. Declaration on the occasion of the 50th anniversary of the signature of the Treaties of Rome. An official website of the European Union. URL: https://europa.eu/50/docs/berlin_declaration_en.pdf.
4. Цюпін Б. Європейські цінності: реальність чи міф? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25131805.html>.

5. Grant C. What are european values? The Guardian. 2007. 25 March. URL: <https://www.cer.eu/in-the-press/what-are-european-values>.

6. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ : Видавничий центр «Академія», 2013. 105 с.

7. Пірен М.І. Європейські цінності та їх реалізація у сфері державної служби та кадрової політики України. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. Вип. 1. С. 78-90.

8. Політологія. навч. посіб. / В.Г. Антоненко та ін.; за ред. Бабкіна О. В. Київ: ВЦ «Академія», 2003. 528 с.

9. Щербакова, Ю.Е. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 208 с.

10. Чередниченко А.А. Європейські цінності : теоретичні засади формування. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. 1(44). С. 20-25.

11. Договір про запровадження Конституції для Європи. - Рим, 2003 URL: <http://www.uazakon.com/big/text312/pg1.htm>. (дата звернення 26.02.2025).

12. *Статут Ради Європи 1949*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення 26.02.2025).

13. Маланчук Т.В. Проблеми визначення пріоритетних європейських цінностей. *Ціннісно-орієн-*

тований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції, Суми, 18 червня 2022 р. Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 136-139.

14. Головатий С. П. Тріада європейських цінностей - верховенство права, демократія, права людини - як основа українського конституційного ладу. *Право України*. 2015. № 1. С. 13-92.

15. Кудряченко А.І. Європейські демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах європейського континенту. *Актуальні проблеми всесвітньої історії: аксіологічні та культурно-історичні засади державотворення: збірник наукових праць*, Київ, 2012. С. 164-174. URL: https://fir.bsu.by/images/departments/ir/ir-materials/irstudyprocess/Froltssov/Postsov_gos_vo_vnes_pol.pdf

16. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01 липня 2010 року № 2411-VI. URL: [2411-17#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text). (дата звернення 26.02.2025).

Родік Т. П.,
старший викладач кафедри соціальних
і правових дисциплін
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПОЛУ РЕГЛАМЕНТОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ТА РАДИ

Бірюков Р. М.

В статті розглядається правове врегулювання діяльності Європол Регламентом про Європол 2016 року. Наголошується, що ухвалення регламенту вказувало на зростання інституційних спроможностей організації та на розширення її повноважень. Регламентом Європол перетворювався на агенцію ЄС, діяльність якої була спрямована на підтримку та розвиток співробітництва між правоохоронними органами держав-учасниць ЄС. Наголошується, що ухвалення Регламенту стало розвитком відповідних положень Лісабонського договору в сфері правосуддя та внутрішніх справ. Підкреслюється, що посилення регулювання діяльності Європолу правом ЄС ґрунтувалося на позитивному досвіді європейських держав у взаємодії з Управлінням.

Досліджуються процедури, що розпочалися в 2013 році та призвели до ухвалення Регламенту про Європол в 2016 році. Розглядаються попередні проекти регламенту, що посилювали повноваження акторів ЄС та зменшували повноваження держав учасниць. Зокрема, це проявилось в наданні Європолу повноважень з налагодження відносин з третіми країнами та створювати центри боротьби з певними видами злочинів. Підкреслюється, що розширення повноважень Європолу відбувалося на тлі розширення самого Європейського Союзу, що призвело до подальшого ускладнення взаємодії в сфері правосуддя та внутрішніх справ. Наголошується, що заміна рішення про Європол Регламентом продемонструвала загальне сприйняття європейськими країнами ідеї посилення міжнародного поліцейського співробітництва.

Зазначається, що ухвалення Регламенту про Європол відображало тенденції до горизонтальної інтеграції міжнародного поліцейського співробітництва в Європі при ускладненні вертикальної інтеграції існуванням великої кількості груп та підгруп держав, що існували паралельно. Наголошується, що інтеграція стала наслідком високого рівня взаємозалежності держав та зростання ролі органів ЄС як акторів міжнародного поліцейського співробітництва. Підкреслюється, що інтеграція поліцейського співробітництва в ЄС не завершилася з ухваленням Регламенту про Європол, і що продовжують існувати тенденції, які ускладнюють її продовження.

Ключові слова: міжнародне поліцейське співробітництво, поліцейське співробітництво в ЄС, Європол, Регламент про Європол, операційні центри Європолу.

Biriukov R. M. Legal regulation of the Europol activities by a regulation of the European Parliament and Council

The article examines the legal regulation of Europol's activities by the Europol Regulation of 2016. It is emphasized that the adoption of the Regulation indicated an increase in the institutional capabilities of the organization and the expansion of its powers. The Regulation transformed Europol into an EU agency, the activities of which were aimed at supporting and developing cooperation between law enforcement agencies of the EU Member States. It is emphasized that the adoption of the Regulation was a development of the relevant provisions of the Lisbon Treaty in the field of justice and home affairs. It is emphasized that the strengthening of the regulation of Europol's activities by EU law was based on the positive experience of European states in interacting with the Office.

The procedures that began in 2013 and led to the adoption of the Europol Regulation in 2016 are examined. Previous drafts of the Regulation are considered, which strengthened the powers of EU actors and reduced the powers of the Member States. In particular, this was manifested in granting Europol the authority to establish relations with third countries and to create centers for combating certain types of crime. It is emphasized that the expansion of Europol's authority took place against the backdrop of the enlargement of the European Union itself, which led to further complication of interaction in the field of justice and home affairs. It is emphasized that the replacement of the Europol Decision by the Regulation demonstrated the general acceptance by European countries of the idea of strengthening international police cooperation. It is noted that the adoption of the Europol Regulation reflected the trends towards horizontal integration of international police cooperation in Europe, while vertical integration was complicated by the existence of a large number of groups and subgroups of states that existed in parallel. It is emphasized that integration was a consequence of the high level of interdependence

of states and the growing role of EU bodies as actors in international police cooperation. It is emphasized that the integration of police cooperation in the EU did not end with the adoption of the Europol Regulation, and that trends continue to exist that make it difficult to continue.

Key words: international police cooperation, police cooperation in the EU, Europol, Europol Regulation, Europol operational centers.

Постановка проблеми. Лісабонський договір визначив правову основу міжнародного поліцейського співробітництва в Європі, зокрема встановивши, що діяльність Європолу повинна бути врегульована регламентом Європейського Парламенту та Ради. Однак, знадобилося декілька років для того, аби здійснити цей припис. Тривалість цього процесу демонструє складнощі з якими зіткнулися актори ЄС при врегулюванні діяльності Європолу регламентом, до яких належать різні швидкості інтеграції європейських країн, наявність великої кількості неузгоджених інтеграційних проектів та бюрократичний супротив. В статті розглядаються процеси, що призвели до ухвалення Регламенту про Європол та кінцевий результат врегулюванні діяльності Європолу регламентом.

Метою дослідження встановлення правових основ впровадження Регламенту про Європол, його наслідки і вплив.

Стан опрацювання проблематики регулювання діяльності Європолу досліджений у зарубіжній та вітчизняній літературі. Можна виділити роботи С.М. Переполькіна та А. Шлаттмана. Разом з тим, більшість досліджень фокусується на загальних питаннях взаємодії органів ЄС, приділяючи мало уваги правовому регулюванню діяльності Європолу.

Виклад основного матеріалу. 1 травня 2017 року на зміну Рішенню про Європол прийшов Регламент про Європол [1]. Ухвалення Регламенту, очевидно, вказувало на інституційний розвиток організації поліцейського співробітництва ЄС шляхом розширення її повноважень [2, с. 447]. Серед іншого, Регламент надав Європолу, який тепер став повністю та офіційно називатися Агентством Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів [3], більше ініціативи в операційному співробітництві та організації спільних аналітичних проектів, а також в цілому посилив його роль по відношенню до держав-членів. Зокрема, Європейська Комісія набула суттєвого впливу через нову правову мережу, в тому числі, в управлінні внутрішніми справами Європолу,

бюджетному нагляді, стратегічному управлінні та визначенні пріоритетів.

Тим не менш, Європол залишився децентралізованою агенцією ЄС, чією основною метою була підтримка та посилення дій компетентних органів держав-учасниць зі співробітництва між правоохоронними органами [4 Art. 3(1)]. Ухвалення Регламенту про Європол стало кульмінацією наднаціонального політичного підприємництва, зокрема інтеграційного впливу Комісії на преференції держав, які визначалися також попередніми політичними домовленостями, зокрема Лісабонським договором.

Як зазначено в самому Регламенті, «стаття 88 Договору передбачає, що діяльність Європолу повинна регулюватися регламентом, який має бути схвалений у відповідності до звичайної законодавчої процедури» [4, Preamble]. На момент ухвалення рішення Європейської Ради щодо Європолу, ця вимога не була дотримана, і Європейській Комісії знадобилося шість років для того, аби представити проект регламенту державам-учасникам на початку 2013 року [6]. Ця пропозиція стала частиною ширшого інтеграційного тренду в сфері правосуддя та внутрішніх справ, який полягав в створенні стандартних міждержавних рішень для конкретних питань. Прикладом такого підходу можна назвати Спільний підхід Комісії до децентралізованих органів. Взаємозалежність та функціональний тиск відіграли ключову роль в формуванні преференцій держав на користь подальшої інтеграції - і зрештою на користь ухвалення Регламенту.

Європол на цей момент вже перетворився на центральний хаб міжнародного поліцейського співробітництва в рамках ЄС, і ставав все більш надійною інституційною платформою для співпраці поліцейських органів на засадах довіри. Крім того, держави-учасниці потребували послідовного підходу до роботи з ними ж створеними каналами обміну. Їхні очікування, поряд з позитивним досвідом роботи з Європолом, стали головними рушіями. Відповідно, більшість європейських урядів віддали перевагу продовження поліцейського співробітництва в рамках ЄС задля розширення тих переваг, що вони отримували в сфері управління поліцією та внутрішньою безпекою. Отже, Європол і поліцейське співробітництво отримували все більше вигоди від функціональних взаємозв'язків від створення нової регуляторної мережі з більшими повноваженнями на рівні ЄС.

Спроможності Європейської Комісії в сфері правосуддя та внутрішніх справ поступово зростали,

особливо в рамках загального руху ЄС в бік більш активної інтеграційної адвокації та просування наднаціональних майданчиків в сфері безпеки. Представники Комісії почасти виступали за більшу централізацію та зростання ролі самої Комісії в координації політик та ініціатив. Дуже часто представники Комісії виправдовували її позицію через функціональну потребу відповідати на зростаючі взаємозалежності та проблеми колективних дій.

Ініціативи Комісії з впорядкування децентралізованих агенцій ЄС є одним з таких прикладів. Хоча інституційний вплив таких агенцій був дуже помітним, застосування спільного підходу до них дозволило розширити їхній мандат щодо держав-учасниць. Постійна централізація інформаційного обміну через Європол та створення баз даних для європейського поліцейського співробітництва надало більше повноважень акторам ЄС. Заміна Рішення про Європол Регламентом стало саме таким кроком, що розширював суб'єктність Комісії.

Процес, що призвів до ухвалення Регламенту про Європол в травні 2016 року надає свідчення щодо цього. Ще до внесення формальної пропозиції напочатку 2013 року, представники Комісії провели переговори щодо його обсягу з державами-учасницями та представниками акторів ЄС [6]. Однак перший проект відображав велику кількість змін в Європолі та всередині міжнародного поліцейського співробітництва в Європі в цілому, відображаючи певні позиції Комісії. Деякі з цих пропозицій були відкинуті державами-учасницями, в той час як інші виявилися успішними та були включені в фінальний текст навіть без урахування волі європейських держав. Європол та нові правові основи його діяльності дозволили Комісії розширити свою роль в регулюванні політики правосуддя і внутрішніх справ та здійснювати більший вплив на поліцейське співробітництво.

Це було відображено в першому проекті регламенту, що посилював повноваження акторів ЄС та зменшував відповідні повноваження держав-учасниць, що передбачало значно більший ступінь централізації та формалізації Європолу. Хоча держави-учасниці визнавали зобов'язання замінити рішення регламентом, що впливало з Лісабонського договору, вони не вбачали потреби в додатковій формалізації. Серед іншого, існувала незгода щодо обсягів залучення Комісії в організацію та управління ініціативами агенцій ЄС. В цьому контексті, Європейська Комісія, наприклад, лобіювала злиття Європолу та

Європейського поліцейного коледжу, що було відображено в частині другій статті 1 проекту. Однак, держави-учасниці відкинули аргументи Комісії щодо бюджетної ефективності, і ця пропозиція була виключена з подальшого обговорення [7].

Інша проінтеграційна пропозиція Європейської Комісії була включена в фінальну версію Регламенту. Лісабонський договір формально уповноважив Комісію укладати договори про співробітництво з третіми сторонами від імені ЄС. Відповідна підготовка, спрямована на розширення спроможностей Європолу вести зовнішні зносини була включена до Регламенту. Перший проект передбачав порівняну автономію Європолу у встановленні операційних пріоритетів без необхідності звертатися до процесу ухвалення рішень на національному рівні. Було визнано право Європолу створювати центри для боротьби з окремими видами злочинів [8]. Так, відповідно до першої частини статті 4 пропозиції, що була включена до остаточної версії Регламенту, Європол отримав право створювати Центри спеціальної експертизи.

Незважаючи на успіх адвокації з боку комісії, деякі амбітні пропозиції зіткнулися з опозицією з боку держав-учасниць. Наприклад, Комісія спочатку рекомендувала включити статтю 22, що передбачала можливість спрощеної процедури ухвалення рішень Правлінням Європолу в термінових випадках, для чого було б достатньо голосів лише голови, трьох учасників та одного представника Комісії. Однак, такий склад Правління, очевидно, суттєво скоротив би можливості держав учасниць та посилив би позиції Комісії. За словами представника Німеччини в правлінні Європолу А. Шлатманна, ця пропозиція не пройшла через опозицію з боку більшості держав учасниць, передовсім через те, що такий формат роботи комітету дозволяв би лише вибіркове представництво [7, с. 45]. Також, Комісія не змогла добитися затвердження пропозицій щодо розподілу повноважень в нагляді за Європолом з боку ЄС, оскільки ця пропозиція провалилася на фоні міркувань збереження суверенітету держав.

Ті самі проблеми виникли при розгляді пропозицій щодо оцінки діяльності Європолу та поліцейського співробітництва в рамках організації. Пропозиції 2013 року передбачали значну роль ЄС та його акторів. Перший проект регламенту містив статтю 7, озаглавлену «Співробітництво держав-учасниць з Європолом». Вона передбачала підготовку Європолом щорічної доповіді щодо кількості та якості інформації, яку надала кожна

держава-учасниця про діяльність національного підрозділу Європолу, яка повинна була направлятися до Європейського Парламенту, Ради, Комісії та парламентів держав. Однак, аргументи ефективності та підкреслювання функціональної потреби в спільному вирішенні проблем колективних дій виявилися непереконливими в світлі міркувань безпеки держав та нестачі політичної волі. Відповідний розділ Регламенту про Європол, що був ухвалений в 2016 році, має назву «Національні підрозділи Європолу» і зазначає, що Європол подає щорічний звіт по інформації, яка надана кожною державою-учасницею, на підставі якісної та кількісної оцінки критеріїв, визначених Правлінням.

Нове розширення ЄС, до якого в 2013 році доєдналася Хорватія, посилює інституційну складність політики правосуддя і внутрішніх справ. Воно також зменшило подібність думок а отже і преференцій європейських урядів. Це, в свою чергу, не дозволило наднаціональним акторам суттєво зсунути преференції держав, однак не змогло завадити ухваленню деяких пропозицій, що були прийняті поза волею урядів. Наприклад, це включало розширення ролі Європейського Парламенту щодо Європолу [8]. Конкретні пропозиції походили з Європейського Парламенту та просувалися Комісією, що зрештою домоглася ухвалення остаточної редакції Регламенту, незважаючи на тривалий супротив з боку окремих держав.

Процес заміни рішення щодо Європолу Регламентом Європолу демонструє триваючі зміни в рушіях преференцій держав щодо міжнародного поліцейського співробітництва на рівні Європейського Союзу. Європолу та Європейській Комісії вдалося розширити свою роль та затвердитися в якості самостійних суб'єктів міжнародного поліцейського співробітництва. Навмисне стратегічне використання громадського тиску створювало необхідний політичний момент, завдяки якому держави-учасниці збільшили свою участь в інтеграції [9].

Створення операційних центрів Європолу та ухвалення Регламенту стало найновішими подіями в розвитку та поглибленні міжнародного поліцейського співробітництва в Європі. Важливість зростання централізації інформаційних потоків, обмін якими відбувався на рівні ЄС, неможна недооцінювати. З ухваленням централізованого підходу через Європол та заміною рішення Регламентом, Європол та Європейська Комісія фактично розширили свій вплив на ухвалення рішень [10, с. 341].

Рішення Комісії про Європол не принесло суттєвих змін до сфери його охоплення. Однак, створення трьох операційних центрів посилило залучення агенції в сферах кіберзлочинів, тероризму та контрабанди мігрантів. Окремі взаємозалежності відіграли ключову роль в формуванні відповідних преференцій держав. Відігравши значну роль в якості драйверів національних позицій в у відповідних сферах, вони визначили позиції держав щодо кіберзлочинності, тероризму та контрабанди мігрантів. В усіх випадках цьому сприяло наднаціональне політичне підприємництво. Це особливо стосується політизації, що створила вікно можливостей для акторів ЄС з переконання окремих держав у необхідності розвитку інтеграційних ініціатив. Навмисне використання громадського та функціонального тиску відображало розвиток конкретних дискурсивних стратегій, що застосовувалися Європейською Комісією та Європолом [11].

Хоча членство в Європолі охоплювало всі держави-учасниці ЄС з самого початку, воно продовжує відзначатися внутрішньою за зовнішньою горизонтальною диференціацією. З ухваленням Регламенту про Європол, останній набув повноважень щодо укладення угод про співробітництва з третіми сторонами. За різних обставин Комісія та Європол оголошували про свій намір розширити співробітництво з третіми країнами, приватними особами та коаліціями зовнішніх акторів. Це включає обмін та отримання даних від зовнішніх по відношенню до ЄС акторів. Знов таки, актори ЄС посилюються на взаємозалежності в обґрунтування функціональної потреби в такій зовнішній диференціації.

В той час як поліцейське співробітництво на рівні ЄС ставало все більш горизонтально інтегрованим, надаючи Європолу все більше спроможностей як хабу з обміну інформацією щодо злочинів, фактично інтеграція де факто все ще відрізняється від тієї, що передбачена де юре. Наприклад, не зважаючи на універсальне членство в ЄС, обмін даними, отриманими всередині держав, залишається основною перешкодою для повноцінного перетворення Європолу на горизонтальну ланку зв'язку між державами-учасницями ЄС на практиці [12, с. 213]. Крім того, внутрішня диференціація продовжує впливати на поліцейське співробітництво через Європол [13].

Що стосується вертикальної інтеграції, мережі та підгрупи як на формальному, так і на робочому рівні, продовжують існувати паралельно до співробітництва та охоплюють всі держави-учасниці.

Асиметричні взаємозалежності та бюрократичний супротив з боку внутрішньодержавних політичних підприємств визначають виникнення та існування неформальної диференціації всередині Європолу. Однак, з урахуванням попередньо зазначеного, слід вказати, що такі авангардні групи часто сприяють загальній інтеграції в довготривалій перспективі, навіть якщо диференціація в інтеграції не є навмисною [14].

Високий рівень взаємозалежності став необхідною передумовою для розвитку інтеграції. Навіть у тих випадках, коли вона не становила основного рушія преференцій держав, наприклад при ухваленні Регламенту чи створенні центрів Європолу по боротьбі з певними видами злочинності, функціональний тиск щодо інтеграції став мотивуючою силою на вищих політичних рівнях. По-друге, наднаціональне політичне підприємництво стало одним з основних факторів преференцій держав після ухвалення Регламенту. Відповідно зрости і спроможності ЄС, причому наднаціональні актори почали цілеспрямовано розширювати свою адвокацію, спрямовану на розвиток інтеграційних ініціатив в сфері міжнародного поліцейського співробітництва в ЄС. Регламент Європолу, а також створення операційних центрів в рамках Європолу, так чи інакше походили від пропозицій наднаціональних політичних підприємств. Нарешті, політизація відіграла роль додаткової рушійної сили, виступаючи поряд з взаємозалежністю та політичним підприємництвом [15].

Операційні центри Європолу та нова правова основа його діяльності, створена Регламентом, вказують на зростаючий вплив акторів ЄС. Ухвалення Регламенту про Європол суттєво змінило роль цієї структури в управлінні поліцейським співробітництвом в ЄС. У відповідності до загального напрямку розвитку після ухвалення Лісабонського договору, Регламент про Європол посилив залучення наднаціональних акторів в регулювання поліцейського співробітництва в ЄС. В цьому контексті диференціація та гнучка інтеграція стали важливими факторами наднаціонального політичного підприємництва та далекосяжних стратегій акторів ЄС.

Водночас, незважаючи на силу рушійних сил та політичну рішучість держав-учасниць, інтеграція на рівні Європолу продовжує стикатися з рядом перешкод. Хоча все більше і більше внутрішньодержавних чиновників набувають розуміння діяльності Європолу як платформи з взаємодії, нестача довіри та триваючий бюрократичний супротив лишаються значними практичними проблемами.

Внаслідок цього, Європол та все міжнародне поліцейське співробітництво в Європі продовжують маневрувати між диференціацією та інтеграцією та зрештою залежать від наднаціонального політичного підприємництва. Очевидним лишається те, що незважаючи на конкретний інституційний розвиток та майбутнє Європолу, міжнародне поліцейське співробітництво в ЄС змогло затвердитися як триваючий феномен. І хоча Європол навряд чи перетвориться на європейське ФБР, як цього бажав німецький канцлер Г. Коль, щонайменше в досяжному майбутньому, зростаючі взаємозалежності та кризи безпеки, без сумніву, продовжать мотивувати держави-учасниці до співробітництва на рівні Європолу та здійснювати подальший розвиток поліцейського співробітництва в ЄС.

Висновки. Ухвалення Регламенту про Європол було необхідним наслідком Лісабонського договору. Водночас, ухвалення відповідного регламенту стало наслідком тривалої роботи, що враховувало поточні тренди розвитку міжнародного поліцейського співробітництва в Європі та складності, що були породжені неоднорідністю процесів інтеграції правового регулювання міжнародного поліцейського співробітництва. Процес розвитку правової основи діяльності Європолу через Регламент не завершений та продовжується з розширенням ЄС та включенням до нього нових інтеграційних проектів. Продовжують зберігатися старі проблеми інтеграції поліцейського співробітництва, зокрема неготовність держав до передачі на рівень ЄС окремих повноважень та бюрократичний супротив. Це залишає потенціал для розвитку правового регулювання діяльності Європолу в майбутньому.

Література

1. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32016R0794> (дата звернення: 19.12.2024).
2. Santos Vara J. The EU's agencies: Ever more important for the governance in the Area of Freedom, Security and Justice. *The Routledge Handbook of Justice and Home Affairs*. A. Ripoll Servent, F. Trauner (eds.). Abingdon: Routledge, 2018. P. 445-456.
3. Перепьолкін С.М. Правовий статус Агентства Европейского Союза зі співробітництва

правоохоронних органів (Європол). Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/52.pdf> (дата звернення: 19.12.2024).

4. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32016R0794> (дата звернення: 19.12.2024). Art. 3(1).

5. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation and Training (Europol) and repealing Decisions 2009/371/JHA and 2005/681/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52013PC0173> (дата звернення: 19.12.2024).

6. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation and Training (Europol) and repealing Decisions 2009/371/JHA and 2005/681/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52013PC0173> (дата звернення: 19.12.2024).

7. Schlattmann, A. ...on the MB's competences de jure and in practice under the Europol Regulation. 1998-2016 - *Looking Back, Moving Forward: One Hundred Meetings of the Europol Management Board*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. P. 44-46.

8. Report on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation and Training (Europol) and repealing Decisions 2009/371/JHA and 2005/681/JHA. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2014-0096_EN.html (дата звернення: 20.12.2024).

9. Empowering the police, removing protections: the new Europol Regulation. URL:

<https://www.statewatch.org/media/3615/empowering-the-police-removing-protections-new-europol-regulation.pdf> (дата звернення: 21.12.2024).

10. Mushak N., Zaporozhets A. Law Enforcement Cooperation Among Member States of the European Union. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 338-342.

11. Orlandi E., Obrenovic B. Corporate Governance in EU Agencies: The Europol Case. *Journal of entrepreneurship and business development*. 2021. No 1. P. 33-44. P. 39.

12. Rimkute D. European Union agencies: explaining EU agency behaviour, processes and outputs. The New European Union Series. D. Hodson, U. Pueter, S. Saurugger, J. Peterson (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2021. P. 203-223. P. 213.

13. Mortera-Martinez C., Nechev Z. Europol and Differentiated Integration. EUIDEA Policy Papers. 2021. No 13. URL: https://www.researchgate.net/publication/377261791_Europol_and_Differentiated_Integration/link/659d512d3c472d2e8ec1c621/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19 (дата звернення: 21.12.2024).

14. Analytical Fiche Nr° 1 Definition and classification of «European Regulatory Agency». URL: <https://www.astrid-online.it/static/upload/protected/l-Wo/l-Working-Group-on-regulatory-agencies---PART-1---ALL-Fiches.pdf> (дата звернення: 21.12.2024).

15. CEPOL Position Paper European Commission Package on the creation of a European Agency for Law Enforcement Cooperation and Training. URL: <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2013/may/eu-cepol-position-paper-europol-merger.pdf> (дата звернення: 21.12.2024).

Бірюков Р. М.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного
та європейського права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ПЕРІОДУ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННА ПЕРСПЕКТИВА

Гусаров С. М.

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів формування та реалізації кримінально-правової політики в умовах війни та у повоєнній перспективі. Виявлено та надано опис окремим недолікам у сфері криміналізації та правозастосування. Висловлено аргументи проти необхідності та доцільності прийняття нового КК України.

Пріоритетними напрямками повоєнної трансформації кримінально-правової політики визначено такі: 1) притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Окремою лінією цієї роботи є створення міжнародного кримінального трибуналу щодо злочину агресії. Наявні на сьогоднішній день ініціативи із запуску такого судового органу *ad hoc* під егідою Ради Європи не можуть задовольнити запити на повноважну міжнародну легітимізацію відповідного перспективного судового процесу. Регіональна організація - не той формат, якого потребує інституціоналізація правосуддя за таким серйозним напрямом діяльності. Слід домагатися широкоформатної міжнародної угоди під егідою ООН або іншої універсальної, глобальної міждержавної угоди, якою б були охоплені більшість країн-членів ООН але поза інституціями цієї організації з огляду на можливості країни-агресора ветоувати рішення, що приймаються Радою безпеки ООН. І ця робота має складати один з пріоритетних напрямів зовнішнього сегменту кримінально-правової політики України, що реалізується у щільній взаємодії із зовнішньою політикою як такою; 2) притягнення до відповідальності осіб, винних у послабленні обороноздатності країни, що уможливило або значно полегшило повномасштабну збройну агресію; 3) наукова розробка, громадське обговорення та нормативне закріплення підстав та умов для амністії осіб, винних у вчиненні окремих категорій воєнних злочинів, колабораційної діяльності.

Наголошено на необхідності удосконалення механізму кримінально-правової охорони громадської безпеки від факторів незаконного обігу зброї. Відстоюється думка про доцільність забезпечення законодавчих можливостей для збереження для цивільних осіб можливості зберігати вогнепальну зброю для самозахисту за умов належного її декларування, а в подальшому - дослідити можливість легалізу-

вати цивільну (короткоствольну) зброю жорстким контролем володіння нею. Доцільно розглянути можливість передбачення спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за ст. ст. 263, 410 КК України щодо військовослужбовців чи колишніх військовослужбовців..

Ключові слова: війна, збройний конфлікт, агресія, кримінально-правова політика, кримінально-правове регулювання, криміналізація, правозастосування, ратифікація, перехідне правосуддя.

Gusarov S. M. Criminal and legal policy of Ukraine: transformations of the war period and post-war perspective

The article is devoted to the study of problematic aspects of the formation and implementation of criminal and legal policy in war conditions and in the post-war perspective. Certain shortcomings in the field of criminalization and law enforcement are identified and described. Arguments are made against the necessity and expediency of adopting a new Criminal Code of Ukraine.

The following are identified as priority areas of the post-war transformation of criminal and legal policy: 1) bringing to justice the most serious international crimes. A separate line of this work is the creation of an international criminal tribunal for the crime of aggression. The initiatives currently available to launch such an *ad hoc* judicial body under the auspices of the Council of Europe cannot satisfy requests for authoritative international legitimization of the relevant prospective trial. A regional organization is not the format required by the institutionalization of justice in such a serious area of activity. It is necessary to seek a large-scale international agreement under the auspices of the UN or another universal, global intergovernmental agreement that would cover most of the UN member states but outside the institutions of this organization, given the ability of the aggressor country to veto decisions made by the UN Security Council. And this work should be one of the priority areas of the external segment of Ukraine's criminal and legal policy, which is implemented in close interaction with foreign policy as such; 2) bringing to justice those guilty of weakening the country's defense capabilities, which made full-scale armed aggression possible or significantly facilitated;

3) *scientific development, public discussion and regulatory consolidation of the grounds and conditions for amnesty for persons guilty of committing certain categories of war crimes, collaboration activities.*

The need to improve the mechanism of criminal and legal protection of public security from the factors of illegal arms trafficking is emphasized. The idea is defended about the expediency of providing legislative opportunities to preserve for civilians the opportunity to keep firearms for self-defense under the conditions of their proper declaration, and in the future - to explore the possibility of legalizing civilian (short-barreled) weapons with strict control over their possession. It is advisable to consider the possibility of providing a special type of exemption from criminal liability under Art. Art. 263, 410 of the Criminal Code of Ukraine for military personnel or former military personnel.

Key words: war, armed conflict, aggression, criminal law policy, criminal law regulation, criminalization, law enforcement, ratification, transitional justice.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна постала справжнім викликом для всього суспільного устрою, всіх без виключення соціальних підсистем - економічної, політичної, культурної, правової. Першочергові потреби у збереженні стійкості української держави, здатності дати відсіч повномасштабному збройному вторгненню російських військ на територію нашої країни, зберегти державний суверенітет, по мірі модифікації параметрів та конфігурації військово-політичних, бойових чинників цілком закономірно потягли за собою необхідність подальшої адаптації економічних та правових інститутів, перелаштування на стратегію тривалого протистояння, формування адекватних інструментів регулювання суспільних відносин. Вельми значущими для захисту державності в цьому контексті стали трансформації у характері, спрямованості кримінально-правової політики України. Низка кроків, які були зроблені законодавцем, були об'єктивно необхідними, затребуваними, корисними. Деякі ж - навпаки. Водночас і кримінально-правозастосовна практика, по мірі адаптації до новітніх загроз, виявляла свої як сильні сторони, так і недоліки. Аналіз останніх, як і законодавчих хиб, становить важливу задачу на шляху до зміцнення законності, підвищення ефективності кримінально-правового регулювання, захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави.

Стан дослідження проблеми. Фундаментальним значенням для вітчизняної концепції кримінально-правової політики та в цілому для науки кримінального права характеризуються праці

О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, О. О. Дудорова, О. М. Литвинова, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Ю. В. Орлова, Є. О. Письменського, В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, П. Л. Фріса, А. М. Яценка та низки інших дослідників. Віддаючи належне їх творчим здобуткам, теоретичній вагомості та прикладній корисності існуючих напрацювань, не можна, разом з тим, не помітити й того, що триваюча війна ставить все нові й нові виклики перед правовою системою, виникають нові загрози істотного порушення охоронюваних благ, цінностей, суспільних відносин, що не дає підстав задовольнятися наявним станом речей і штовхає небайдужу до долі країни совість до пошуку шляхів удосконалення кримінально-правової політики. Серед іншого це стосується й перспектив її трансформації у зв'язку з повоєнними викликами, необхідністю формувати та реалізувати концепцію перехідного правосуддя, в механізмі якої кримінально-правові інструменти відіграють істотну роль.

Мета і завдання дослідження. *Мета статті* - надати концептуальну характеристику стану кримінально-правової політики України в умовах війни, а також визначити пріоритетні напрями у перспективі її повоєнної трансформації. *Завданнями* дослідження є: 1) виявити та надати опис основним змінам у кримінально-правовій політиці України, що відбулися у зв'язку з повномасштабною агресією російської федерації; 2) надати характеристику окремим помилкам, які були допущені в ході таких змін; 3) запропонувати перспективні напрями удосконалення кримінально-правової політики з урахуванням викликів повоєнного періоду, задач перехідного правосуддя.

Наукова новизна дослідження. Удосконалено розуміння змісту, спрямованості та недоліків кримінально-правової політики періоду війни; набуло подальшого розвитку наукове бачення перспектив трансформації такої політики в умовах повоєнного транзиту.

Виклад основного матеріалу. За узвичаєним у вітчизняній доктрині підходом, кримінально-правова політика розуміється як є частина державної політики у сфері протидії злочинності, що здійснюється засобами і методами кримінального права, втілюється у явищах криміналізації й декриміналізації, пеналізації й депеналізації [1, с. 10; 2, с. 19; 3, с. 30-38; 4, с. 40-41 та ін.]. Крім того, ця політика проявляє себе й у конкретному правозастосовному вимірі, який, зрештою, і визначає реальну дію права. У зв'язку з цим

аналіз кримінально-правової політики варто здійснювати у єдності і правотворчості, і правозастосування.

Від початку повномасштабної агресії росії на територію нашої держави до КК України було внесено чимало змін. Основні з них стосувалися виставлення функціональних «заслонів» на шляху до сприяння агресорові у реалізації його експансіоністських намірів. Так з'явилися норми про колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України), поширення військово значимої інформації (ст. 114-2 КК України), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України) та ін. Системним впливом характеризуються зміни щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення низки (передусім - проти основ національної безпеки, проти власності) кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Відповіддю на зловживання з гуманітарною допомогою стала криміналізація незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України).

Істотним та, безумовно, позитивним кроком була ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду¹. На виконання відповідного закону відбулося внесення низки змін і доповнень до чинного КК України². Як наслідок - криміналізовано злочини проти людяності (ст. 442-2 КК України), внесено зміни до нормативної конструкції юридичних складів злочину агресії, воєнних злочинів, геноциду. Унормовано інститут так званої командної відповідальності (ст. 31-1 КК України - «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників»³).

¹ Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

² Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 р. № 4012-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (дата звернення: 10.11.2024).

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.11.2024).

Таким чином, слід вести мову про системно-правові ефекти для кримінально-правового регулювання, що стали наслідком цілеспрямованої політики адаптації кримінального законодавства та викликів війни, а також до потреб синхронізації національної та міжнародної кримінальної юстиції (зокрема, до юридичної основи діяльності Міжнародного кримінального суду). Більшість з цих змін є обґрунтованими та затребуваними. Водночас деякі з них не є бездоганними. Так само не є бездоганною і практика реалізації низки інструментів кримінально-правового регулювання в умовах війни.

Є. О. Письменський висловлює в цілому аргументовану думку про те, що формування правозастосовної практики відбувається у суперечливий спосіб, наявні грубі помилки та прогалини в застосуванні кримінально-правових норм. За умов переважаності кримінально-правової системи у воєнний час простежуються такі ключові прояви, що підтверджують наявність відповідної риси у правозастосуванні [5, с. 303]:

1) формальне застосування кримінального закону - коли не з'ясовується справжній зміст його норм, а перевага надається буквальному (зазвичай найбільш очевидному, спрощеному) його розумінню або / та здійснюється таке їх тлумачення, за якого фактично вчинений акт поведінки «підлаштовується» під юридичні ознаки певного складу кримінального правопорушення. У результаті справжній зміст кримінально-правової норми, яка до того ж може характеризуватися низкою законодавчих недоліків, лишається не встановлений [5, с. 303];

2) допущення усієї палітри кваліфікаційних помилок - за В. О. Навроцьким такими помилками є вирішення питань матеріального кримінального права на підставі не тих кримінально-правових норм, які регламентують певні правові ситуації: зокрема, це «підміна» статей КК України (їх частин, пунктів), «надлишкове» застосування статей КК України, безпідставне застосування статей КК України, «пропуск» статей КК України [6; 5, с. 303];

3) двозначне тлумачення кримінального закону та як результат відсутність єдності правових позицій суб'єктів реалізації кримінально-правової політики з принципових питань (формування неоднакової практики застосування норм матеріального кримінального права). Зокрема, аналіз слідчої та судової практики дав змогу експертам виявити основні труднощі застосування ст. 111-1 КК України, які полягають у площині

кримінально-правової кваліфікації. Вони стосуються відсутності належних критеріїв розмежування колабораційної діяльності та діянь, передбачених ст. ст. 111, 111-2 та 436-2 КК України, що зумовлює проблеми подвійної кваліфікації [7; 5, с. 304];

4) застосування заходів впливу до правопорушника, що не узгоджуються із санкцією кримінально-правової норми [5, с. 304].

І хоча більшість із цих вад були притаманними правозастосовній практиці, що існувала й до повномасштабної війни, саме в умовах війни вони чинять набагато більш відчутний деструктивний ефект завдяки екстраполяції на спеціалізовані кримінально-правові норми, сконструйовані саме для захисту від негативних впливів війни, вищому ступеню загальної вразливості всіх без виключення соціальних інститутів, зміст і параметри функціонування яких багато в чому визначається пріоритетними запитами у сфері безпеки та оборони.

Варто погодитись із Є. О. Письменським у тому, що механізм кримінально-правової охорони функціонує у спрощеному режимі, що призводить до імітування протидії злочинності. Практика подекуди показує, що вістря кримінального права спрямовується на тих, до кого воно може з легкістю дотягнутися. Кримінально-правові норми часто застосовуються у випадках, що не потребують надмірних зусиль, та / або навіть без мети досягти потрібного результату (створення «шумової завіси» заради громадського обговорення й схвалення тощо) [5, с. 305]. Особливо наочно це проявилось у результатах кримінально-правової протидії наркозлочинності серед військовослужбовців. Так, зокрема, у 2023 р. 1691 військовослужбовцю було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 309 КК України - «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»⁴. У той час як тільки 49 військовослужбовців отримали підозру за ст. 307 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів⁵.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.10.2024).

⁵ Там само.

Про що це говорить? Про те, що основний фокус уваги правозастосувачів спрямований проти військовослужбовців, які здійснюють придбання наркотичних засобів, психотропних речовин для особистого споживання. Натомість збувачі наркотиків, які здебільшого діють у складі організованих груп, злочинних мереж, залишаються недосяжними для кримінальної юстиції. І таку ситуацію неможна назвати задовільною. Цілком зрозуміло, що бойові умови несення служби суттєво впливають на психологічний стан військовослужбовців, які нерідко вдаються до вживання психоактивних речовин. Але це - не суто українська проблема. Це нормальна (у сенсі функціональної норми, а не соціального схвалення) поведінка для значної кількості тих, хто бере участь у збройному конфлікті, про що свідчить в тому числі й досвід США, Великобританії та інших країн, які були залучені до воєн різної тривалості та інтенсивності. Не оминула, до речі, ця проблема також і радянський військовий контингент в Афганістані. Прагнення піти з трагічної, нелюдської реальності війни через вживання психоактивних речовин є у певному розумінні закономірним для значної кількості учасників бойових дій. Саме тому зусилля правозастосувачів мають бути спрямовані *передусім* не на таких військовослужбовців-споживачів, а на виробників та збувачів та забезпечувати обмеження доступу до наркотиків, підтримку, реабілітацію військовослужбовців, а не на кількісне «набивання» кримінальної статистики й видимості боротьби з наркозлочинністю за їх рахунок. І це має стати пріоритетом у трансформації відповідного сегменту кримінально-правової політики в частині правозастосування. Такий характер трансформації свідчитиме про реальний відхід від «паличної» системи, про переорієнтування на ідею справжнього служіння інтересам українського народу, не на голу репресію, а на підтримку, публічний сервіс та забезпечення безпеки. Вкрай важливо утримувати саме таку установку, що сягає своїм корінням ліберально-гуманістичної парадигми європейського цивілізаційного простору.

В цьому ж контексті звертають на себе увагу й міркування Ю. В. Орлова щодо такої кримінально-правової новели як виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України). Дослідник, зокрема, зазначає, що вона (ця новела) стала відповіддю на виклик у сфері інформаційної безпеки та моральності (по суті), спроектований на

площину миру й безпеки людства, міжнародного правопорядку. Але аналіз цієї кримінально-правової норми і практики її застосування свідчить, на нашу думку, про наявність вад концептуального характеру в частині порушення конституційного права громадян на свободу думки. Справа в тому, що чинна редакція ч. 1 ст. 436-2 КК України не містить як обов'язкової такої ознаки суспільно небезпечних дій як публічність (виправдовування, визнання, заперечення). Тобто висловлення власної думки навіть у *приватній бесіді* (!), в тому числі й у пасивній формі (згода з твердженням іншої особи, зокрема й виражена у конклюдентних діях - кивок голови, піднятий до гори великий палець руки і т. п.), або інше пасивне долучення до чиєїсь позиції (виставлення «вподобайки» (той же палець, але віртуальний) під чиїмось постом у соціальній мережі) вже визнається кримінально протиправним [4, с. 42].

З цими судженнями не можна не погодитись. Справжнім нонсенсом для правової демократичної держави є криміналізація будь-чого з приватних розмов, окрім погроз, образ та розбещення, що у вербальний спосіб може мати місце під час бесід віч-на-віч. Неприпустимою є криміналізація висловлення думок, які, навіть будучи вкрай аморальними, спрямованими на невизнання агресії, її виправдовування, тим не менш не мають публічного характеру, не порушують суспільної моралі, *не містять ознак пропаганди*, а тому в принципі не можуть посягати на мир, міжнародний правопорядок, чи-то національну безпеку. Стверджувати зворотне - означає повертатися до тоталітарних практик, до намагань через кримінальні репресії контролювати думки та приватні розмови. Це - точно не шлях країни, що орієнтується на європейський цивілізаційний простір.

Як видається, норма, сконструйована у ст. 436-2 КК України, має розглядатися як спеціальна по відношенню до загальної, оформленої у ст. 436 КК України, тобто щодо пропаганди війни. Тож іманентною ознакою відповідних діянь у їх проєкції на російську агресію, має бути публічність. Тільки в такому разі може спричинятися шкода тому об'єкту, який поставлений під охорону Розділом XX КК України - «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

Викладені вразливі до критики положення чинного КК України є фактично точковими, які не порушують його системно-правових начал та не впливають істотним чином на загальну спрямованість та дієвість кримінально-правової політики

держави. Водночас вплинути на останню, причому не найкращим чином, здатне прийняття нового КК України, проєкт⁶ якого жваво обговорюється в окремих колах наукової спільноти.

З цього приводу варто підтримати академіка О. М. Бандурку, який наголошує, що слід, перш за все, внести ясність: навіщо Україні потрібен *новий* Кримінальний кодекс. Відомо, що КК - свого роду негативна Конституція, у тому розумінні, що КК є віддзеркаленням базових соціальних конвенцій, соціоутворюючих правил, що, зокрема, відображають систему абсолютно неприйнятних зразків поведінки. Тож підстави для зміни КК слід пов'язувати з фундаментальними змінами у системі суспільних відносин, радикальною трансформацією засновків соціального співжиття. Такі зміни і трансформації, зокрема, відбулись після здобуття Україною незалежності у 1991 р. Й дарма що законодавцю знадобилося 10 років для прийняття нового КК. Однак він виявився цілком відповідним новим реаліям. Наразі ж існують сумніви щодо наявності подібних істотних змін у суспільному устрої, які б зумовили соціальний запит (саме соціальний, а не вузькокорпоративний) на новий КК [8, с. 31].

Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. «Питання Комісії з питань правової реформи»⁷ створена робоча група з питань розвитку кримінального права. Вказана група виділила 10 основних причин, які, на думку розробників Концепції реформування кримінального законодавства України, здатні вважатися достатніми для радикальної зміни кримінального законодавства. Найбільш значущі з них такі:

1) «За дев'ятнадцять років чинності КК України 2001 року його принципові положення були зруйновані валоподібними, несистемними і часто необґрунтованими змінами та доповненнями»⁸. Передусім зауважимо, що принципові положення КК жодною мірою не зруйновані, лишаються чинними та реалізуються у щоденній правозастосовній практиці. Крім того варто бути свідомими й того, що новий КК очікує та ж участь, а саме валоподібні зміни і доповнення. Претензійність розробників на безпрогальність і відповідність

⁶ Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 25.02.2024 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 16.01.2025).

⁷ Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України № 584/2019 від 07.08.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text> (дата звернення: 16.01.2025).

⁸ Концепція реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept> (дата звернення: 16.01.2025).

проєкту КК запитам практики протидії злочинності є м'яко кажучи не в достатній мірі обґрунтованою [8, с. 32];

2) «...КК 2001 року і Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) 1984 року (далі - закони про відповідальність за публічні правопорушення) не становлять собою єдиної злагодженої системи законів про відповідальність за публічні правопорушення, що обумовлено»⁹, а також «КК і КУпАП, навіть у своїй сукупності не вичерпують усього кола законів, що встановлюють відповідальність за публічні правопорушення»¹⁰. КУпАП та КК й не можуть становити собою єдиної системи законів. В цьому і немає потреби. Вони є джерелами різних галузей права й узалежнювати їх *напрям* є помилкою методологічного характеру. Зв'язки між ними складні, нелінійні, не обмежуються нормами тільки кримінального та адміністративного права [8, с. 32];

3) «...Чинні закони про відповідальність за публічні правопорушення не повною мірою відповідають міжнародно-правовим зобов'язанням України»¹¹. Із цим варто погодитись. Втім, такі невідповідності цілком здатні бути усунені точковими змінами та не вимагають прийняття нового КК [8, с. 32];

4) «...Численні суперечності, прогалини, неточності та широкі дискреційні повноваження, що закладені у чинному КК...»¹². Прогалини і неточності усуваються адекватною правотворчістю, її належним науковим супроводженням, відточуванням правових норм у ході правозастосування, відповідним зворотним зв'язком. Це загальна властивість будь-якого законодавства, відсилання до якої не може бути покладене в основу аргументації на користь необхідності прийняття нового КК [8, с. 32];

5) «...Відсутність механізмів захисту законів про відповідальність за публічні правопорушення від необґрунтованих змін»¹³. Такого роду «аргумент» є геть слабким, непереконливим. Так званий захист законів від необґрунтованих змін може гарантувати тільки належне наукове супроводження законотворчості (в тому числі кримінологічна експертиза), функціональні блоки від

політичних зловживань в парламенті, а не наявність нового КК [8, с. 33].

Дійсно ідея з розробкою нового КК України немає під собою доктринально й соціально достатніх та переконливих підстав. Більше того: реалізація цієї ідеї та гіпотетичне прийняття нового КК України жодним чином не вплине на реальний стан злочинності, адже її основи лежать поза площиною кримінально-правового регулювання. Натомість з упевненістю можна стверджувати про ті суттєві труднощі й витрати матеріальних, часових ресурсів, з якими стикнеться вся системи кримінальної юстиції - від слідчих до суддів, а також закладів вищої освіти, які готують правників, фахівців з правоохоронної діяльності. Колосальні за своїми масштабами та неспівмірні замислу та імовірно отриманому результату (певна зміна дискурсивного, істотна зміна механістичного та збереження існуючого смислового полів кримінально-правового регулювання) витрати. Таким чином, слід однозначно висловитись проти реалізації ідеї прийняття нового КК України, принаймні доти, доки діє чинна Конституція України та соціальний договір не був переукладений.

Щодо повоєнної перспективи трансформації кримінально-правової політики - то вона пов'язується із першочерговим забезпеченням можливості успішної реалізації концепції перехідного правосуддя. Останнє, за оцінками експертів, включатиме всі узвичаєні компоненти цієї практики: 1) притягнення до відповідальності винних у порушеннях прав людини; 2) встановлення історичної правди; 3) відшкодування заподіяної шкоди; 4) інституціональні реформи, спрямовані на унеможливлення повторення конфлікту [9, с. 182]. Враховуючи це, видається за можливе виділити такі пріоритетні напрями удосконалення нормативного та правозастосовного компонентів кримінально-правового регулювання:

- притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Окремою лінією цієї роботи є створення міжнародного кримінального трибуналу щодо злочину агресії. Наявні на сьогоднішній день ініціативи із запуску такого судового органу *ad hoc* під егідою Ради Європи не можуть задовольнити запити на повноважну міжнародну легітимізацію відповідного перспективного судового процесу. Регіональна організація - не той формат, якого потребує інституціоналізація правосуддя за таким серйозним напрямом діяльності. Слід домагатися широкоформатної міжнародної угоди під егідою ООН або іншої універсальної, глобальної міждержавної угоди, якою б були

⁹ Концепція реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept> (дата звернення: 16.01.2025).

¹⁰ Там само.

¹¹ Концепція реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept> (дата звернення: 16.10.2024).

¹² Там само.

¹³ Там само.

охоплені більшість країн-членів ООН але поза інституціями цієї організації з огляду на можливість країни-агресора ветовати рішення, що приймаються Радою безпеки ООН. І ця робота має складати один з пріоритетних напрямів зовнішнього сегменту кримінально-правової політики України, що реалізується у щільній взаємодії із зовнішньою політикою як такою;

- притягнення до відповідальності осіб, винних у послабленні обороноздатності країни, що уможливило або значно полегшило повномасштабну збройну агресію;

- наукова розробка, громадське обговорення та нормативне закріплення підстав та умов для амністії осіб, винних у вчиненні окремих категорій воєнних злочинів, колабораційної діяльності;

- удосконалення механізму кримінально-правової охорони громадської безпеки від факторів незаконного обігу зброї. Ю. В. Орлов та А. М. Яценко в цьому контексті справедливо наголошують на тому, що незаконний обіг вогнепальної зброї закладає довготривалі тенденції погіршення криміногенної обстановки, зокрема в повоєнний період, у перспективі загрожує зміцненням функціоналу організованих злочинних угруповань, сплеском насильницької кримінальної активності [10, с. 76]. Беручи до уваги прогнозовані ризики, слід забезпечити законодавчі можливості для збереження для цивільних осіб можливості зберігати вогнепальну зброю для самозахисту за умов належного її декларування, а в подальшому - дослідити можливість легалізувати цивільну (короткоствольну) зброю жорстким контролем володіння нею. Доцільно розглянути можливість передбачення спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за ст. ст. 263, 410 КК України щодо військовослужбовців чи колишніх військовослужбовців.

Висновки. Кримінально-правова політика є частиною державної політики у сфері протидії злочинності, що втілюється у явищах криміналізації й декриміналізації, пеналізації й депеналізації, а також кримінальному правозастосуванні. Від початку повномасштабної агресії росії на територію нашої держави до КК України було внесено чимало змін. Основні з них стосувалися виставлення функціональних «заслонів» на шляху до сприяння агресорові у реалізації його експансіоністських намірів. Так з'явилися норми про колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК

України), поширення військово значимої інформації (ст. 114-2 КК України), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України) та ін. Системним ефектом характеризуються зміни щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення низки (передусім - проти основ національної безпеки, проти власності) кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Відповіддю на зловживання з гуманітарною допомогою стала криміналізації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України).

Позитивним кроком стала ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду. На виконання відповідного закону відбулося внесення низки змін і доповнень до чинного КК України. Як наслідок - криміналізовано злочини проти людяності, внесено зміни до нормативної конструкції юридичних складів злочину агресії, воєнних злочинів, геноциду. Унормовано інститут так званої командної відповідальності.

Водночас спостерігається й низка вад як у використаних формах криміналізації суспільно-небезпечних діянь, так і у способах реалізації кримінально-правової політики. Потребують усунення колізії між складами колабораційної діяльності, пособництва державі-агресору. Вимагає приведення у відповідність до норм Конституції України редакція ч. 1 ст. 436-2 КК України. Норма, сконструйована у цій статті, має розглядатися як спеціальна по відношенню до загальної щодо пропаганди війни (ст. 436 КК України). Тож іманентною ознакою відповідних діянь у їх проєкції на російську агресію, має бути публічність.

Висловлено аргументи проти необхідності та доцільності прийняття нового КК України.

Пріоритетними напрямами повоєнної трансформації кримінально-правової політики визначено такі: притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини; притягнення до відповідальності осіб, винних у послабленні обороноздатності країни, що уможливило або значно полегшило повномасштабну збройну агресію; наукова розробка, громадське обговорення та нормативне закріплення підстав та умов для амністії осіб, винних у вчиненні окремих категорій воєнних злочинів, колабораційної діяльності, в контексті реалізації завдань перехідного правосуддя.

Література

1. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К. : Атіка, 2005. 329 с.
2. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. № 31. С. 3-27.
3. Борисов В. І., Фріс П. Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 30-38.
4. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України : виклики та відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 39-47. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>.
5. Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики в умовах воєнного стану : дослідження негативних тенденцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2024. Вип. 17 (29). С. 300-310. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.300-310> (дата звернення: 30.01.2025).
6. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
7. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства : аналітична записка / ГО «Центр прав людини ZMINA», ГО «Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ», ГО «Донбас СОС», ГО «Крим SOS», БФ «Восток SOS», БО «БФ “Стабілізешен Суппорт Сервісез”» та ГО «Кримська правозахисна група». URL : https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf (дата звернення: 30.10.2024).
8. Бандурка О. М. Проєкт нового Кримінального кодексу України : критичний погляд // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 29-34.
9. Орлов Ю. В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. № 2 (32). С. 180-231. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2024.2.13> (дата звернення: 30.01.2025).
10. Orlov Y. V., Yashchenko A. M. Firearms control as an element of criminological security in the concept of transitional justice for Ukraine. *Law and Safety*. 2024. № 2 (93). P.76-86. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.07> (дата звернення: 30.01.2025).

Гусаров С. М.,

orcid.org/0009-0004-1137-4312

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
заслужений юрист України
професор кафедри адміністративного права
та процесу навчально-наукового інституту № 3
Харківського національного університету
внутрішніх справ*

ОПЕРАТИВНИЙ ПОШУК У ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ГРУПАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ РОЗБОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Жук І. В.

У науковій статті досліджено можливості та напрями використання оперативного пошуку у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану. На основі аналізу існуючих точок зору, положень теорії оперативно-розшукової діяльності та результатів власних досліджень автор розкриває складові оперативного розшуку як організаційно-тактичної форми оперативно-розшукової діяльності, а також надає його власне визначення. Автор, спираючись на результати аналізу практики оперативних підрозділів Національної поліції України, визначає основні пошукові ознаки організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану.

Наголошено, що оперативний пошук ознак організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, є одним із напрямів реалізації форми оперативно-розшукової діяльності, яка полягає в організації та здійсненні оперативними працівниками підрозділів кримінальної поліції комплексу гласних і негласних заходів, з метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, встановлення раніше невідомих фактів діяльності організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану. У статті проаналізовано основні погляди сучасних науковців у галузі теорії оперативно-розшукової діяльності щодо організаційно-тактичних форм такої діяльності.

Досліджено основні напрями оперативно-розшукової діяльності в діяльності кримінальної поліції. Окреслено головні складові та об'єкти організації і тактики оперативного пошуку організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану. Доведено, що оперативний пошук у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, є однією зі складових і напрямів загального оперативно-розшукового пошуку в діяльності кримінальної поліції. За результатами дослідження надано конкретні пропозиції щодо внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: воєнний стан, оперативно-розшукова діяльність, оперативний пошук, кримінальна поліція, розбої.

Zhuk I. V. Operational search in countering organized criminal groups committing robberies under martial law

The article examines the possibilities and directions of using operational search in countering organized criminal groups committing robberies under martial law. Based on the analysis of existing points of view, provisions of the theory of operational search activities and the results of the author's own research, the author reveals the components of operational search as an organizational and tactical form of operational search activities, and also provides its own definition. Based on the results of the analysis of the practice of operational units of the National Police of Ukraine, the author identifies the main search features of organized criminal groups committing robberies under martial law.

It is emphasized that the operational search for signs of organized criminal groups committing robberies under martial law is one of the areas of implementation of the form of operational and investigative activity which consists in organizing and carrying out by the operational officers of criminal police units a set of public and covert measures with the aim of solving the tasks of operational and investigative activity, establishing previously unknown facts of the activities of organized criminal groups committing robberies under martial law. The article analyzes the main views of modern scholars in the field of the theory of operational and investigative activities regarding the organizational and tactical forms of such activities.

The author examines the main areas of operational and investigative activities in the activities of criminal police. The main components and objects of the organization and tactics of operational search for organized criminal groups committing robberies under martial law are outlined. It is proved that operational search in countering organized criminal groups committing robberies under martial law is one of the components and areas of general

operational search in the activities of criminal police. Based on the results of the study, the author makes specific proposals for amending and supplementing the current regulatory legal acts in the field of operational search activities.

Key words: *martial law, operational search activities, operational search, criminal police, robberies.*

Постановка проблеми та її актуальність. Організована злочинність в умовах воєнного стану в Україні перетворилася у реальну загрозу національній безпеці держави. Посилення кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану призвело до формування нових злочинних схем та механізмів злочинної діяльності, а також до адаптації організованих злочинних груп до умов сьогодення. Все це, за нашим переконанням, стосується і діяльності організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану. Саме тому, оперативно-розшукова протидія діяльності організованих злочинних груп, що вчиняють розбої, обумовлює необхідність нових підходів до своєчасного здобуття оперативної інформації щодо осіб, подій та фактів, які раніше були невідомі. Теорія оперативно-розшукової діяльності визначає, що початковим етапом процесу протидії кримінальним правопорушенням є пошук первинної інформації ознак такої діяльності [5, с. 104]. Така первинна інформація, зокрема щодо діяльності організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, здобувається підрозділами кримінальної поліції багатьма способами та методами, одним з яких є оперативний пошук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні проблеми сутності пошукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності завжди привертала увагу наукової спільноти. Окремі теоретичні аспекти оперативного пошуку в діяльності різних суб'єктів ОРД ґрунтовно досліджувалися такими науковцями, як: С.В. Албул, А.В. Баб'як, О.М. Бандурка, В.І. Василінчук, М.Л. Грібов, В.В. Дараган, В.П. Захаров, О.І. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, В.В. Паливода, М.А. Погорецький, М.Б. Саакян, М.В. Стащак, В.Є. Тарасенко, Д.М. Цехан, В.В. Шендрик та ін. Разом із тим, питання встановлення напрямів використання оперативного пошуку у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, потребують, на нашу думку, подальших наукових розробок. Отже, метою статті є дослідження можливостей та встановлення напрямів використання оперативного

пошуку у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. За даними Офісу Генерального прокурора України за період 2020-2024 роки на території нашої держави було зареєстровано 818831 злочин проти власності, серед яких: крадіжок - 485052, грабежів - 18183, розбоїв - 3558, вимагань - 2644, шахрайств - 239756. При цьому, значна кількість таких злочинів залишається латентними. Взагалі, злочинність проти власності, зокрема розбої, без перебільшення є на сьогодні однією з найбільших загроз для системи внутрішньої безпеки, майна громадян будь-якої держави. Рівень цього виду злочинності, його динаміка, географічна поширеність та інші показники говорять про те, що ця проблема повинна посісти одне з найперших місць щодо нагальності свого вирішення як у наукових колах, так і у практичній сфері. Деякою мірою цьому сприяє ще й те, що органи Національної поліції допускають серйозні помилки при аналізі наявної інформації, плануванні оперативно-розшукових заходів, висуванні версій, організації взаємодії. Значною мірою ці недоліки пояснюються відсутністю ефективних методичних, науково обґрунтованих рекомендацій з урахуванням особливостей оперативно-розшукової характеристики злочинів і специфіки ситуацій, що виникають.

Сучасна теорія оперативно-розшукової діяльності визначає оперативний пошук, як самостійну, комплексну організаційно-тактичну форму [3, с. 40; 4, с. 62]. Слід принагідно зазначити, що саме на комплексний, інтегральний характер пошукової діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України у протидії злочинності звертають увагу сучасні науковці [7, с. 127]. Поділяючи вказану точку зору, ми підтримуємо С.В. Албула в тому, що оперативний пошук як форма оперативно-розшукової діяльності, являє собою систему оперативно-розшукових заходів, які організовуються і здійснюються оперативними підрозділами Національної поліції з метою виявлення первинних даних про осіб, предмети і факти, що становлять оперативний інтерес [1, с. 12]. Аналогічної точки зору дотримуються А.В. Баб'як [6], В.В. Горб [2], С.Л. Дьоров [3], В.В. Шендрик [10] та інші.

Аналізуючи можливості та напрями використання оперативного пошуку у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, на наше переконання, доречним є визначення основних ознак цієї діяльності. Наукові теоретичні джерела містять

різноманітні визначення основних ознак оперативного пошуку в діяльності підрозділів кримінальної поліції. Проведений нами аналіз, дозволяє виділити серед таких ознак найбільш, на наш погляд, суттєві, а саме:

- оперативний пошук здійснюється не тільки у зв'язку з вчиненням конкретного кримінального правопорушення, а також і незалежно від нього. Така діяльність є систематичною, постійною та циклічною [3, с. 23];

- проведення оперативного пошуку, зокрема під час протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, є одним з основних обов'язків кримінальної поліції [4, с. 35];

- під час оперативного пошуку підрозділами кримінальної поліції здобувається первинна інформація, яка потребує подальшої перевірки [6, с. 109];

- організацій і тактика оперативного пошуку передбачає комплексного застосування різноманітних заходів та засобів ОРД, а також залучення різних сил [5, с. 167].

Під час протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, здійснення оперативного пошуку має бути спрямоване на виявлення серед значної кількості однорідних об'єктів пошуку саме таких, що мають відношення до ознак діяльності організованих злочинних угруповань. З урахуванням визначених нами вище ознак, сутністю процесу оперативного пошуку у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, на наше переконання, є виявлення та встановлення невідомих раніше фактів, подій, осіб, предметів та речей, які мають ознаки кримінально протиправної діяльності або містять явні сліди кримінального правопорушення (у нашому випадку - діяльності організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану).

Чинні правові акти закріплюють основні ознаки оперативного пошуку в діяльності оперативних підрозділів. Стаття 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» під оперативно-розшуковою діяльністю розуміється «система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів» [8]. У свою чергу, відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» поліція відповідно до покладених на неї завдань, серед іншого: виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню

кримінальних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; вживає заходів з метою виявлення кримінальних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення [9]. Отже, з впевненістю можна стверджувати, що оперативний пошук, зокрема під час протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, має правову основу.

Слід зазначити, що значення оперативного пошуку під час протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, полягає в тому, що за допомогою систематичного застосування комплексу заходів, які здійснюються суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, здобуваються, перевіряються і накопичуються відомості, які містять нові, раніше невідомі знання, що мають значення під час вирішення завдань боротьби зі злочинністю [4, с. 72]. При цьому, за справедливим твердженням С.В. Албула, С.Л. Дьорова та М.О. Волошиної, оперативний пошук в ОРД забезпечує вирішення таких основних завдань:

- виявлення протиправних намірів осіб та їх груп;

- здобуття первинної інформації про кримінальні правопорушення, що готуються, вжиття заходів щодо запобігання їм;

- отримання інформації про вчинені кримінальні правопорушення;

- отримання первинної інформації, необхідної для аналізу, оцінки та прогнозування оперативної обстановки на території обслуговування, і вжиття заходів щодо оптимальної розстановки сил для активізації боротьби з кримінальними правопорушеннями [4, с. 92].

Специфіка злочинної діяльності організованих груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, потребує, на нашу думку, здійснення теоретичного аналізу об'єктів оперативного пошуку у протидії такій діяльності. Дослідження результатів правоохоронної практики та теоретичних джерел дає підстави виділити основні об'єкти пошуку під час протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану. Це інформація про події, факти, осіб та предмети, що можуть свідчити про готування або вчинення розбоїв членами організованих злочинних угруповань, а також дають підстави вважати про їх готування та/або вчинення з достатнім ступенем імовірності.

До фактів та подій, інформація про які має значення під час здійснення оперативного пошуку

у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, можуть відноситися відомості про підготовлювані та вчинені розбійні напади, виявлення місць знаходження членів злочинних угруповань, причетних до їх готування та вчинення, виявлення місць зберігання або збуту викраденого, виготовлення, транспортування зброї тощо.

Предмети і документи, які мають значення під час здійснення оперативного пошуку у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, це вилучені з обігу речі (у нашому випадку, зброя, деталі зброї, обладнання для її виготовлення, боєприпаси, вибухівка, вибухові речовини та складові), викрадені речі, документи тощо.

Оперативний пошук у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, передбачає здобуття та перевірку первинної інформації про раніше невідомі події, осіб та факти, які мають інтерес для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, поза зв'язком із конкретною особою чи фактом [1, с. 22]. Процес оперативного пошуку ознак розбоїв, вчинюваних організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, має специфічні ознаки, які відокремлюють його від інших форм оперативно-розшукової діяльності. При цьому, відомостями, які встановлюються під час оперативного пошуку у протидії організованим злочинним групам, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, є:

- склад організованої злочинної групи та розподіл ролей;
- наявність зброї у учасників злочинного формування;
- факти готування і вчинення розбоїв організованими злочинними групами в умовах воєнного стану;
- знаряддя та сліди готування до вчинення розбоїв організованими злочинними групами в умовах воєнного стану;
- сліди, залишені на місці вчинення розбоїв організованими злочинними групами в умовах воєнного стану;
- знаряддя вчинення розбоїв організованими злочинними групами в умовах воєнного стану;
- інші речі, що мають значення для встановлення учасників організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану;
- викрадені предмети і речі тощо.

Висновки. Підводячи підсумки, можна, на наш погляд, наголосити, що оперативний пошук ознак

організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану, є одним із напрямів реалізації форми оперативно-розшукової діяльності, що полягає в організації та здійсненні оперативними працівниками підрозділів кримінальної поліції комплексу гласних і негласних заходів, з метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, встановлення раніше невідомих фактів діяльності організованих злочинних груп, що вчиняють розбої в умовах воєнного стану.

Література

1. Албул С.В. Праксеологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції* : колективна монографія. Lviv-Torun : Liha-Pres, 2024. С. 11-24.
2. Албул С.В., Горб В.В. Оперативно-розшукові та контррозвідувальні заходи: навчальний посібник; за заг. ред. проф. С.В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2024. - 65 с.
3. Дьоров С.Л. Поняття та сутність оперативного пошуку злочинно-активних осіб підрозділами кримінальної поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 38-41.
4. Оперативний пошук в діяльності підрозділів кримінальної поліції: правові та організаційно-тактичні засади: монографія / С.В. Албул, С.Л. Дьоров, М.О. Волошина; за заг. редакцією С.В. Албула. Одеса: ОДУВС, 2022. 220 с.
5. Оперативно-розшукова діяльність: навчальний посібник / С.В. Албул, С.О. Єгоров, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат та ін.; за заг. ред. проф. С.В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2024. 380 с.
6. Оперативно-розшукова діяльність підрозділів карного розшуку Національної поліції України : навч. посіб. / уклад.: А.В. Баб'як, Ю.І. Дмитрик, В.Я. Ільницький та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 392 с.
7. Паливода В.В., Вербова Н.І. Особливості документування злочинів проти власності в умовах війни. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.) / [редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. Київ : НАВС, 2023. С. 125-128.
8. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змін. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/print> (дата звернення 09.03.2025).
9. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print>
(дата звернення 09.03.2025).

10. Теоретично-прикладні засади протидії під-
розділами карного розшуку злочинам проти влас-
ності у районі проведення антитерористичної
операції : монографія / С.В. Албул, О.Ю. Анци-
феров, М.В. Стащак, В.В. Шендрик та ін.; за заг.

наук. ред. С.М. Гусарова. Харків : Вид-во ХНУВС,
2015. 232 с.

Жук І. В.,
полковник поліції, аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ОСНОВА СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Патlachuk O. B.

Стаття присвячена комплексному аналізу римського права як одного з ключових джерел формування сучасних правових систем. Предметом дослідження є історичний розвиток римського права, його рецепція в середньовічній Європі та вплив на сучасні правові системи. Метою статті є доведення того, що римська правова спадщина залишається концептуальним підґрунтям для більшості сучасних правових систем через свою гнучкість і логічну довершеність. Методологія дослідження базується на історико-правовому аналізі, порівняльному правознавстві та системному підході. Використано тексти римських юристів, середньовічні глоси та коментарі до *Corpus iuris civilis*, а також сучасні кодифікації, такі як Французький цивільний кодекс і Німецьке цивільне уложення. Новизна методу полягає в інтеграції історичного та порівняльного аналізу для виявлення впливу римського права на різні правові сім'ї. Результати роботи підтверджують, що римське право стало основою для формування європейського *jus commune* через адаптацію *Corpus iuris civilis* середньовічними юристами. Вплив римських інститутів, таких як власність, зобов'язання та делікти, на сучасні цивільні кодифікації є значним і тривалим. Також виявлено паралелі між римським правом та англо-американською правовою сім'єю, зокрема в сфері договірної свободи та деліктної відповідальності. Це підтверджує актуальність римського права як методологічного "каркасу" для сучасних правових систем. Висновки статті підкреслюють, що римська правова спадщина залишається важливим джерелом для розуміння сучасного права. Автор пропонує розглядати римське право не лише як історичний феномен, але й як джерело інноваційних підходів до вирішення сучасних правових проблем. Рекомендації включають активніше використання римських принципів у правотворчості та правозастосуванні, зокрема в контексті гармонізації європейського права. Крім того, стаття акцентує увагу на тому, що римське право може служити мостом між різними правовими культурами, сприяючи міжнародному правовому діалогу. Його принципи, такі як справедливність, рівність перед законом та захист прав особистості, залишаються універсальними і можуть бути застосовані в умовах глобалізації.

Ключові слова: римське право, правові системи, рецепція права, *Corpus iuris civilis*, *jus commune*, кодифікації, англо-американське право.

Patlachuk O.V. Roman law as the basis of modern legal systems

The article is devoted to a comprehensive analysis of Roman law as one of the key sources of formation of modern legal systems. The subject of the study is the historical development of Roman law, its reception in medieval Europe and its impact on modern legal systems. The purpose of the article is to prove that the Roman legal heritage remains the conceptual basis for most modern legal systems due to its flexibility and logical perfection. The research methodology is based on historical and legal analysis, comparative jurisprudence and a systematic approach. The texts of Roman jurists, medieval glosses and commentaries on the *Corpus iuris civilis*, as well as modern codifications such as the French Civil Code and the German Civil Code were used. The novelty of the method lies in the integration of historical and comparative analysis to identify the influence of Roman law on various legal families. The results of the study confirm that Roman law became the basis for the formation of the European *jus commune* through the adaptation of the *Corpus iuris civilis* by medieval lawyers. The influence of Roman institutions, such as property, obligations and torts, on modern civil codifications is significant and long-lasting. The author also identifies parallels between Roman law and the Anglo-American legal family, in particular in the area of contractual freedom and tort liability. This confirms the relevance of Roman law as a methodological "framework" for modern legal systems. The article concludes that the Roman legal heritage remains an important source for understanding modern law. The author proposes to consider Roman law not only as a historical phenomenon, but also as a source of innovative approaches to solving modern legal problems. The recommendations include more active use of Roman principles in law-making and law application, in particular in the context of harmonisation of European law. In addition, the article emphasises that Roman law can serve as a bridge between different legal cultures, facilitating international legal dialogue. Its principles, such as justice, equality before the law and protection

of individual rights, remain universal and can be applied in the context of globalisation.

Key words: *Roman law, legal systems, reception of law, Corpus iuris civilis, jus commune, codification, Anglo-American law.*

Постановка проблеми та її актуальність. Римське право - це правова система Стародавнього Риму, яка формувалася протягом більш ніж тисячі років та стала підґрунтям для більшості сучасних правових систем світу [9, с. 20]. Після падіння Західної Римської імперії в 476 р. н. е. та навіть після припинення існування Східної Римської (Візантійської) імперії у 1453 р., римське право не зникло безслідно. Навпаки, воно було збережене та переосмислене наступними поколіннями юристів, що забезпечило його вплив на правовий розвиток Європи в середні віки та новий час. Сьогодні загально визнано, що саме римське право лежить в основі континентальної (романо-германської) правової сім'ї, охоплюючи правові системи більшості європейських держав, а також значної кількості країн Латинської Америки, Африки та Азії, які запозичили європейські континентальні кодекси. Як підкреслюють дослідники, римське право стало фундаментом сучасних національних правових систем Європи і навіть багатьох неєвропейських держав, не втративши актуальності й дотепер [9, с. 25].

Актуальність дослідження римського права як основи сучасних правових систем зумовлена необхідністю глибше зрозуміти джерела сучасного права, принципи та концепції, які беруть свій початок ще у давньоримській юридичній традиції. Багато з тих правових інститутів і норм, якими керуються сучасні юристи, виникли чи отримали розвиток саме в римському праві. Наприклад, такі базові положення, як недоторканність приватної власності, свобода договорів, принцип відповідальності за вину та інші, були вперше чітко сформульовані римськими юристами та закріплені у римському праві. Тому вивчення генези цих положень дозволяє краще усвідомити їх зміст і значення для сучасної юридичної практики. Римське право відзначається високим рівнем юридичної техніки і логіки, що робить його своєрідним «еталоном» побудови правової системи. Його понятійний апарат, структура норм та підходи до систематизації законодавства значною мірою вплинули на формування сучасної юридичної науки і законодавства.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до розгляду римського права як

основи сучасного права: від історичних витоків до сучасних проявів. У роботі уточнено та розширено розуміння масштабів рецепції римського права, підкреслено значення римських правових принципів для розвитку доктрини прав людини, конституціоналізму та інших сфер публічного і приватного права. Крім того, акцентовано на логічній спадкоємності між римським правом та сучасними правовими системами, що дозволяє пояснити схожість правових підходів у різних країнах та правових культурах.

Варто наголосити, що римське право слід розглядати не лише як історичний курйоз чи джерело цікавих прецедентів, але передусім як фундаментальний досвід правотворення. Воно є не тільки основою сучасних правових систем, але й цінним досвідом правового розвитку, який включає реальні труднощі, суперечності та досягнення. Таке знання дозволяє сучасним правникам не лише простежити витоки тих чи інших юридичних явищ, але й перейняти уроки минулого, аби ефективніше вирішувати правові проблеми сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Римське право залишається предметом активного наукового інтересу, оскільки його вплив на сучасні правові системи є безперечним.

На думку Ю. С. Шемшученка [13, с. 9], вивчення римського права є ключовим для розуміння основних принципів права, таких як диспозитивність, субсидіарність, формальна рівність та законність. Це особливо актуально в умовах реформування правової системи України.

Райнхард Ціммерманн у монографії [2, с. 311] доводить, що римське зобов'язальне право стало основою для логічної структури сучасних цивільних кодифікацій. Його дослідження підкреслює транснаціональний вплив римського права, який продовжує формувати правову думку в Європі та за її межами.

Професор П'єр Леруа [1, с. 57] аналізує вплив римських інститутів на французький Code civil. Він доводить, що римське право було адаптоване до модерної правової дійсності, що підтверджує його актуальність і здатність до інтеграції в сучасні правові системи.

В Україні тематика римського права активно досліджується. Зокрема, В. В. Комаров [7, с. 26] підкреслює, що глибинне розуміння понять *ius*, *ius civile*, *ius gentium* є запорукою коректної побудови сучасної цивільної доктрини. В.Д. Гончаренко [4, с. 47] аналізує вплив римських правових норм на українське право власності, доводячи,

що сучасна конструкція права власності, зокрема номінального титулу і довірчої власності, має римське походження.

Також значну увагу рецепції римського спадкового права в Україні приділяє дослідниця О. Коваль [6, с. 129], яка наводить порівняльний аналіз понять *hereditas*, *testamentum*, *legatum* та їхніх сучасних аналогів у Цивільному кодексі України.

Хоча більшість дослідників визнає фундаментальне значення римського права для сучасних правових систем, існують і критичні підходи. Наприклад, Я. С. Шевченко [12, с. 13] застерігає від механічної рецепції окремих інститутів, вказуючи на те, що багато римських норм створювалися у зовсім іншому соціокультурному контексті.

Таким чином, римське право залишається не лише історичною спадщиною, а й живим джерелом правового мислення, яке продовжує впливати на розвиток сучасних правових систем. Його вивчення є важливим для розуміння сучасних правових явищ та ефективного вирішення правових проблем.

Метою статті є здійснення ґрунтовного аналізу римського права як історичної основи сучасних правових систем, з акцентом на висвітленні основних етапів розвитку римського права, механізмів його рецепції (сприйняття) у середньовічній Європі та впливу на формування континентальної правової традиції, а також на виявленні ключових принципів та інститутів, успадкованих сучасним правом від римського. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: охарактеризувати еволюцію римського права від царського періоду до кодифікації імператора Юстиніана; проаналізувати процес рецепції римського права в Європі та роль університетської традиції у відродженні римсько-правових знань; показати, яким чином принципи та норми римського права були інкорпоровані у зміст сучасних правових систем (передусім країн романо-германської правової сім'ї); порівняти вплив римського права на різні правові сім'ї, зокрема вказати на особливості країн загального права, де прямий рецептивний вплив був обмеженим.

Виклад основного матеріалу. Розвиток римського права традиційно поділяють на декілька періодів: архаїчний, предкласичний, класичний та посткласичний (імператорський) періоди [10, с. 220]. Архаїчний період (від заснування Риму у 753 р. до н. е. до приблизно III ст. до н. е.) характеризувався виникненням перших писаних законів та правових звичаїв раннього Риму.

Найвидатнішою пам'яткою цього часу стали Закони XII таблиць (451-450 рр. до н. е.) - перший кодифікований звід римського публічного і приватного права, що заклав основу для подальшого розвитку правової системи Риму [10, с. 223]. У предкласичний та класичний періоди (кінець III ст. до н. е. - III ст. н. е.) римське право досягло високого рівня розвитку і диференціації. В цей час творили видатні римські юристи (класики), такі як Гай, Павло, Ульпіан, Модестин та інші, праці яких (дигести, коментарі, вислови) лягли в основу подальшої рецепції римського права. Класичне римське право відзначалося високою технікою юридичного мислення: норми права стали більш абстрактними і універсальними, розроблено точну юридичну термінологію, вироблено концепції договорів, деліктів, спадкування тощо.

Важливою рисою римської правової традиції стало розмежування права на публічне (*jus publicum*) і приватне (*jus privatum*), а також поява таких понять, як *jus civile* (власне право громадян Риму) та *jus gentium* (право народів). *Jus civile* було сукупністю норм, що застосовувалися лише між римськими громадянами і спиралися на давні звичаї та Закони XII таблиць. Натомість *jus gentium* сформувалося пізніше під впливом активних торговельних та соціальних зв'язків Риму з підкореними територіями та іноземцями. Правила *jus gentium* були більш гнучкими і універсальними, вони враховували правові звичаї різних народів і застосовувалися до відносин за участі *peregrini* (чужоземців). Фактично *jus gentium* стало прообразом міжнародного приватного права та джерелом багатьох універсальних принципів (справедливість, добросовісність у виконанні зобов'язань тощо). Рецепція елементів чужоземного права через механізм *jus gentium* надала римському праву космополітичного характеру, заклавши основу для його сприйняття в інших культурах у майбутньому [8, с. 32].

Завершальним етапом еволюції римського права стала епоха імператора Юстиніана I (VI ст. н. е.), коли було здійснено масштабну кодифікацію всього правового матеріалу, накопиченого за попередні століття. За наказом Юстиніана була укладена знаменита «Corpus Juris Civilis» (Кодифікація Юстиніана), що складалася з чотирьох частин: Інституції (*Institutiones*), Дигести (*Digesta* або *Pandectae*), Кодекс (*Codex*) та Новели (*Novellae*). Інституції були своєрідним підручником з основ права, Дигести - збірником витягів з творів класичних юристів, Кодекс - зводом імператорських конституцій, а Новели - новими

законами Юстиніана. Ця кодифікація підвела підсумок розвитку римської правової думки і створила систематизований звід цивільного права, який пізніше став основою для рецепції римського права в середньовічній Європі [10, с. 232]. Значення Юстиніанового Зводу важко переоцінити - він зберіг для наступних поколінь багатющий доробок римських правників і слугував містком між античним та середньовічним правом.

Отже, багатовікова еволюція римського права привела до формування високорозвиненої, внутрішньо узгодженої системи правових норм та принципів. Римське право накопичило значний масив правових рішень і доктрин, що охоплювали практично всі сфери суспільних відносин того часу - від сімейних та спадкових до зобов'язальних та кримінальних. Ця правова система стала першою в історії настільки деталізованою і всеосяжною, а тому створила прецедент комплексної побудови права на засадах логіки та принципів, а не лише казуїстичних приписів. Саме завдяки цьому римське право виявилось здатним пережити своїх творців і стати основою для права нових держав і народів.

Після падіння Західної Римської імперії римське право певний час продовжувало застосовуватися на територіях, що колись входили до її складу, хоч і в спрощеному вигляді. Так, варварські королівства на руїнах Риму укладали свої збірники законів на основі римського права для підкореного римського населення (наприклад, Бревіарій Аларіха 506 р. у королівстві вестготів). Однак у ранньому середньовіччі (VI-VIII ст.) знання про класичне римське право поступово згасало, поступаючись місцем звичаям германських племен. Новий етап відродження римського права настав у XII ст., коли в Італії (м. Болонья) було заново «відкрито» Дигести Юстиніана. Це спричинило виникнення школи глосаторів - середньовічних правників, які інтенсивно вивчали та коментували тексти *Corpus Juris Civilis*. Глосатори (Ірнерій та його послідовники) створили численні тлумачення (глоси) до римських текстів, прагнучи пристосувати стародавні норми до потреб свого часу. Їхню працю продовжила в XIII-XIV ст. школа постглосаторів (коментаторів), представники якої (Бартол, Бальд та ін.) більш вільно інтерпретували римське право і поєднували його з нормами місцевого феодального права.

Результатом діяльності глосаторів і коментаторів стало формування в Західній Європі так званого «общого права» (*jus commune*), тобто спільної правової основи, заснованої на римсько-канонічних

джерелах. Римське право у своїй юстиніанівській редакції викладалось в університетах як обов'язкова дисципліна, що готувала професійних юристів (*legisti*). Випускники-бакалаври і доктори права розносили знання римських правових принципів по всій Європі, обіймаючи посади суддів, адвокатів, радників при дворах правителів. Таким чином, до пізнього середньовіччя римське право було рецепційоване (сприйняте) у більшості континентальних європейських країн, насамперед у Центральній Європі, Італії, Південній Франції, Іспанії, Нідерландах та Німеччині. У Німеччині процес рецепції набув особливого розмаху: з XV ст. і до прийняття Німецького цивільного уложення 1900 р. римське право діяло там як субсидіарне (доповнююче) право - застосовувалося судами за відсутності норми в місцевому звичаєвому праві. Це означало, що фактично Німеччина кілька століть жила за римським правом, пристосованим до тодішніх реалій, що істотно вплинуло на німецьку правову культуру.

На українських землях рецепція римського права відбувалася поступово: спершу через дію Литовських Статутів (XVI ст.), що містили чимало римських норм, а пізніше - через імперські кодифікації XIX ст. (зокрема, Звід законів Російської імперії), які значною мірою ґрунтувалися на засадах римського права [11, с. 110].

Рецепція римського права створила підґрунтя для розвитку національних законодавств на універсальних засадах. У міру становлення національних держав та централізації влади постало питання про кодифікацію власного законодавства. Під час цих кодифікацій римське право відіграло роль «будівельного матеріалу», з якого конструктори національних кодексів черпали норми і поняття. Показовим є приклад Франції, де після революції був ухвалений Цивільний кодекс 1804 р. (Кодекс Наполеона). Хоча цей кодекс проголосив чимало новаторських ідей (рівність перед законом, свобода особи, ліквідація феодальних привілеїв тощо), його структура і зміст значною мірою спиралися на римське право. Кодекс поділений на три книги (особи, майно, способи набуття власності) за римським зразком [5, с. 27], в ньому закріплені традиційні римські інститути: форми власності, види договорів, зобов'язання із заподіяння шкоди (делікти) тощо. Французькі законодавці запозичили з римського права класифікацію зобов'язань на договори, квазі-договори, делікти та квазі-делікти, а також римське розуміння свободи договору як загального принципу цивільного обороту. Таким чином, Кодекс Наполеона був

синтезом революційних підходів і римсько-правової традиції, що значною мірою обумовило його довговічність та впливовість.

Не менш яскравим є приклад Німеччини, де кодифікація цивільного права відбулася пізніше, проте на ще більш ґрунтовній доктринальній основі. Німецький цивільний кодекс (*Bürgerliches Gesetzbuch*, BGB) набув чинності у 1900 р. після багатьох десятиліть наукової роботи так званої пандектної школи. Пандектне право - це система викладу цивільного права, розроблена німецькими юристами на базі римських джерел (передусім Дигест). В основу BGB було покладено саме пандектну структуру, що поділяє цивільне право на Загальну частину, Зобов'язальне, Речове, Сімейне та Спадкове право. Така структура - оригінальний витвір німецької юриспруденції XIX ст., але її прообразом слугувала система римського приватного права, викладена Гаєм та підтримана в Юстиніанових Інституціях. Недарма кажуть, що BGB - це «романтизоване» німецьке право: воно спирається на римські поняття і конструкції, але викладені німецькою точністю і ґрунтовністю. У результаті норми римського права продовжили своє життя у модернізованому вигляді німецького кодексу. Подібні процеси відбулися і в інших країнах континентальної Європи: Італія, Іспанія, Португалія, Австрія, Нідерланди, Швейцарія, країни Скандинавії - усі вони у XIX-XX ст. створили власні цивільні кодекси, використовуючи досвід Франції або Німеччини, а отже опосередковано спираючись на римське право.

Рецепція римського права не обмежилася Європою. Разом із європейською експансією та колонізацією римсько-правові ідеї поширилися на інші континенти. Колишні колонії європейських держав у Америці, Африці та Азії запозичили правові системи метрополій, включно з їхньою континентально-правовою основою. Наприклад, країни Латинської Америки після здобуття незалежності в XIX ст. широко використовували напрацювання французьких та іспанських кодексів при формуванні власного цивільного законодавства - таким чином, і там присутній потужний шар римського права. Сучасні правові системи таких держав, як Бразилія, Мексика, Аргентина та ін., належать до романо-германської правової сім'ї і несуть у собі римсько-правову спадщину (через посередництво європейських кодексів). Подібна ситуація склалася в Квебеку (Канада) та штаті Луїзіана (США), де діяло французьке право, а також у низці країн Близького Сходу, що запозичили європейські кодекси у XX ст. Отже, на початок XX ст. можна

говорити про глобальну рецепцію римського приватного права у вигляді поширення континентальної правової традиції на значну частину світу [9, с. 29].

Сучасні національні правові системи значною мірою спираються на принципи та інститути римського права, навіть якщо вони були адаптовані чи модифіковані з часом. Передусім це стосується держав романо-германської правової сім'ї, де кодифіковане приватне право фактично являє собою продовження римсько-правової традиції. Наприклад, у більшості цивільних кодексів закріплено визначення права власності, дуже близьке до римського розуміння *dominium* - як повної влади особи над річчю в межах, дозволених законом. Інший приклад - принцип свободи договору, який сучасне цивільне право Європи сприйняло з римського права (через канонічний принцип *pacta sunt servanda* та римську концепцію консенсуального договору). Сучасні правові системи закріплюють, що сторони вільні укласти будь-які договори і визначати їх зміст на власний розсуд (за винятком обмежень, встановлених законом задля захисту публічних інтересів або слабшої сторони) - цей підхід прямо відсилає до римської приватноправової автономії, коли договір розглядався як волевиявлення сторін, що має силу закону для них. Римське походження мають і основні положення деліктного права: принцип вини (*culpa*) як підстави відповідальності за заподіяну шкоду, поділ шкоди на пряму і непряму, поняття необхідної оборони та крайньої необхідності тощо - всі ці ідеї беруть початок у працях римських юристів і тепер закріплені в цивільних кодексах та інших законах [9, с. 34]. Таким чином, тяглість правових ідей простежується від римської формули до сучасної статті кодексу, що регулює аналогічні відносини.

Окрім норм і інститутів, римське право передало сучасності також методологію і підходи до систематизації права. Зокрема, поділ права на галузі (цивільне, кримінальне, адміністративне тощо) виріс на основі римського поділу права на приватне і публічне, а також виокремлення особливих частин у межах приватного права (зобов'язання, речове право, спадкове право тощо). Сучасна юридична термінологія значною мірою латиномовна: такі терміни, як «контракт», «квазіконтракт», «делікт», «емфітевзис», «узукація» (набуття права власності через давність), «іпотека», «манципація» та багато інших - це безпосередня спадщина римського права. Навіть у тих випадках, коли використовуються терміни

національних мов, їхній зміст часто розкривається через римські концепти. Наприклад, у українському цивільному праві поняття зобов'язання визначається дуже подібно до римського - як правовідношення, в силу якого одна сторона (боржник) зобов'язана здійснити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, сплатити гроші, виконати роботу тощо) або утриматися від певної дії.

Слід зазначити, що римсько-правова спадщина присутня й у країнах загальної (англосаксонської) правової сім'ї, хоча й менш помітно. Англійське загальне право історично розвивалося окремо від континентальної традиції, проте і воно зазнавало певного впливу римського права. По-перше, у середньовічній Англії римське право викладалося в університетах (Оксфорд, Кембридж), а окремі його положення проникли до права справедливості та канонічного права, що діяли паралельно із *common law*. По-друге, англійська юридична термінологія запозичила чимало латинських висловів (наприклад, *habeas corpus*, *prima facie*, *subpoena* та інші), а підручники з права (наприклад, славетні «Коментарі до законів Англії» В. Блекстона у XVIII ст.) нерідко порівнювали англійські норми з римськими для кращого розуміння. Втім, базова структура загального права залишалася відмінною - вона ґрунтувалася на судових прецедентах, а не на кодифікованих нормах, тому прямого впливу римського права на формування *common law* не відбулося. Натомість, у сучасну добу спостерігається зближення правових сімей: під впливом уніфікації права, діяльності міжнародних організацій та розвитку торгівлі навіть країни загального права запозичують окремі положення, характерні для континентальної системи (наприклад, кодифікують зобов'язальне чи торговельне право, використовують доктринальні напрацювання, що беруть початок у римському праві). Таким чином, римсько-правова традиція опосередковано впливає і на англо-американську правову культуру, хоч і не є її основою.

Одним із найважливіших аспектів впливу римського права на сучасність є формування правової культури та мислення юристів. Римське право навчило європейську цивілізацію поняттям верховенства закону і ролі писаного закону як основного регулятора відносин (на відміну від плеєнних звичаїв). Римські юристи заклали засади юридичної техніки - визначення понять, побудови логічних конструкцій, вміння тлумачити норми і застосовувати їх до конкретних життєвих випадків. Ця спадщина особливо помітна

в країнах континентальної Європи, де ще з середніх віків сформувався прошарок професійних юристів (нотари, адвокати, судді), вихованих на римському праві. Правнича освіта донині включає обов'язковий курс римського права в більшості європейських університетів, у тому числі в Україні. Це пояснюється тим, що римське право виступає своєрідною «азбукою» юридичного мислення: опановуючи його поняття (консенсус, володіння, позовна давність, неустойка тощо), студенти-юристи здобувають навички роботи з правовими категоріями, які залишаються актуальними у будь-якій галузі права. Як зауважує В. М. Войтович, навіть ментальні основи правосвідомості, закладені у римлян - прагнення до справедливості, юридичної визначеності, пошук *ratio* (розумного обґрунтування) для кожного правила - стали невід'ємною частиною європейської правової традиції [3, с. 264]. Сучасні концепції верховенства права, правової держави, поваги до приватної автономії значною мірою вирости з зерен, посіяних ще в римську добу.

Отже, римське право живе у сучасних правових системах як на рівні конкретних норм, так і на рівні загальних принципів та правової культури. Кожна цивілістична норма в європейському кодексі має своє «генетичне» походження, яке часто можна простежити до римського джерела. Та навіть коли пряма спадкоємність не простежується, методологія та юридична логіка, притаманні римському праву, продовжують впливати на те, як сучасні юристи формулюють закони, інтерпретують їх та систематизують. Недарма римське право називають «вічним вчителем» юристів - воно постачає приклади, застереження та натхнення для розвитку права протягом століть.

Висновки. Римське право, пройшовши тривалий шлях історичного розвитку від архаїчних норм общинного ладу до витонченої системи класичної епохи і будучи кодифікованим у величому Зводі Юстиніана, стало міцним фундаментом, на якому вибудовані сучасні правові системи. Його рецепція у середньовічній Європі забезпечила наступність правових знань та їхню трансформацію відповідно до потреб нового часу. Через рецепцію і кодифікації римське право проникло у національні законодавства, надавши їм універсального характеру та логічної впорядкованості. На ґрунті римського права сформувалася континентальна правова сім'я, до якої нині належить більшість правових систем світу - від Європи до Латинської Америки і Азії.

Аналіз показав, що вплив римського права проявляється на різних рівнях. Перший – це рівень конкретних правових норм та інститутів (право власності, зобов'язання, спадкування тощо), які або безпосередньо запозичені з римського права, або розвинуті на його основі. Другий – рівень принципів і доктрин (законність, вина як підстава відповідальності, свобода договору, автономія волі, справедливість), що становлять фундамент сучасного права і беруть свій початок у римській правовій думці. Третій – рівень юридичної методології та культури: сама ідея кодифікованого системного права, мистецтво юридичного аналізу й тлумачення, розуміння права як цілісного механізму регулювання – усе це спадщина римлян, творчо осмислена та розвинута наступниками.

Таким чином, сучасні правові системи неможливо уявити без римського права – воно живе у них і продовжує «працювати» через століття після свого формального зникнення. Для правника знання римського права не є абстрактною даниною історії, а важливим інструментом розуміння сутності чинних норм та принципів. Звернення до римсько-правового досвіду допомагає збагнути логіку розвитку правових інститутів, уникнути повторення помилок минулого та запозичити найкращі рішення, вироблені однією з найрозвиненіших правових систем людства. Як показало наше дослідження, римське право залишається невичерпним джерелом ідей та підходів, що живлять сучасну правову думку. Його універсальний характер і раціональне підґрунтя забезпечують неперервність правової традиції, яка об'єднує минуле і сучасність. Вивчення і творче використання римсько-правової спадщини – запорука подальшого розвитку національних правових систем на міцних фундаментальних засадах.

Література

1. Leroy P. Les sources romaines du Code Napoléon. Paris: Dalloz, 2010. 245 p. P. 57.
2. Zimmermann R. The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Clarendon Press, 1996. 1234 p. P. 311.
3. Войтович В. М. «Правовий менталітет» стародавніх римлян. *Вісник Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*. 2012. № 3 (13). С. 261-265.
4. Гончаренко В. Д. Римське право і українська правова модель власності. К.: Академія, 2021. С. 47.
5. Задорожний Ю. А. Основи римського приватного права: Курс лекцій. К.: НАУ-друк, 2009. 92 с.
6. Коваль О. Актуальні аспекти спадкового права у римській та сучасній традиції. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 129-135.
7. Комаров В. В. Основи приватного права: римська традиція. Х.: Право, 2022. С. 26.
8. Махаришин В. С. Римське приватне право: Навч. посібник. К.: Атіка, 2007. 256 с.
9. Пастушок Г. І. Значення основоположних цінностей римського права для формування правової традиції Європейського Союзу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. Вип. 8. С. 31-37.
10. Покровський І. А. Історія римського права. Харків: Право, 2011 (репр. вид. 1917 р.). 432 с.
11. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права у правовій системі сучасної України. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2 (13). С. 107-108.
12. Шевченко Я. С. Методологічна рецепція римського права. Львів: Права людини, 2019. С. 13.
13. Шемшученко Ю. С. Римське право як основа сучасної правової науки. К.: Юридична думка, 2020. 124 с. С. 9.

Патlachuk O. V.,

доктор юридичних наук,

завідувач кафедри правознавства

Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут

Приватного акціонерного товариства «Вищий

навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ПРАВОЧИНІВ БОРЖНИКА ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ КРЕДИТОРІВ

Ярмоленко О. С.

У статті досліджується проблема визнання недійсними правочинів боржника як механізму захисту прав та інтересів кредиторів у контексті сучасних економічних умов в Україні, спричинених війсьним становищем та нестабільністю фінансових ринків. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості випадків неплатоспроможності боржників внаслідок та їх недобросовісної поведінки, спрямованої на ухилення від виконання зобов'язань перед кредиторами шляхом відчуження майна або створення переваг для окремих кредиторів. Підкреслено, що основне завдання процедури банкрутства - задоволення законних інтересів кредиторів - ставить під загрозу такі дії боржників, що потребує ефективних правових механізмів протидії.

Кодекс України з процедур банкрутства передбачає систему правових засобів для захисту прав кредиторів, зокрема визнання правочинів боржника недійсними. Цей інститут дозволяє запобігти незаконному виведенню активів, маніпуляціям з майном та іншим зловживанням. У статті проаналізовано норми законодавства, судову практику та наукові підходи до визначення недійсних правочинів, зокрема нікчемних, оспорюваних, фіктивних та фродакторних. Особливу увагу приділено критеріям визнання недійсними правочинів, що пов'язані з особливостями їх вчинення, наслідками, наміром боржника та процедурою оскарження.

Виокремлено критерії зловживань з боку боржника, зокрема, щодо наміру заподіяти шкоди кредиторам. До таких критеріїв відносяться термін вчинення правочину, його вид, сторони правочину, зменшення майнового стану боржника, порушення черговості задоволення вимог кредиторів, фінансовий стан боржника, повторність дій, порушення принципу добросовісності та економічної доцільності. Запропоновано запровадити презумпцію зловживання для правочинів, вчинених у певний період до банкрутства.

Здійснено порівняльний аналіз із європейським законодавством, зокрема з Директивою 2019/1023 Європейського Парламенту та Ради, яка передбачає заходи щодо захисту кредиторів від недобросовісних дій боржників. Наголошується на важливості впрова-

дження європейських стандартів в українське законодавство для підвищення ефективності процедур банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, правочин, кредитор, захист прав та інтересів, неплатоспроможність, боржник, господарський суд.

Iarmolenko O. S. Invalidation of the debtor's transactions as a mechanism for protecting the rights and interests of creditors

The article examines the problem of invalidating the debtor's transactions as a mechanism for protecting the rights and interests of creditors in the context of modern economic conditions in Ukraine, caused by the state of war and the instability of financial markets. The relevance of the topic is due to the increase in the number of cases of insolvency of debtors as a result of and their unscrupulous behavior aimed at evading the fulfillment of obligations to creditors by alienating property or creating advantages for individual creditors. It is emphasized that the main task of the bankruptcy procedure - satisfying the legitimate interests of creditors - jeopardizes such actions of debtors, which requires effective legal mechanisms for counteraction. The Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures provides for a system of legal remedies for protecting the rights of creditors, in particular, recognizing the debtor's transactions as invalid. This institution allows preventing the illegal withdrawal of assets, manipulation of property and other abuses. The article analyzes the norms of legislation, judicial practice and scientific approaches to the definition of invalid transactions, in particular null and void, contested, fictitious and fraudulent ones. Particular attention is paid to the criteria for recognizing transactions as invalid, which are related to the features of their commission, consequences, the debtor's intention and the appeal procedure.

The criteria for abuse by the debtor are highlighted, in particular, regarding the intention to cause harm to creditors. Such criteria include the term of the transaction, its type, the parties to the transaction, the reduction of the debtor's property status, violation of the priority of satisfaction of creditors' claims, the debtor's financial condition, repetition of actions, violation of the principle

of good faith and economic feasibility. It is proposed to introduce a presumption of abuse for transactions committed in a certain period before bankruptcy.

A comparative analysis with European legislation has been carried out, in particular with Directive 2019/1023 of the European Parliament and of the Council, which provides for measures to protect creditors from unfair actions of debtors. The importance of implementing European standards in Ukrainian legislation to increase the efficiency of bankruptcy procedures is emphasized.

Key words: *bankruptcy, transaction, creditor, protection of rights and interests, insolvency, debtor, economic court.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасні економічні умови в яких опинилося більшість юридичних та фізичних осіб в Україні в умовах воєнного часу, а також нестабільність фінансових ринків сприяють збільшенню ризиків неплатоспроможності боржників, що ставить під загрозу реалізацію законних інтересів кредиторів. Саме задоволення законних інтересів кредиторів є основним завданням процедури банкрутства. Слід зазначити, що іноді виникають ситуації коли боржник не тільки не має наміру погасити свої борги перед кредиторами, а й, навпаки, уникнути їх повернення шляхом відчуження майна на користь інших осіб - не кредиторів. Тому актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості випадків недобросовісної поведінки боржників, які шляхом укладення правочинів ухиляються від виконання своїх зобов'язань перед кредиторами або у разі коли такі правочини порушили права боржника або кредиторів у випадках визначених Кодексом України з процедур банкрутства (далі - КУзПБ) [1]. КУзПБ передбачає систему правових засобів, за допомогою яких кредитори можуть захистити свої права та законні інтереси. Одним із них є визнання правочинів боржника недійсними та застосування наслідків такої недійсності. Визнання таких правочинів недійсними є ефективним інструментом захисту їхніх прав, оскільки дозволяє запобігти незаконному виведенню активів, маніпуляціям із майном та іншим зловживанням. Дослідження цієї теми є важливим для формування єдиної судової практики, вдосконалення правового регулювання та забезпечення балансу інтересів сторін у процедурі банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання процедури банкрутства були предметом дослідження таких вчених, як: О. А. Беляневич, І. А. Бутирська, А. А. Бутирський, Л. І. Грабован, М. О. Гурин, Я. О. Левшина, Л. М. Ніколенко, Б. М. Поляков, Р. Б. Поляков,

П. Д. Пригуза, В. В. Радзивілюк, Т. В. Степанова та інших вчених. Разом із тим питання визнання недійсними правочинів боржника як механізм захисту прав та інтересів кредиторів потребують додаткової уваги в умовах сучасної ситуації.

Метою статті є дослідження питань щодо визнання недійсними правочинів боржника як механізм захисту прав та інтересів кредиторів шляхом аналізу законодавства, судової практики та проведення порівняльного аналізу з європейським законодавством.

Виклад основного матеріалу. КУзПБ слід розглядати як частину господарського та цивільного законодавства, тому до правовідносин, які він регулює як спеціальний нормативно-правовий акт, можуть застосовуватися також норми цивільного та господарського законодавства, зокрема щодо загальних підстав для визнання недійсними правочинів за участі боржника.

Відповідно до ст. 202 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України), правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Недійсними є правочини, які не відповідають вимогам закону або вчинені з порушенням встановлених процедур [2].

Науковці по різному визначають недійсність правочину. Наприклад, І. Дзера пропонує визначати недійсний правочин як дії однієї або кількох осіб - суб'єктів цивільного права, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав, вчинені з таким порушенням вимог законодавства, які унеможливають настання правових наслідків, притаманних правомірним юридичним фактам, за винятками, прямо передбаченими законом, наприклад, за наявності підстав для незастосування недійсності вчинених з вадами дій або для застосування механізму санації (оздоровлення) вчинених з вадами дій правочинів шляхом визнання їх дійсними в судовому порядку [3, с. 25]. І. Спасибо-Фатєєва наголошує, що термін «недійсні правочини» є умовним і покликаний підкреслити, що це дія, яка мала вигляд правомірності, була квазіправочином, тобто немовби правочином, але виявилось, що це не так [4, с. 95].

Пропонуємо розглядати недійсний правочин як правочин, що не створює юридичних наслідків, на які він був спрямований, через невідповідність вимогам закону або іншим нормативно-правовим актам, який вважається нікчемним (недійсним із моменту вчинення без необхідності судового рішення), або може бути визнаний недійсним судом за позовом зацікавленої особи.

З аналізу законодавства та судової практики, можна виокремити наступні види недійсних правочинів. Нікчемні правочини є недійсними з моменту їх вчинення незалежно від визнання їх такими судом. Наприклад, правочини, що порушують публічний порядок або вчинені без необхідної форми. Оспорювані правочини є дійсними до моменту їх визнання недійсними судом. До них належать правочини, вчинені під впливом помилки, обману, насильства або зловживання впливом [2].

Крім того, слід виділити фіктивні правочини, які вчиняються без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином. Фіктивний правочин може бути визнаний судом недійсним. Для визнання правочину фіктивним необхідно довести наявність умислу всіх сторін фіктивного правочину. У разі, якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний [5]. Практичне правозастосування виходить з того, що «фіктивний правочин характеризується тим, що сторони вчиняють такий правочин лише для вигляду, знаючи заздалегідь, що він не буде виконаний. При вчиненні фіктивного правочину сторони мають інші цілі, ніж ті, що передбачені правочином. Причому такі цілі можуть бути протизаконними або фіктивний правочин може взагалі не мати правової мети. Визнання фіктивного правочину недійсним потребує встановлення господарським судом умислу його сторін. Сам по собі факт невиконання сторонами умов правочину не робить його фіктивним. Для визнання правочину фіктивним ознака вчинення його лише для вигляду має бути властива діям обох сторін правочину. Якщо одна сторона діяла лише для вигляду, а інша - намагалася досягти правового результату, такий правочин не можна визнати фіктивним» (постанова Верховного Суду від 19.11.2019 у справі № 924/1014/18) [6].

Верховний Суд, на підставі судової практики, виокремлює фrawdаторний правочин, тобто правочин, укладений боржником, з метою ухилення від виконання зобов'язань перед кредитором. Сутність фrawdаторного правочину полягає у зловживанні своїм правом на шкоду кредитора, тобто дії, що порушують принцип добросовісності цивільно-правових відносин. Отже, будь-який правочин, вчинений боржником у період настання у нього зобов'язання з погашення заборгованості перед кредитором, внаслідок якого боржник перестає бути платоспроможним, має ставитися під сумнів у частині його добросовісності і набуває ознак

фrawdаторного правочину, що вчинений боржником на шкоду кредиторам. Такий правочин може бути визнаний недійсним в порядку позовного провадження у межах справи про банкрутство відповідно до ст. 7 КУЗПБ на підставі п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України як такий, що вчинений всупереч принципу добросовісності, та ч. 3, 6 ст. 13 ЦК України з підстав недопустимості зловживання правом. На відміну від визнання недійсним фіктивного правочину лише на підставі ст. 234 ЦК України [7].

Причому, слід враховувати, що здійснення правочину на шкоду своїм кредиторам може полягати як у виведенні майна боржника власником на третіх осіб, так і у створенні преференцій у задоволенні вимог певного кредитора на шкоду іншим кредиторам боржника, внаслідок чого виникає ризик незадоволення вимог інших кредиторів. Тобто, може скласти ситуація коли не вистачає коштів для задоволення всіх вимог кредиторів і, діючи недобросовісно, боржник намагається створити переваги для задоволення вимог «дружнього» кредитора на шкоду іншим своїм кредиторам, порушивши встановлену законом черговість або пропорційність задоволення вимог окремого класу кредиторів. Задоволення боржником вимог окремого кредитора поза межами конкурсної процедури банкрутства з використанням пов'язаних (або непов'язаних) із боржником осіб підтверджує неправомірну і недобросовісну мету боржника щодо створення йому преференції у виконанні зобов'язань та порушення імперативно встановленої у банкрутстві черговості задоволення вимог певних класів кредиторів боржника [8].

Пропонуємо з метою ефективного розгляду справи виокремити критерії визнання недійсними правочинів боржника, що дозволить судам чіткіше визначати, чи були дії боржника спрямовані на ухилення від виконання зобов'язань, та забезпечити справедливий захист прав кредиторів. В якості критеріїв пропонуємо наступні, що пов'язані:

1. З обставинами вчинення правочину:

– період вчинення правочину: береться до уваги період в який був вчинений правочин, або у період фінансових труднощів боржника, або незадовго до порушення провадження у справі про банкрутство. Наприклад, якщо правочин був вчинений протягом декілька місяців до порушення справи про банкрутство, це може свідчити про намір ухилитися від виконання зобов'язань;

– вид правочину: правочин є безоплатним (наприклад, подарунком) або оплаченим, але за ціною, значно нижчою від ринкової. Безкоштовні операції або операції за явно заниженою ціною

свідчать про намір завдати шкоди кредиторам та уклонитися від виконання зобов'язань;

- сторони правочину: сторона правочину може бути пов'язана з боржником (родич, афілійована компанія тощо). Укладання угоди з пов'язаними особами може свідчити про намір вивести активи з-під ризику кредиторів.

2. З наслідками правочину:

- зменшення майнового стану боржника: вчинений правочин може призвести до істотного зменшення активів боржника, що утруднить задоволення вимог кредиторів. Наприклад, відчуження нерухомості чи інших цінних активів;

- порушення черговості задоволення вимог кредиторів: правочин може створити переваги для одних кредиторів на шкоду іншим. Наприклад, забезпечення вимог одного кредитора за рахунок зобов'язань перед іншим кредитором;

- фінансовий стан боржника: наявність ознак у боржника неплатоспроможності або перебування на межі неплатоспроможності на момент вчинення правочину, що може бути підтверджено бухгалтерською звітністю чи іншими документами.

3. З наміром боржника:

- докази зловмисності: наявність документів, інших доказів, що підтверджують, що боржник діяв з метою ухилення від виконання зобов'язань;

- повторність дій: боржник ініціював вчинення кількох правочинів спрямованих на зменшення розміру майнового стану;

- порушення принципу добросовісності: визначення відповідності дій боржника принципу добросовісності. Наприклад, визнання дій боржника економічно обґрунтованими або прагнення боржника приховати вчинений правочин (неподання документів до суду).

- економічна ефективність вчиненого правочину: встановлення економічної доцільності вчиненого правочину. Наприклад, вчинення правочину за ціною нижче ринкової без належного обґрунтування та об'єктивних причин.

4. Процедурою оскарження:

- «підозрілий» період: встановлення чіткого періоду, протягом якого правочини можуть бути оскаржені (3 роки), що дозволяє уникнути суб'єктивності у визначенні умислу боржника;

- презумпція зловживання: запровадження презумпції, згідно з якою вчинення правочинів, протягом певного періоду до банкрутства, вважаються підозрілими, якщо вони завдали шкоди кредиторам та встановлення обов'язку боржника довести відсутність умислу;

- «неможливість задовольнити вимоги кредиторів»: встановлення умови, що правочин може бути визнаний недійсним, якщо на момент його вчинення боржник не міг задовольнити вимоги кредиторів через недостатність майна.

Кредитор (кредитори) є одними із зацікавлених осіб у справі про банкрутство, які мають право звертатися з позовами про захист майнових прав та інтересів з підстав, передбачених нормами ЦК України, ГК України чи інших законів, у межах справи про банкрутство, і таке звернення є належним способом захисту, який гарантує практичну й ефективну можливість відновлення порушених прав кредиторів та боржника [7].

Крім того, п. 3 ч. 8 ст. 48 КУПБ визначає, що до компетенції комітету кредиторів належить прийняття рішення про звернення до господарського суду з вимогою про визнання правочинів (договорів) боржника недійсними на будь-якій стадії процедури банкрутства. Тобто, комітет кредиторів за власною ініціативою може також бути суб'єктом визнання недійсними правочинів боржника. При цьому підстави для визнання недійсними обирає саме комітет кредиторів, і можуть бути як визначені загальними нормами цивільного права, так і спеціальні.

Визнання правочину недійсним є одним із способів захисту цивільних прав та інтересів, визначених у ч. 2 ст. 16 ЦК України [2]. Разом з цим, застосування конкретного способу захисту цивільного права або інтересу залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам (подібні висновки викладені у постановках Великої Палати Верховного Суду від 11.09.2018 у справі № 905/1926/16, від 30.01.2019 у справі № 569/17272/15-ц, від 01.10.2019 у справі № 910/3907/18) [9]. Судовий захист є найефективнішою формою поновлення порушених прав, тому що суд є незалежним органом, який підпорядковується тільки закону [10, с. 22].

На підставі аналізу КУПБ можна визначити загальні підстави оскарження (ст. 7) і спеціальні підстави (ст. 42). Різниця між цими підставами є дуже принциповою, особливо з точки зору кредитора, який повинен оцінити всі обставини та ризики. Підстави визначені у ст. 7 КУПБ є більш ефективним, але вони не характерні для

процедури банкрутства. Ефективність загальних підстав полягає у наслідках недійсності правочину, що передбачені ЦК України, який на відміну від КУЗПБ, надає можливість кредитору витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене (ст. ст. 387, 388 ЦК України), передбачає реституцію (ст. 216 ЦК України), а кредиторам надає можливість звертатися з виндикаційними позовами [11].

Стаття 42 КУЗПБ визначає спеціальні підстави для заявлення вимог про визнання недійсними правочинів за участю боржника. Так, згідно з ч. 1 зазначеної статті КУЗПБ правочини, вчинені боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, можуть бути визнані недійсними господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою кредитора, якщо вони завдали збитків боржнику або кредиторам, з таких підстав: боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку; боржник до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим; боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами, відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів; боржник оплатив кредитору або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість майна; боржник узяв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог. Відповідно до ч. 2 ст. 42 КУЗПБ правочини, вчинені боржником протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, можуть бути визнані недійсними господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою кредитора також з таких підстав: боржник безоплатно здійснив відчуження майна, взяв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони, відмовився від власних майнових вимог; боржник уклав договір із заінтересованою особою; боржник уклав договір дарування [1].

Спеціальні підстави можна поділити на дві групи: «підозрілі» правочини - існує лише підозра, що той чи інший правочин укладено на шкоду

кредиторам, при чому така підозра має підкріплюватися наслідками у вигляді збитків, завданих кредиторам; наявні правочини - встановлення судом наявності будь-якої із трьох підстав (безоплатне відчуження майна боржником, укладення договору із заінтересованою особою або ж договору дарування), апріорі вважається, що такий правочин укладений на шкоду кредиторам.

У разі визнання недійсними правочинів боржника з підстав, передбачених ч. 1, 2 ст. 42 КУЗПБ, кредитор зобов'язаний повернути до складу ліквідаційної маси майно, яке він отримав від боржника, або відшкодувати його вартість.

Верховний Суд у постанові від 20.02.2020 р. у справі № 922/719/16 підкреслив, що встановлення спеціальних наслідків недійсності правочинів боржника не виключає можливості застосування приписів ст. 388 ЦК України [12].

Слід звернути увагу, що при оскарженні правочину боржника на загальних підставах, діє презумпція правомірності правочину, тобто особа, яка його оскаржує, повинна довести суду його недійсність (ст. 204 ЦК України). Натомість, у разі оскарження правочину на спеціальних підставах, усі правочини, вчинені протягом «підозрілого» періоду, за замовчуванням вважаються судом сумнівними, тобто діє презумпція сумнівності правочину, що відображено в останніх рішеннях Верховного Суду (постанова КГС ВС від 03.07.2021 у справі № 369/11268/16-ц).

Незалежно від підстав оскарження сумнівних правочинів боржника кредитором, такі спори будуть розглядатись господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство. Вирішуючи спори про визнання правочинів недійсними, суд повинен установити наявність фактичних обставин, з якими закон пов'язує визнання таких правочинів недійсними на момент їх вчинення (укладення), і настання відповідних наслідків та у разі задоволення позовних вимог зазначити в судовому рішенні, у чому конкретно полягає неправомірність дій сторони та яким нормам законодавства не відповідає оспорюваний правочин.

У разі пред'явлення до боржника, щодо якого здійснюється провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), окремої вимоги про застосування наслідків недійсності оспорюваного правочину її розгляд здійснюється у відокремленому позовному провадженні в межах справи про банкрутство боржника (основного провадження) за правилами, визначеними ГПК України, в тому числі з урахуванням приписів статті 162 ГПК

України щодо форми, змісту позовної заяви та доданих до неї документів.

З метою проведення наведеної оцінки дій боржника слід виходити з того, що правочини, що вчиняються учасниками відносин, повинні мати певну правову та фактичну мету, яка не має бути очевидно неправомірною та недобросовісною.

Обираючи варіант добросовісної поведінки, боржник зобов'язаний піклуватися про те, щоб його юридично значимі вчинки були економічно обґрунтованими. Також поведінка боржника, повинна відповідати критеріям розумності, яка передбачає, що кожне зобов'язання, яке правомірно виникло, повинно бути виконано належним чином, а тому кожний кредитор вправі розраховувати, що усі існуючі перед ним зобов'язання за звичайних умов будуть належним чином та своєчасно виконані. Добросовісний боржник повинен мати на меті добросовісно виконати усі свої зобов'язання, а в разі неможливості такого виконання - надати справедливе та своєчасне задоволення (сатисфакцію) прав та правомірних інтересів кредитора (правова позиція Верховного Суду викладена, зокрема, у постановках від 24.07.2019 у справі № 405/1820/17, від 28.11.2019 у справі № 910/8357/18 та від 20.05.2020 у справі № 922/1903/18 тощо).

Крім того, слід звернути увагу, що договором, який вчиняється на шкоду кредиторам (франдаторний договір), може бути як оплатний, так і безоплатний договір. Застосування конструкції «франдаторності» при оплатному цивільно-правовому договорі має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дають змогу кваліфікувати оплатний договір як такий, що вчинений на шкоду кредиту. До таких обставин, зокрема, відноситься: момент укладення договору; контрагент, з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа); ціна (ринкова/неринкова), наявність/відсутність оплати ціни контрагентом боржника [8].

При розгляді справи про визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство, господарський суд застосовує як загальні положення про позовну давність, передбачені цивільним законодавством, так і особливий трирічний строк, передбачений ст. 42 КУзПБ. Стосовно строків розгляду справи про визнання недійсним правочину боржника у межах справи про банкрутство (процесуальні строки), то якщо справа розглядається за ст. 7 КУзПБ, то строки є такими ж, як і строки розгляду справи

у позовному провадженні. Якщо ж справа розглядається за ст. 42 КУзПБ, то тут законодавством не врегульовано граничних строків розгляду такого відокремленого провадження. Тому пропонуємо розглядати в межах строку розгляду справ у позовному провадженні.

У європейському законодавстві також передбачені механізми захисту кредиторів від недобросовісних дій боржників. Зокрема, Директива Європейського Парламенту та Ради 2019/1023 від 20 червня 2019 року про реструктуризацію та неплатоспроможність встановлює, що держави-члени повинні забезпечити наявність заходів, які дозволяють оскаржувати правочини, що завдають шкоди кредиторам, якщо такі правочини були вчинені протягом певного періоду до початку процедур неплатоспроможності [13].

Судова практика Європейського Союзу підтверджується рішеннями Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), які стосуються права кредиторів вимагати визнання правочину недійсним у випадках, коли він був укладений із метою ухилення від виконання зобов'язань. Наприклад, справи «Стрела і Роман проти Румунії» (Strela and Roman v. Romania) (заявка № 57001/00), рішення від 24 березня 2009 року, «Ковальов проти Росії» (Kovalev v. Russia) (заявка № 78145/01), рішення від 10 травня 2007 року, «Бурдов проти Росії» (Burdiv v. Russia) (заявка № 59498/00), рішення від 7 травня 2002 року тощо. У своїх рішеннях ЄСПЛ наголосив, що: кредитори мають право вимагати визнання недійсними правочинів, вчинених боржником з метою ухилення від виконання зобов'язань; національні суди зобов'язані ретельно розглядати аргументи зловживань боржника та забезпечувати ефективний захист прав кредиторів; відмова у задоволенні таких вимог без належного розгляду може вважатися порушенням права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції).

Висновки. Визнання правочинів боржника недійсними є важливим інструментом захисту прав кредиторів та запобігання зловживанням у сфері зобов'язань. Аналіз судової практики України вказує на необхідність удосконалення законодавчих норм з метою підвищення ефективності механізмів протидії недобросовісним діям боржників. Досвід європейських країн свідчить про важливість запровадження додаткових заходів, які захистять інтереси кредиторів та забезпечать справедливий розподіл активів у разі визнання боржника неплатоспроможним. Тому, запропоновано включити до переліку суб'єктів, які мають право подати заяву комітет кредиторів

(ч. 1 ст. 42 КУзПБ), а також визначити критерії визнання недійсними правочинів боржника. Реалізація запропонованих змін до законодавства сприятиме підвищенню ефективності процедур банкрутства та забезпеченню балансу інтересів усіх учасників процедури банкрутства.

Література

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

3. Дзера І. Поняття та правова природа недійсних правочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 21-25.

4. Спасибо-Фатєєва І. Спірні питання недійсності правочинів та її наслідків. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3 (50). С. 95-106.

5. Постанова Верховного Суду від 31.03.2021 року у справі № 201/2832/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96006082>

6. Постанова Верховного Суду від 19.11.2019 у справі № 924/1014/18. *Zakononline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85972186>

7. Постанова Верховного Суду від 24.11.2021 року у справі № 905/2030/19 (905/2445/19). *Verdictum*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/102147785>

8. Постанова Верховного Суду від 07 вересня 2022 року у справі № 910/16579/20. *Iplex*. URL:

<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107140913&red=100003bb1236c06a7186f32a8609f5d0799510&d=5>

9. Постанова Верховного Суду від 28.02.2024 року у справі № 908/70/22 (908/1566/22). *Iplex*. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117554794&red=1000038c80ecb39e5802f5e471accbf607e822&d=5>

10. Ніколенко Л. М. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства. *Економіка та право*. 2017. № 2. С. 19-24.

11. Гвозд'їй В., Манойленко К. Недійсність правочинів боржника в процедурі банкрутства. *Golaw*. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/nedijsnist-pravochiniv-borzhnika-v-proczeduri-bankrutstva-2/>

12. Постанова Верховного Суду від 20.02.2020 року у справі № 922/719/16. *Verdictum*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88211046>

13. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj/eng>

Яроменко О. С.,
кандидат юридичних наук, докторант
Донецького державного університету
внутрішніх справ

ВПРОВАДЖЕННЯ СПІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ТРЕНІНГІВ ЯК СКЛАДОВА ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Аносенков А. А., Мукоїда Р. В.

Стаття присвячена питанню удосконалення механізму взаємодії Національної поліції із Національною гвардією України в контексті викликів, що постають перед правоохоронною системою України в умовах збройної агресії Російської Федерації. У статті висвітлено, що, виходячи із чинного законодавства, яке регламентує діяльність органів Національної поліції та Національної гвардії України, із зазначених органів Міністерства внутрішніх справ може бути сформовано правоохоронний механізм, який буде здатний ефективно виконувати покладені на нього завдання в умовах дії правового режиму воєнного стану та у постконфліктний період. Зокрема, мова йде про виконання службово-бойових завдань на прифронтових та деокупованих територіях. У статті встановлено, що профільне законодавство, а саме: закони України «Про Національну гвардію України» та «Про Національну поліцію» встановлюють для органів Національної поліції та Національної гвардії України суміжні завдання із охорони публічного порядку та безпеки, що закладає основу для ефективного розвитку взаємодії зазначених органів. У статті визначені основні форми взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України, відповідно до чинного законодавства. Було наголошено, що чинна нормативна база, яка регламентує відносини в сфері взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України не відповідає сучасним вимогам, оскільки була створена у довоєнний період. У статті зазначено, що наразі, через динамічність суспільних відносин у сфері забезпечення публічного порядку та безпеки, за якої органи Національної поліції та Національної гвардії України вимушені виконувати нетипові завдання в нетиповій обстановці, як форму взаємодії слід активно впроваджувати спільні навчання, тренування та обмін досвідом між зазначеними органами. Зокрема, мова повинна йти про впровадження такої взаємодії вже під час навчання у закладах вищої освіти системи МВС, оскільки це дасть змогу надавати здобувачам релевантні знання та зменшити адаптаційний період після проходження навчання. У статті було запропоновано в рамках курсів підвищення кваліфікації викладачів навчальних закладів

системи МВС проводити спільні тренінги та семінари, які дадуть змогу викладацькому складу актуалізувати свої знання та вміння.

Ключові слова: Національна поліція, Національна гвардія України, взаємодія Національної поліції та Національної гвардії України, воєнний стан, навчання.

Anosienkov A. A., Mukoida R. V. Implementing joint training and exercises as a key component of interaction between the National Police and the National Guard of Ukraine

The article is dedicated to the issue of improving the mechanism of interaction between the National Police and the National Guard of Ukraine in the context of the challenges faced by Ukraine's law enforcement system amid the armed aggression of the Russian Federation. The article highlights that, based on the current legislation regulating the activities of the National Police and the National Guard of Ukraine, a law enforcement mechanism can be formed from these agencies of the Ministry of Internal Affairs, capable of effectively fulfilling its assigned tasks under the conditions of martial law and in the post-conflict period. In particular, this concerns the execution of combat missions in frontline and de-occupied territories.

The article establishes that the relevant legislation, namely the Laws of Ukraine "On the National Guard of Ukraine" and "On the National Police," assigns overlapping tasks to the National Police and the National Guard of Ukraine regarding the protection of public order and security, which forms the basis for the effective development of their interaction. The article identifies the main forms of cooperation between the National Police and the National Guard of Ukraine in accordance with current legislation.

It is emphasized that the existing regulatory framework governing the interaction between the National Police and the National Guard of Ukraine does not meet modern requirements, as it was created before the war. The article states that due to the dynamic nature of social relations in the field of public order and security, where the National Police and the National Guard of Ukraine are forced to

perform atypical tasks in an unusual environment, joint training, exercises, and experience exchange between these agencies should be actively implemented as a form of interaction.

In particular, such cooperation should be introduced already at the stage of training in higher education institutions within the Ministry of Internal Affairs system, as this would provide students with relevant knowledge and reduce the adaptation period after completing their education. The article proposes that, within the framework of professional development courses for instructors of educational institutions in the Ministry of Internal Affairs system, joint training sessions and seminars should be conducted, allowing faculty members to update their knowledge and skills.

Key words: *National Police, National Guard of Ukraine, interaction between the National Police and the National Guard of Ukraine, martial law, training.*

Актуальність. Наразі Україна через повномасштабне вторгнення Російської Федерації стикнулася із викликами, які потребують суттєвих змін підходів щодо забезпечення виконання та дотримання основних конституційних принципів України. Ключовим аспектом є те, що по суті самі принципи держави не змінилися, проте виникла потреба в адаптації механізмів їх забезпечення та виконання відповідно до нової обстановки та нових обставин. Зокрема, мова йде про чинний правоохоронний механізм, остання реформа якого визначила необхідність його гнучкості з огляду на те, які завдання встановлюються перед ним. Основними складовими цього механізму є Національна поліція та Національна гвардія України, на яких законодавством покладені суміжні завдання із забезпечення публічного порядку, безпеки та які наразі несуть значне навантаження на прифронтових та деокупованих територіях.

Слід зазначити, що у період, коли зазначений механізм, зокрема такий його елемент, як Національна поліція, проходив своє реформування обстановка була зовсім інша, в той час, коли нині підрозділам Національної поліції доводиться виконувати завдання на прифронтових та деокупованих територіях, де умови несення служби вимагають застосування елементів військової тактики та вмінь реагувати на нестандартні для мирного часу ситуації. В свою чергу Національна гвардія України, специфіка діяльності якої зумовлює необхідність використання військово-тактичного елементу, все частіше стикається із необхідністю проводити заходи, яким притаманний елемент оперативно-розшукової діяльності, зокрема робота із орієнтуваннями, і як наслідок - втілення

елементів оперативного пошуку, з метою виявлення осіб та фактів, що мають значення для діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю. Тому постає очевидним необхідність удосконалення механізмів взаємодії зазначених органів в контексті обміну досвідом в сферах, в яких ці органи компетентні вже на моменті навчання майбутніх співробітників органів МВС. Важливим фактором, що зумовлює актуальність цієї теми є те, що чинна нормативно-правова база, яка регулює взаємодію Національної поліції та Національної гвардії України була розроблена у мирний час та не здатна ефективно використовувати потенціал зазначених структур у період воєнного стану, який введений внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, яка має різноплановий та тривалий характер, на різних етапах характеризується ступенями інтенсивності проведення: широкомасштабних воєнних дій, терористичних актів, кібернетично-інформаційних операцій, а також стимулюванням агентів впливу та бойовиків-найманців; підтримкою незаконних та кримінальних збройних угруповань.

Відсутність належної нормативної бази ускладнює обмін досвідом між співробітниками Національної гвардії України та Національної поліції, що в результаті негативно впливає на ефективність виконання ними службово-бойових завдань. Крім того, удосконалення механізмів взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції стає основою для формування подальшої концепції функціонування цих органів у післявоєнний період України. Цей період відновлення буде характеризуватися новими викликами, які постануть перед Національною гвардією України та Національною поліцією України, зокрема, мова йде про боротьбу із диверсійно-розвідувальними групами, ліквідацію наслідків воєнних злочинів, протидію нелегальному обігу зброї, наркотиків, а також забезпечення стабільності та правопорядку в суспільстві, що поступово повертатиметься до мирного життя.

В своїх наукових працях питання взаємодії Національної гвардії України та національної поліції України досліджували наступні вітчизняні вчені: І.П. Голосніченко, О.М. Бандурки, О.Ф. Долженкова, І.В. Євтушенка, Р.А. Калужного, В.К. Колпакова, В.І. Олефіра, В.М. Комарницького, О.Г. Комісарова, О.В. Копана, С.С. Кудінова, В.А. Ліпкана, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, О.Н. Ярмиша та інші, однак, з огляду на стрімку динаміку змін правовідносин в сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, вимагається приділення додаткової

уваги дослідженню зазначеної теми та як наслідок швидкої адаптації правоохоронного механізму до цих змін.

З огляду, на зазначене вище, метою дослідження є аналіз аспектів взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України в контексті обміну досвідом, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення механізмів їхньої співпраці. Дослідження спрямоване на оптимізацію функцій цих структур в умовах війни та післявоєнного відновлення, формування ефективних підходів до координації їхніх дій, а також оновлення нормативно-правової бази для забезпечення ефективної взаємодії правоохоронних органів і військових формувань у сучасній безпековій ситуації.

Виклад основного матеріалу. У частині 1 статті 17 Конституції України [1] закріплено ключові національні інтереси, що підлягають охороні, які формують стратегічні орієнтири подальшого розвитку як держави загалом, так і спеціалізованих інституцій, покликаних забезпечувати громадський порядок та державну безпеку. Вказаною конституційною нормою визначено, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, а також гарантування її економічної та інформаційної безпеки належать до пріоритетних функцій держави і становлять загальнонаціональну справу. Відповідно до частини 3 цієї ж статті, обов'язок забезпечення державної безпеки та охорони державного кордону покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи, правові засади організації та функціонування яких визначаються чинним законодавством. Безумовно, такими органами є, Національна поліція та Національна гвардія України, які входять до системи Міністерства внутрішніх справ України.

Зокрема, Національна гвардія України є військовим формуванням із правоохоронними функціями, яке входить до структури МВС і призначене для охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства та держави. Її діяльність спрямована на підтримання публічного порядку, забезпечення безпеки, а також у співпраці з іншими правоохоронними органами - на захист державного кордону, боротьбу з тероризмом, ліквідацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань і терористичних організацій. У свою чергу, Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що служить суспільству, забезпечуючи захист прав і свобод людини, боротьбу зі злочинністю та підтримання громадського порядку і безпеки. Ефективність виконання завдань, покладених на

ці силові структури, значною мірою залежить від налагодженого механізму співпраці між Національною гвардією України та Національною поліцією України у сфері забезпечення громадської безпеки та правопорядку. Постійне вдосконалення методів взаємодії, впровадження міжнародних стандартів, а також використання новітніх досягнень науки і техніки сприятимуть підвищенню ефективності виконання завдань відповідно до світових стандартів.

Аналізуючи чинне законодавство, можна дійти висновку, що у декларативних положеннях профільних законів України, а саме: «Про Національну гвардію України» та «Про Національну поліцію» закладено значний потенціал для утворення ефективного правозахисного механізму, який буде здатен закривати потреби забезпечення публічного порядку та безпеки на прифронтових та деокупованих територіях у період дії воєнного стану, а також у постконфліктний період. Вбачається це із того, що Національна гвардія України та Національна поліція наділені суміжними функціями із охорони та забезпечення публічного порядку та громадської безпеки. Як було зазначено, основними законами, якими здійснюється правове регулювання взаємодії підрозділів Національної гвардії України та Національної поліції є відповідні профільні закони. Так п. 34 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [2] містить норму, яка визначає, що Національна поліція здійснює у взаємодії із Національною гвардією України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями. В свою чергу, Закон України «Про Національну гвардію України» [3] прямої вказівки на форми взаємодії із органами національної поліції не містить. Аналізуючи підзаконні акти, можна дійти висновку, що наразі механізм взаємодії національної поліції та національної гвардії України регулюється порядком організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ № 773 від 10.08.2016. Цей порядок містить наступні форми взаємодії між зазначеними органами: спільного патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;

забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення

зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;

проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць [4].

Практика виконання співробітниками національної поліції та національної гвардії України своїх завдань на прифронтових та неокупованих територіях складається таким чином, що їм доводиться діяти в нетипових для себе обставинах, що вимагає наприклад від працівників національної поліції використовувати елементи військової тактики у своїй діяльності, а співробітникам національної гвардії України - розшуковий елемент у своїй. Тому, є логічним розширювати перелік форм взаємодії зазначених органів саме шляхом впровадження механізму обміну релевантними досвідом та знанням між ними. Ураховуючи специфіку діяльності співробітників Національної поліції та Національної гвардії України на прифронтових та деокупованих територіях, взаємний обмін досвідом між цими органами не може обмежуватися лише передачею інформації. В таких умовах виникає об'єктивна необхідність у створенні спеціальних програм спільного навчання, які б поєднували як теоретичну підготовку, так і набуття та вдосконалення практичних навичок, притаманних обом структурам. Крім того, мова йде не тільки про програми для курсантів, але й про запровадження спеціалізованих тренінгів для викладацького складу системи МВС. З огляду на раніше зазначене, для нових курсів та програм важливим елементом повинні стати спільне навчання викладачів із співробітниками Національної Гвардії України, що дасть можливість скласти об'єктивне уявлення про специфіку роботи правоохоронців на прифронтових та деокупованих територіях. В свою чергу, це дасть можливість готувати майбутніх співробітників національної поліції з урахуванням актуальних викликів та необхідних вмінь. Крім того, включення до викладацьких програм спільних практичних занять, тренувань та обміну досвідом із співробітниками Національної гвардії України дасть змогу забезпечити більш якісну та реалістичну підготовку для майбутніх співробітників органів внутрішніх справ, що в свою чергу зменшить адаптаційний період після завершення навчання та підвищить ефективність виконання завдань в умовах сьогодення.

Слід зазначити, що навчальні заклади системи МВС із першого дня повномасштабного вторгнення Російської Федерації використали цей виклик як каталізатор змін в освітніх програмах та підходах до підготовки фахівців. Оперативне реагування на нові реалії дозволило швидко адаптувати навчальні процеси відповідно до потреб воєнного часу. У цьому контексті подальший розвиток зазначеної вище форми взаємодії між Національною поліцією та Національною гвардією України є логічним продовженням цієї роботи та необхідним кроком для вдосконалення професійної освіти правоохоронців. Відображення цих змін у системі освіти МВС підкреслила Державний секретар Міністерства внутрішніх справ України Інна Ящук під час шостого засідання постійного консультативного органу МВС «Наукова рада Міністерства внутрішніх справ України», зазначивши: «Освітні заклади системи МВС мають колосальний практичний досвід. З першого дня повномасштабного вторгнення жоден відомчий заклад вищої освіти не призупинив навчання. Всі заклади освіти переорієнтувалися під реалії воєнного стану та перефільовані освітні програми. Освіта є фундаментальною цінністю для МВС» [5]. Зокрема, підтвердженням вказаного вище є практика проведення семінарів для викладацького складу навчальних закладів системи МВС із залученням фахівців Національної гвардії України. Прикладом плідної роботи в означеному напрямку є успішно проведений у Національній академії Національної гвардії України семінар-тренінг з теми «Інженерна підготовка поліцейського для виконання службово-бойових завдань». Захід організовано для науково-педагогічних працівників, які викладають дисципліну «Інженерна підготовка» у закладах вищої освіти системи Міністерства внутрішніх справ України. Заняття провели викладачі кафедри тактики командно-штабного факультету. Метою семінару-тренінгу стало підвищення професійного рівня викладачів, удосконалення їхніх навичок з фортифікаційного обладнання позицій, встановлення інженерних загороджень та пророблення проходів в інженерних загородженнях противника, порядку встановлення одиночних та групи мін в умовах виконання службово-бойових завдань [6].

Слід додати, що проведення таких заходів є запитом системи на більш ґрунтовне впровадження схожих форм взаємодії між Національною поліцією та національною гвардією України вже на етапі освітньої підготовки майбутніх кадрів для несення служби, якими б могли стати розроблені

механізми постійного обміну досвідом і знанням у форматі спільних навчань та тренувань вже на етапі підготовки кадрів у закладах вищої освіти міністерства внутрішніх справ.

Висновки. Наразі перед правоохоронним механізмом України в умовах збройної агресії Російської Федерації постають нові виклики, які вимагають швидкого реагування. Зокрема, вважаючи, що співробітники Національної поліції та Національної гвардії України чинним законодавством наділені суміжними функціями із підтримання публічного порядку та безпеки і виконують завдання на прифронтових та деокупованих територіях, то на перший план виходять форми їх взаємодії в контексті обміну досвідом, знаннями та навичками щодо виконання завдань в екстремальних умовах та нетиповій обстановці. Чинна нормативна база не закриває нагальні потреби щодо такої взаємодії, пропонуючи лише врегулювання питань співпраці Національної поліції та Національної гвардії України, які в основі, актуальні лише для довоєнних українських реалій. Наразі, слід зосередитись на розробці елементів навчальних програм для вищих навчальних закладів системи МВС, які б дали змогу готувати майбутніх співробітників Національної поліції з урахуванням актуальних викликів та необхідних навичок. Враховуючи поточні запити вищих навчальних закладів системи МВС, слід впроваджувати до робочих програм спільні практичні заняття, тренування та обмін досвідом із військовослужбовцями Національної гвардії України, що дасть змогу випускати кадри, які відповідають вимогам що висуваються до сучасного працівника правоохоронного органу, якому доведеться виконувати свої функціональні обов'язки в умовах збройної агресії, в поствоєнному періоді та нетиповій обстановці виконання специфічних службово-бойових завдань.

Література

1. Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII : станом на 16 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
3. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII : станом на 27 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
4. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : Наказ МВС України від 10.08.2016 р. № 773. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
5. «Освіта є фундаментальною цінністю для МВС, - Інна Ящук». Департамент комунікації МВС України. URL: <https://mvs.gov.ua/news/osvita-je-fundamentalnoiu-cinnistiu-dlia-mvs-inna-iasnhuk>
6. «Обмін досвідом і новітні методики: підсумки семінару для викладачів з інженерної підготовки». Національна академія Національної гвардії України. URL: <https://nangu.edu.ua/news/obmin-dosvidom-i-novitni-metodiki-pidsumki-seminaru-dlya-vikladachiv-z-inzhenernoi-pidgotovki>

Аносенков А. А.,

orcid.org/0000-0001-6755-2916

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри тактико-спеціальної та

спеціальної фізичної підготовки

Одеського державного університету

внутрішніх справ

Мукоїда Р. В.,

orcid.org/0000-0002-3505-3255

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри тактико-спеціальної та

спеціальної фізичної підготовки

Одеського державного університету

внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ПРАВИЛ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Брусакова О. В., Крикун В. В.

У статті розкрито зміст поняття професійна етика. Було доведено, що етика в поліцейській службі є різновидом професійної етики, а її зміст корелюється з загальноприйнятими моральними цінностями в державно-службовій діяльності.

Доведено, що основу професійної етики становлять моральні норми, моральні принципи, моральні цінності. Етична поведінка – це поведінка поліцейського, яка відповідає моральним нормам і принципам.

Визначено, що етична поведінка поліцейського врегульована у нормативно-правових актах службової діяльності: законах, кодексах, статутах, наказах та закріплена у «Правилах етичної поведінки поліцейських», які визначають відповідні критерії поведінки працівників.

Доведено, що етична поведінка поліцейського тісно пов'язана зі службовою діяльністю та колом службових обов'язків.

Проведено дослідження генези становлення нормативного врегулювання питання формування професійних стандартів етичної поведінки поліцейського. Здійснено дослідження змісту розділів «Правил етичної поведінки поліцейських», затверджених відомчим наказом.

Доведено, що юридична відповідальність поліцейського є важливим елементом його правового статусу, що напряму впливає на порядок проходження поліцейської служби, на її стимулювання та обмеження.

Надано авторське визначення юридичної відповідальності поліцейського за порушення правил етичної поведінки в службовій діяльності як передбачені санкціями норм права, етичними правилами забезпечені можливість застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких працівник поліції зазнає за вчинене ним правопорушення в передбаченому законодавством порядку, вид і міра таких наслідків визначається компетентними особами після об'єктивного розгляду кожної справи.

Зроблено висновок, що важливим аспектом закріплення деонтологічних норм є відповідальність за їх недотримання. Вона є важливим аспектом і в деон-

тології правоохоронної діяльності, тому цей інститут повинен бути конкретизований у відносинах з дотримання етичних норм у правилах для поліцейських, а також окремою статтею у Законі України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України».

Запропоновано внести доповнення у зміст «Правил етичної поведінки поліцейського» шляхом створення окремого розділу де були б викладені норми, які б визначали поняття, ознаки та порядок застосування відповідальності поліцейського за порушення деонтологічних норм. Передбачити у нормах правил, етичні вимоги до поведінки поліцейського поза межами служби.

Ключові слова: службова діяльність поліцейського, професійна етика, етика поліцейських, правила етичної поведінки, юридична відповідальність, службове розслідування, дисциплінарні стягнення.

Brusakova O. V., Krykun V. V. Legal liability for violations of ethical conduct by police officers

The article reveals the meaning of the concept of professional ethics. It has been proven that ethics in the police service is a type of business professional ethics, and its content correlates with generally accepted moral values in public service activities.

It has been proven that the basis of professional ethics is moral norms, moral principles, moral values. Ethical behavior is the behavior of a police officer that complies with moral norms and principles.

It has been determined that the ethical behavior of a police officer is regulated in regulatory legal acts of official activity: laws, codes, statutes, orders and is enshrined in the «Rules of Ethical Behavior of Police Officers», which determine the relevant criteria for the behavior of employees.

It has been proven that the ethical behavior of a police officer is closely related to official activity and the scope of official duties.

The genesis of the formation of regulatory regulation of the issue of forming professional standards of ethical behavior of a police officer has been studied. The content of the sections of the «Rules of Ethical Conduct of Police Officers» approved by departmental order was studied.

It was proved that the legal responsibility of a police officer is an important element of his legal status, which directly affects the procedure for passing the police service, its stimulation and restrictions.

The author's definition of the legal responsibility of a police officer for violating the rules of ethical conduct in official activities is provided as adverse consequences of a personal, property or organizational nature, provided for by the sanctions of the norms of law, provided by the ethical rules with the possibility of applying state coercion, which a police officer suffers for the offense committed by him in the manner prescribed by law, the type and extent of such consequences are determined by competent persons after an objective consideration of each case.

It was concluded that an important aspect of consolidating deontological norms is responsibility for their non-compliance. It is also an important aspect in the deontology of law enforcement activities, therefore this institution should be specified in relation to compliance with ethical norms in the rules for police officers, as well as a separate article in the Law of Ukraine "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine".

It is proposed to add to the content of the "Rules of Ethical Conduct of a Police Officer" by creating a separate section where the norms would be set out that would define the concept, signs and procedure for applying the responsibility of a police officer for violating deontological norms. To provide in the norms of the rules, ethical requirements for the behavior of a police officer outside the service.

Key words: *police officer's official activities, professional ethics, police ethics, rules of ethical conduct, legal liability, official investigation, disciplinary sanctions.*

Постановка проблеми. Проведення структурних реформ в Українській державі, зокрема у сфері державної служби та безпосередньо в роботі правоохоронних органів, обумовлює необхідність правового забезпечення високого рівня етичної поведінки в службовій діяльності.

Євроінтеграційні процеси потребують від України не тільки оновлення існуючого законодавства, але й підняття стандартів службової діяльності, пошуку нових підходів взаємодії правоохоронних органів і суспільства.

Слід відзначити, що забезпечення високого рівня етичної поведінки правоохоронців та здійснення контролю за дотриманням ними правил службової етики сприяє взагалі підвищенню ефективності та результативності функціонування інституту поліцейської служби в цілому. Тому питання дослідження юридичної відповідальності за порушення правил етичної поведінки

поліцейських є актуальним і потребує всебічного розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання службової етики в діяльності державної служби постійно привертала увагу науковців дана проблематика була предметом розгляду у працях Т.Е. Василевської «Етика в публічній службі», Г. Д. Джумагельдієвої, Л. В. Сергієнко, І. Г. Сергієнко «Механізм формування етичного кодексу в системі державного управління», Ю. М. Фролова «Місце правил етичної поведінки в системі джерел службового права».

Особливості етичної поведінки в службовій діяльності поліцейських досліджувалися в працях А.І. Берендєєвої «Правова основа професійної етики працівника поліції», Л.Я. Масюк «Щодо змісту правил етичної поведінки поліцейських як об'єкт адміністративно-правового забезпечення», Г. Петрова «Деонтологічні засади службової діяльності: Службовий етикет правоохоронця (поліцейського)», В. А. Трофименко «Нормативні акти етичної поведінки поліцейських як необхідна частина законодавчого забезпечення їхньої співпраці із суспільством».

Проблематика юридичної відповідальності правоохоронців досліджувалась в роботах Н.В. Берези «Відповідальність державних службовців за порушення законодавства про державну службу», Л. І. Калєніченко «Особливості юридичної відповідальності працівників Національної поліції», Н. В. Марущак, К. Ю. Ромащенко «Особливості юридичної відповідальності працівників поліції», О.А. Падалка «Юридична відповідальність Національної поліції України».

Мета статті - на основі аналізу чинних нормативно-правових актів і правозастосовної практики щодо регламентації норм етичної поведінки працівників Національної поліції, а також результатів галузевих досліджень змісту юридичної відповідальності поліцейських за порушення етичних правил поведінки, виявити наявні проблеми, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Ефективна робота підрозділів поліції є запорукою взагалі злагодженого функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, необхідною умовою захисту законних прав та інтересів громадян. У зв'язку з цим, значення належного ставлення поліцейського до власної професії складно переоцінити, адже професія - це насамперед готовність до виконання суспільно корисної діяльності.

Відтак почуття справедливості, гуманність, відповідальність, неупередженість стали

визначальними якостями для суспільної оцінки як загального рівня діяльності Національної поліції в сучасних умовах, так і визначення індивідуального професіоналізму кожного поліцейського зокрема, важливим критерієм визначення суспільної цінності та придатності його теоретичних знань, практичного досвіду і професійних навичок.

Етика є збірним філософським знанням про прийнятну в суспільстві мораль, її сутність та місце в координатах суспільної поведінки; певні моральні засади і цінності, що діють у межах конкретної професії чи виду діяльності [1, с. 84].

Етика в державній службі визначається як сукупність моральних правил поведінки, сутнісна характеристика якої містить один або два компоненти етичної системи у державній службі, зокрема цінностей і норм.

Ю.С. Даниленко та Є.І. Білокур слушно звернули увагу на співвідношення «етики в державній службі» та «ділової етики», «професійної етики» з вказівкою на те, що: «ділова етика» - спрямована на визначення принципів, моральних критеріїв та систему взаємних зобов'язань між державою, державними службовцями та фізичними і юридичними особами щодо реалізації своїх прав, обов'язків та законних інтересів; «професійна етика» - спрямована на визначення норм поведінки спеціаліста у службовій обстановці, які відповідають відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків [2, с. 22].

Доцільно припустити, що етика в державній службі є різновидом ділової професійної етики, а її зміст корелюється з загальноприйнятими моральними цінностями в державно-службовій діяльності.

Професійна етика - це система цінностей, принципів і правил поведінки певної професійної спільноти, які формують моральні стандарти професійної діяльності. Норми професійної етики регулюють насамперед професійну взаємодію з владними інституціями та громадянським суспільством, а не лише відносини всередині колективу [3, с. 27].

Професійна етика формує патріотизм, відповідальне ставлення до органів державної влади, інших організацій, об'єднань та окремих громадян, забезпечує моральний характер взаємовідносин у професійній діяльності.

Нагадаємо, що предметом професійної етики становлять моральні норми, які постійно

змінюються відповідно до стану і розвитку суспільних відносин. Моральні норми слід розуміти як вимоги до людини, щодо її діяльності і відносин з іншими людьми. Моральні норми і принципи входять до поняття моральних цінностей, які реалізуються у вчинках, мотивах поведінки, результатом яких є оцінка схвалення чи засудження.

Моральні цінності є однією із форм вираження моральних вимог: норм і принципів моралі, моральних ідеалів, поняття добра, справедливості, честі, гідності, обов'язку, способу життя людини, її моральних якостей, моральних характеристик дій і вчинків, сфери її впливу, моральних відносин [4, с. 785-790].

Етичні вимоги, що містяться в правових нормах, приймаються добровільно представниками професії з прийняттям присяги державного службовця і є обов'язковими до виконання. Невиконання цих правил може мати юридичні наслідки (звільнення з посади, відсторонення від справи).

Детальна регламентація на рівні нормативно-законодавчої сфери діяльності правоохоронців має і практичну, й ідейно-етичну складову, від дотримання яких, знання та вміння застосовувати набуті знання на практиці залежить професіоналізм правоохоронця. Вищим мірилом професіоналізму правоохоронця є здатність до поєднання загальноприйнятих людських цінностей із правовими нормами у професійній діяльності.

Таким чином етична поведінка - це поведінка, яка відповідає моральним нормам і принципам. Відповідно у кожній сфері діяльності вона прописана та затверджена у нормативно-правових актах (кодексах, статутах, правилах етичної поведінки), які визначають відповідні критерії поведінки працівників.

Правила етичної поведінки працівників становлять сукупність принципів і норм поведінки осіб у кожній професійній діяльності, яка вивчає походження, сутність, специфіку, суспільні функції морально-професійних норм і стосунків, закономірності їх розвитку на різних історичних етапах [5, с. 43].

У свою чергу, етика поліцейських є складовою професійної етики. Професійна етика ґрунтується на визначених і затверджених правилах етичної поведінки осіб, об'єктом яких є специфічні, морально-етичні норми, відносини, принципи, відповідно до певного виду професійної діяльності. Професійна етика поліцейського - це загальні норми моралі та

специфічні правила поведінки у службовій діяльності, а також у повсякденному житті.

На думку більшості дослідників професійна етика поліцейського має деонтологічний характер. Від чіткості, зрозумілості та належного відображення у нормативних документах норм і вимог професійної етики залежить ефективність роботи працівника.

Нормативні акти, що врегульовують етичну поведінку поліцейського мають дворівневу систему, яка включає себе перший рівень міжнародний та другий - національний (галузевий). Для розкриття предмету нашого дослідження має сенс розглянути складові частини кожного з цих рівнів.

Етична поведінка правоохоронців України спирається на основоположні нормативні акти міжнародного законодавства, які були ратифіковані Україною та імplementовані в національне законодавство.

Перший документ універсального рівня у сфері професійної етики правоохоронних органів був прийнятий на основі Резолюції 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 року під назвою «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» [6].

Кодекс безпосередньо регламентує поліцейську діяльність у контексті захисту прав людини, недопущення зловживання силою, застосування тортур і протидії корупції. Кодекс створений з метою використання його положень у національному законодавстві держав і для того, щоб ним могли керуватися всі посадові особи, що забезпечують правопорядок, вказано в його преамбулі. Тобто йдеться про упровадження міжнародних стандартів поведінки правоохоронців в національну правову практику і це є надзвичайно важливо.

Україна, підписавши підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі 15 січня 1989 року відповідно до п. 23.3 взяла на себе обов'язок дотримуватися Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 1979 року.

Реалізуючи положення Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» наша країна здійснює заходи щодо адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (далі - ЄС), що в свою чергу є напрямом удосконалення роботи правоохоронних органів [7, с. 35].

У вересні 2001 року Радою Європи 19 був затверджений «Європейський кодекс поліцейської етики». Положення якого застосовуються до підрозділів і служб державної поліції чи до інших дозволених або контрольованих публічною владою органів, головною метою яких є забезпечення підтримки закону і порядку в громадянському суспільстві і яким держава дозволяє для досягнення цієї мети використовувати силу або спеціальні повноваження [8].

Рада Європи, рекомендує урядам держав-членів керуватися нормами Кодексу у їх внутрішньому законодавстві і практиці, а також в їх національних кодексах поведінки для поліції, з метою забезпечення поступового введення їх у практику службової діяльності.

Цей етичний кодекс є одним із засобів регулювання діяльності поліцейських на рівні внутрішньої організації поліції. У п. 63 Європейського кодексу поліцейської етики передбачено, що в державах-членах ЄС повинні бути вироблені деонтологічні кодекси поліції, а відповідні органи повинні стежити за їх дотриманням. Держави-члени ЄС заохочуються в тому, щоб розробляти деонтологічні кодекси, засновані на цінностях, які складають основу Європейського кодексу поліцейської етики.

На сучасному етапі державотворення Україна обрала європейський вектор розвитку, цьому константному вибору повинна відповідати і національна правоохоронна система.

Кодекси професійної етики у сфері правоохоронної діяльності на національному рівні повинні інформувати працівників про вимоги, які до них висуває держава при здійсненні ними службових обов'язків, встановлювати визначені стандарти поведінки, обов'язки, права, їх гарантії та санкції. Тому для співробітників у випадку відступлення від деонтологічних норм, передбачених у кодексах, крім моральної відповідальності, може наставати юридична відповідальність.

В Україні створення нормативної бази врегулювання деонтологічних відносин в правоохоронних органах зайняло тривалий час. Так упродовж 90-х років ХХ ст. початку ХХІ століття в Україні були прийняті керівні документи, що заклали основні засади для прийняття деонтологічних кодексів в Україні. Серед них можна виокремити ті, які стосуються діяльності (міліції - до 2015 року) та поліції, зокрема: Про затвердження Кодексу честі працівника органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 11.06.1996 р. № 18; Про Етичний кодекс

працівників органів внутрішніх справ: Рішення колегії МВС України від 05.10.2000 р. № 7КМ/8; Про затвердження Кодексу поведінки працівника органів внутрішніх справ: Наказ МВС України від 05.11.2011 р. № 825; Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 22.02.2012 р. № 155; Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС: Наказ МВС України від 28.04.2016 р. № 326; Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ МВС України від 09.11.2016 р. № 1179.

Така кількість різноманітних актів деонтологічного змісту у сфері діяльності колишньої міліції (до 2016 року) а тепер поліції, свідчить про активний процес формування основних положень поліцейської деонтології, однак і про певну незавершеність цього процесу [9].

Правові основи професійної етики поліцейського у вітчизняному законодавстві були прописані у в наступних нормативних актах: Конституції України, Законах України «Про Національну поліцію» [10], «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [11], «Про запобігання корупції» [12], наказі МВС України від 09.11.2016 № 1179 «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» [13].

Має сенс зупинитися на основних положеннях «Правил етичної поведінки поліцейських» (далі по тексту - Правил). Структура Правил складається з п'яти розділів: 1. Загальні положення. 2. Основні вимоги до поведінки поліцейського. 3. Поводження поліції з затриманими особами. 4. Взаємодія поліції із громадськістю та іншими державними органами. 5. Контроль керівників поліції за дотриманням етики поліцейськими.

Принагідно варто зазначити, що національні Правила, крім окреслених вимог, містять професійні етичні вимоги щодо окремих аспектів діяльності поліцейських. Так, ключові вимоги до правил етичної поведінки поліцейських містяться у п. 1 р. II даного наказу. Так, під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен: «неухильно дотримуватися положень Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, які регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського» [13], а також дотримуватись вимог антикорупційного законодавства;

«професійно виконувати свої службові обов'язки, визначених Конституцією, законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, міжнародними договорами України, а також цими Правилами» [13].

У п. 3 р. IV цього ж нормативно-правового акту визначено, що за будь-яких обставин і відносно будь-якої людини як у робочий, так і в неробочий час поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики.

У змісті п. 1 р. II даного документу затверджені правила моральної поведінки поліцейських, які виражаються у наступних вимогах, що поліцейський повинен бути гідним, справедливим, стриманим, уважним у відношенні до всіх людей, незважаючи на їхній статус, особливості та різні переконання. Він повинен бути нейтральним та об'єктивним у будь-яких ситуаціях та у відношенні до кожної людини, дотримуючись її прав і свобод.

Поліцейський повинен бути готовим до різних викликів, так, щоб його поведінка відповідала морально-етичним нормам та був готовим до комунікації із населенням і надання їм необхідної допомоги. Окрім цього, поліцейський повинен постійно працювати над своєю поведінкою та контролювати свої негативні почуття, емоції, настрій, щоб не зашкодити іншим, а також, щоб це не вплинуло на виконання службових обов'язків та рішення. В даному змісті простежуються моральні чесноти поліцейських, такі як справедливість, а також ті, які є похідними від чеснот мужності, мудрості і поміркованості.

У п. 3 р. IV Правил, обумовлені інші моральні вимоги до поліцейського і прямі заборони поліцейського у відносинах із населенням, зокрема: «бути тактовним та доброзичливим; висловлювати вимоги чи зауваження, що стосуються особи у ввічливій та переконливій формі; надавати можливість особі висловлювати власну думку; до всіх потерпілих від злочинів або інших правопорушень проявляти повагу, охороняти їх безпеку та право на невтручання в особисте життя» [13]. Бути тактовним, доброзичливим, ввічливим, проявляти повагу - це похідні від загальних моральних чеснот мудрості й поміркованості людини.

У п.4. вказаного розділу сказано, що «поліцейський повинен бути коректним та не допускати застосування насильства чи інших негативних дій щодо членів суспільства, а також, незважаючи на провокації, повинен залишатися об'єктивним».

Тут прослідковуються похідні норми від моральних чеснот поліцейських, зокрема такі як: бути коректним, що є похідними від чеснот мудрості й поміркованості та бути об'єктивним, які походять від чесноти справедливості.

Доволі серйозні вимоги висуває зміст п. 5 IV розділу: «З метою зменшення кількості випадків застосування поліцейських заходів примусу поліцейський повинен проявляти розсудливість, відкритість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками (переконання, ведення переговорів тощо), а в необхідних випадках мати керівні та організаційні якості» [13].

Тобто до поліцейського висуваються вимога мати комунікативні, організаційні та керівні навички, мати почуття справедливості. Своєю чергою, це вимагає високої теоретичної підготовки з психології, а з поняттям справедливості його може бути ознайомлено за допомогою знань різних галузей суспільних наук.

Положення V розділу щодо функції керівників поліції покладає на них обов'язок проводити навчання та інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо етичної поведінки. Окремим пунктом прописаний обов'язок протистояти корупційним випадкам. Керівник має їх попереджати, а виявивши - терміново звернутись до антикорупційних органів [14, с. 295].

Однак, у Правилах не були деталізовані норми, які регламентують поведінку поліцейського поза межами служби. На нашу думку, поведінка поліцейського в позаслужбовий час має вплив на формування громадської думки про діяльність Національної поліції та іміджу поліцейського, тому вважаємо, що відсутність належної регламентації питань поведінки поліцейських у Правилах у позаслужбовий час є істотною правовою прогалиною і вимагає внесення відповідних змін до наказу у вигляді окремого розділу.

Аналіз положень Правил етичної поведінки поліцейських надає змогу зробити висновок, що вони здебільшого мають нормативно-орієнтуючий характер, зорієнтовані здебільшого на існуючі правові норми, оминаючи універсальні гуманістичні цінності, що базуються на загальних моральних нормах. Тому вважаємо, що акти подібного характеру, в першу чергу, мають бути ціннісно-орієнтовані на формування професійної компетентності поліцейських та їх роз'яснення як для поліцейського так і для звичайного громадянина.

Деонтологічні норми викладені у Правилах утворюють специфічний інститут, оскільки

особа правоохоронця, яка буде ним керуватись, має визначений державно-правовий статус, що дає змогу їй виконувати певні владні повноваження.

Важливим аспектом закріплення деонтологічних норм є також відповідальність за їх недотримання. Відповідальність є одним з найважливіших правових інститутів. Вона є важливим аспектом в деонтології правоохоронної діяльності. Тому цей інститут повинен бути конкретизований і у відносинах з дотримання етичних норм у правилах для поліцейських у вигляді окремого розділу.

На нашу думку, у Правилах етичної поведінки поліцейських доречно було б передбачити окреме і більш змістове положення про відповідальність за порушення деонтологічних норм працівником поліції.

Провідну роль у дотримання морально-етичних норм відіграє рівень культури, самосвідомості поліцейського, наявний контроль з боку керівників та дія санкцій інституту юридичної відповідальності.

Нагадаємо, що поняття юридичної відповідальності є багатоаспектним та вивчається різними галузями знань. Слід зауважити, що в юридичній літературі розуміння самого поняття «відповідальність» також неоднакове (тому різноманіття контекстів і значень цього поняття повинно спиратися на суто наукове розуміння явища) [15, с. 11].

На думку В.Л. Федоренка, юридична відповідальність - вид соціальної відповідальності, зміст якої полягає в застосуванні до деліктоздатних правопорушників установлених чинним законодавством санкцій, настання яких забезпечується та гарантується державою та суспільством [16, с. 75].

Розглядаючи відповідальність державних службовців як поняття правової науки, слід звернути увагу, що останнім часом у сучасній юридичній доктрині поняття юридичної відповідальності розглядається у двох аспектах: ретроспективному (негативному) та перспективному (позитивному) [17, с. 28].

Ретроспективна відповідальність - це відповідальність за вже скоєне протиправне діяння, і тому вона має реальний характер. Перспективна ж відповідальність припускає свідоме, відповідальне ставлення індивідів до своїх вчинків, способу життя, роботи, тобто ретроспективна відповідальність - основа поведінки суб'єктів, яка виключає порушення правових приписів [18].

Таким чином можна узагальнити, що поняття «юридична відповідальність працівників

Національної поліції України» діалектично пов'язане з поняттям «юридична відповідальність».

З огляду на загальнотеоретичні положення юридичної відповідальності вважаємо доцільним юридичну відповідальність працівників Національної поліції України розуміти і як інститут об'єктивного права, і як елемент змісту правовідносин [19, с. 23].

На думку авторів навчального посібника «Деонтологічні засади поліцейської діяльності щодо забезпечення прав і основоположних свобод людини та громадянина» юридична відповідальність працівників Національної поліції України є інститутом об'єктивного права і уявляє собою передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких працівник Національної поліції України зазнає за вчинене ним правопорушення в передбаченому законодавством порядку [20].

Юридична відповідальність працівників Національної поліції України виникає з моменту вступу особи на службу, прийняття Присяги - тобто з моменту початку його службово-трудових правових відносин.

Комплекс відповідних суб'єктивних прав та обов'язків, що формують правовий стан державного службовця органів системи Національної поліції України, є змістом службово-трудових відносин.

Правовий спосіб впливу моральних норм на правове регулювання окремих правових відносин передбачає, що моральні норми можуть регулювати трудові і службові відносини лише опосередковано через правові норми. Так відбувається взаємодія норм права та моральних норм при регулюванні службових відносин під час здійснення правоохоронної діяльності, зокрема поліцейськими.

За твердженням Т. В. Колєсник в нормах Закону України «Про Національну поліцію» [10] були закріплені моральні норми і принципи на яких ґрунтується здійснення поліцейськими професійної діяльності, а саме: поняття «бездоганна репутація», «високі професійні та моральні якості», «суспільний авторитет», «висока відповідальність», «нести високе звання», «висока кваліфікація».

Вони набувають фактичного визначення та юридичного значення на основі морально-етичних оцінок. Кодекси (правила) професійної етики у сфері правоохоронної діяльності на національному рівні

інформують працівників про вимоги, які до них висуває держава при здійсненні ними службових обов'язків, встановлюють стандарти поведінки, обов'язки, права, їх гарантії та застосування санкцій за їх порушення [21, с. 59].

Також слід зауважити, що юридична відповідальність поліцейського є важливим елементом його правового статусу, що напряду впливає на порядок проходження поліцейської служби, на її стимулювання та встановлення певних обмежень.

Чинне законодавство, залежно від ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння, передбачає наступні види юридичної відповідальності, у тому числі за порушення етичних правил поведінки поліцейських: дисциплінарну, матеріальну, адміністративну та кримінальну. Адміністративна і кримінальна відповідальність передбачені Законом України «Про запобігання корупції», Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

Найпоширенішим видом юридичної відповідальності, який найчастіше застосовується до поліцейських, за порушення етичних норм та службового етикету є дисциплінарна відповідальність. Вона настає в разі порушення поліцейським за невиконання або неналежне виконання службових обов'язків а також норм Правил етичної поведінки. Передбачається нормами Законів України «Про Національну поліцію» [10] та «Дисциплінарним статутом Національної поліції» [11], «Про запобігання корупції» [12] деякими підзаконними нормативними актами.

Ключовим критерієм балансу між дотриманням норм моралі та належним виконанням службових обов'язків є дотримання службової дисципліни. Оскільки службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних і соціально-економічних умов для чесного, неупередженого і гідного виконання обов'язків поліцейського, повазі до честі і гідності поліцейського, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків поліцейського шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу.

Службова дисципліна, крім основних обов'язків поліцейського, визначених ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» [10], зобов'язує поліцейського виконувати обов'язки, визначені у ч. 3 ст. 1 Дисциплінарного статуту Національної поліції (далі - Статуту). За порушення службової дисципліни або вчинення дисциплінарного проступку поліцейські незалежно від займаної посади та спеціального звання несуть дисциплінарну відповідальність згідно з ст. 11 Статуту.

У ст. 12 Статуту наводиться визначення дисциплінарного проступку, під яким пропонується розуміти «протиправну винну дію чи бездіяльність поліцейського, яка полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їхні межі, порушенні обмежень і заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, які підривають авторитет поліції».

П.3. ст. 1 Статуту містить посилання, що службова дисципліна, зобов'язує поліцейського дотримуватись основних засад сфері морально-етичної поведінки, так у п.п 3) встановлюється обов'язок поліцейського поважати права, честь і гідність людини, надавати допомогу та запобігати вчиненню правопорушень; у п.п 7) утримуватися від висловлювань та дій, що порушують права людини або принижують честь і гідність людини; у п.п 11) поважати честь і гідність інших поліцейських і працівників поліції, надавати їм допомогу та стримувати їх від вчинення правопорушень [11].

У ст. 13 Статуту визначено поняття дисциплінарного стягнення та розкрито його види. Дисциплінарне стягнення є засобом підтримання службової дисципліни, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, який його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також із метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків.

Дисциплінарне стягнення має індивідуальний характер і не застосовується до поліцейського, вина якого у вчиненні дисциплінарного проступку не встановлена у визначеному порядку або який діяв у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони.

До поліцейських можуть застосовуватися такі види дисциплінарних стягнень: зауваження; догана; сувора догана; попередження про неповну службову відповідність; пониження у спеціальному званні на один ступінь; звільнення з посади; звільнення зі служби в поліції [11].

Відповідно до норм вітчизняного законодавства повноваженнями на застосування санкцій наділена дисциплінарна комісія з розгляду дисциплінарних справ. Вона утворюється з метою визначення ступеня вини, характеру і тяжкості вчиненого дисциплінарного проступку.

Згідно до ст. 15 Статуту дисциплінарні комісії формуються з поліцейських і працівників поліції, які мають відповідні знання та досвід, необхідні для ефективного проведення службового

розслідування. До складу дисциплінарних комісій можуть також включатися представники громадськості, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет.

У п. 10 ст. 15 Статуту зазначено, що за рішенням керівника, який призначив службове розслідування, розгляд справи може здійснюватися дисциплінарною комісією у відкритому засіданні [11].

За наслідками проведеного службового розслідування комісія готує висновок, який підписується складом комісії на надається на розгляд керівнику органу поліції для прийняття остаточного рішення у вигляді службового наказу про накладення стягнення.

Таким чином, результатом притягнення державного службовця до юридичної відповідальності за порушення етичних правил поведінки поліцейського є настання на нього негативних наслідків (застосування стягнень або покарань передбачених діючим законодавством).

Отже, притягнення до юридичної відповідальності поліцейських за порушення встановлених правових обмежень є одним із заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень та правил етичної поведінки в службовій діяльності, а також за межами служби.

З наведеного можна сформулювати авторське визначення юридичної відповідальності поліцейського за порушення етичних правил поведінки в службовій діяльності як передбачені санкціями норм права, етичними правилами забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких працівник поліції зазнає за вчинене ним правопорушення в передбаченому законодавством порядку, вид і міра таких наслідків визначається компетентними особами після об'єктивного розгляду кожної конкретної справи.

За твердженням Дідач В.І. правильне розуміння відповідальності за порушення етичних правил важливе і в політичному, і в соціальному, і в юридичному змісті. Воно має велике значення як для наукової розробки прав державного службовця, особистості, суб'єктивних прав, громадських організацій, для вдосконалення законодавства в цій галузі, так і для підвищення відповідальності державних органів, державних службовців, посадових осіб за доручену їм справу [15, с. 14-15].

Висновки і пропозиції. Юридична відповідальності поліцейського за порушення етичних

правил поведінки є різновидом службової відповідальності працівника Національної поліції України, яка передбачена за невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, правил і обмежень, встановлених антикорупційним законодавством, а також вимог Правил етичних поведінки поліцейського.

Важливим аспектом закріплення деонтологічних норм є також відповідальність за їх недотримання. Вона є важливим аспектом і в деонтології правоохоронної діяльності. Тому цей інститут повинен бути конкретизований у відносинах з дотримання етичних норм у «Правилах етичної поведінки поліцейських», а також окремою статтею у Законі України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України».

На нашу думку, у «Правилах етичної поведінки поліцейських» доречно було б передбачити в окремому розділі викладення поняття, ознак та порядку застосування відповідальності поліцейського за порушення деонтологічних норм.

Крім того, у Правилах детально не прописані норми, які регламентують поведінку поліцейського поза межами служби, це є нормативною прогалиною тому пропонуємо викласти етичні правила поведінки поліцейського в позаслужбовий час в окремому розділі.

Література

1. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. Тимощука В.П., Школика А.М. Київ: Конус Ю, 2007. С. 20-23.
2. Bilokur Ye.I., Danylenko Yu.S. On determining the state of legal regulation of the rules of ethical conduct of public servants. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)*. у 2 т. Т. 2. / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видав. дім «Гельветика», 2020. 233 с.
3. Бесчасний В.М., Кононенко Т.В., Сабельникова Т.М. Етикет і професійна етика поліцейського. К.: ВД «Дакор», 2019. 216 с.
4. Основи філософських знань. Філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: підручник / Горлач М.І., Кремень В.Г., Ніколаєнко С.М., Требін М.П., та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 1028 с.
5. Стасевська О.А. Етична складова української філософської думки: історична специфіка та сучасний стан. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* № 2 (25) 2015. С. 29-45. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19116/1/29-45.pdf>.
6. Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку: Кодекс, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН. від 17.12.1979 № 34/169. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_282.
7. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закону України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Офіц. вісн. України*. 2004. № 15. Ст. 1028.
8. Про Європейський кодекс поліцейської етики : Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи (Ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників Міністрів. URL: <https://pravo.org.ua/files/Crimina%20justice/rec1.pdf>.
9. Розробка етичних кодексів міліції та Національної поліції в Україні. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/deontologiya/standarti-profesiynoyi-etiki.html>.
10. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2015. № 40-41. Ст. 379.
11. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233.
12. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
13. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 №1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>.
14. Поліцейська деонтологія: навч. посібник/ за заг. ред. В. Я. Марковського. Львів, 2020. 295 с.
15. Дідач В. І. Відповідальність державних службовців як поняття правової науки. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2020. № 4 (70). С. 11-16.
16. Федоренко В.Л. Відповідальність юридична. *Енциклопедія державного управління*; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 6. С. 75-77.
17. Мисак О.І. Правова природа позитивної юридичної відповідальності: сучасні ідеї та погляди. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 3(1). С. 27-30.
18. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
19. Права людини в діяльності української поліції. Загальний огляд / За заг. ред. Крапивіна Є. О. К.: Софія-А, 2018 р. 36 с.

Брусакова О. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
декан факультету 6

Харківського національного університету
внутрішніх справ

Крикун В. В.,

orcid.org/0000-0003-1089-555X

доктор юридичних наук, професор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

20. Деонтологічні засади поліцейської діяльності щодо забезпечення прав і основоположних свобод людини та громадянина: мультимедійний навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2023. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/police_deontology/info/lit.html.

21. Колеснік Т. В. Реглементация етичної поведінки працівників поліції у сфері забезпечення дисципліни праці. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 57-60. DOI <https://doi.org/10.15421/392043> (дата звернення: 21.03.2025)

ENSURING THE RIGHT TO EDUCATION AND CREATING A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT DURING ARMED CONFLICT: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Voloshanivska T. V., Sukharieva A. O.

The purpose of the article is to analyze the international experience of ensuring the right to education and creating a safe educational environment during armed conflict. It is emphasized that international experience in creating a safe educational environment during armed conflict can alleviate the devastating consequences for students of higher education. The authors determine that subjects of children's rights protection should provide a safe space for the educational process in several locations - in the premises where children study, on the territory of an educational institution and in a shelter.

The article analyzes the negative effects of the armed conflict on the educational environment, including: deteriorating school attendance; a decrease in the number of students, as the vast majority go abroad; a decrease in the quality of education; and a reduction in teaching staff, all of which are obstacles to children receiving quality education and exercising their right to education and proper development.

The main provisions and areas of activity of public authorities in implementing the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Action Plan for the Implementation of the Declaration on School Safety" of August 4, 2021 are identified, and the positive aspects of the Declaration on School Safety are detailed.

Particular attention is paid to cooperation with international funds that help our country, the role and place of each. Among the latter: Education Cannot Wait (Fund), The Global Business Coalition for Education, UNICEF, Global Coalition to Protect Education from Attack, UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization).

Key words: UN Safe Schools Declaration, international experience, armed conflict, educational environment.

Волошанівська Т. В., Сухарєва А. О. Забезпечення права на освіту та формування безпечного освітнього середовища у період збройного конфлікту: міжнародний досвід

Метою статті є аналіз міжнародного досвіду щодо забезпечення права на освіту та формування безпечного освітнього середовища у період збройного конфлікту. Акцентовано увагу, що міжнародний дос-

від щодо формування безпечного освітнього середовища у період збройного конфлікту може полегшити руйнівні наслідки для здобувачів освіти. Авторами визначено, що суб'єкти захисту прав дітей повинні забезпечувати безпечний простір освітнього процесу на декількох локаціях - у приміщенні де навчаються діти, на території закладу освіти та в укритті.

Проаналізовані негативні наслідки збройного конфлікту на освітнє середовище, серед яких: погіршення відвідування шкіл; зменшення кількості школярів, оскільки переважна більшість виїжджає за кордон; зниження якості освіти; скорочення викладацького складу - усе це є перешкодою для здобуття дітьми якісної освіти та реалізації свого права на освіту та належного розвитку.

Визначені основні положення та напрямки діяльності органів державної влади щодо реалізації Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл» від 4 серпня 2021 р., деталізовані позитивні сторони Декларації про безпеку шкіл.

Особлива увага звернута на співпрацю з міжнародними фондами, які допомагають нашій державі, роль та місце кожного. Серед останніх: Фонд Education Cannot Wait («Освіта не може чекати»), The Global Business Coalition for Education (Глобальна бізнес-коаліція з питань освіти), UNICEF, Global Coalition to Protect Education from Attack (Глобальна коаліція на захист процесу навчання від нападів), UNESCO (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури).

Ключові слова: Декларація ООН про безпеку шкіл, міжнародний досвід, збройний конфлікт, освітнє середовище.

Statement of the problem and its relevance.

The problem of this study is that in armed conflicts, the educational environment is always under attack. Protecting educational institutions from attacks should be one of the priorities of public authorities, as educational institutions should remain a safe place to learn. Throughout the civilized world, there are countries that are experiencing military

aggression from other countries, which exposes educational subjects to risks and dangerous activities at the national and school levels.

Given the realities of today, subjects of children's rights protection must ensure a safe space for the educational process in several locations - in the classroom, on the territory of the educational institution, and in a shelter. It is very important to restore a sense of security and control to children, so it is important to take care of the predictability of everything that happens in the educational space to ensure a comprehensive provision of a psychologically and physically safe educational environment and appropriate conditions for learning and teaching in educational institutions.

Creating a safe educational environment requires the efforts of all subjects involved in protecting children's rights, including governmental and non-governmental authorities at various levels. The leading role is played by the Ministry of Education and Science of Ukraine, together with the Presidential Foundation for Education Support, international organizations, and law enforcement officials. The safe educational environment in our country should be based on a thorough analysis of international experience.

Analysis of recent research and publications.

The problem of ensuring the right to education and the formation of a safe educational environment during the armed conflict is partially covered in the works of Ukrainian legal scholars. Thus, M.V. Korniienko and A.O. Sukhareva studied the role and place of the Security Specialist in the educational environment, concluding that the expediency of having a Security Specialist in the educational environment is beyond doubt, since he is an auxiliary subject for teachers and heads of educational institutions in creating such an environment [1, p. 173]. V.M. Dukhnevych in his scientific work "Creating a Safe Educational Environment: "Six Steps to Safety" came to the conclusion that a program or project on the safety of the educational environment should be developed at the level of a particular educational institution and cannot simply be 'transferred' from one educational institution to another [2, p. 266-278]. H. Vasyanovych studied the concept of "safe educational environment" and the general characteristics of teachers' tasks in order to form a safe educational environment in a higher education institution [3].

The considerations expressed in scientific works have left a corresponding imprint on the study and definition of the essence of the formation of a safe

educational environment during martial law. However, there is no comprehensive study of international experience in overcoming this phenomenon. The scientific works of the aforementioned scholars create the prerequisites for further study of this issue within the framework of this study.

The purpose of the study is to analyze the international experience of countries that have suffered from armed attacks, considerations of protective measures taken at the school level in foreign countries and their further implementation in the national context in order to adapt and improve the situation in the educational environment in our country, taking into account the needs of a particular region to ensure the security of the educational process at the proper level.

Summary of the main material. During the armed conflict, educational institutions should remain a safe place to learn. However, children's right to education and the protection of educational space is violated in countries affected by armed conflict. This is manifested in harm to children's lives and health (killings, torture, recruitment); the use of schools as barracks, weapons depots, hostage holding facilities; and the complete or partial destruction of schools and educational infrastructure.

The negative consequences include: a decline in school attendance; a decrease in the number of students, as the vast majority go abroad; a decline in the quality of education; a reduction in teaching staff - all of which are obstacles to children receiving quality education and exercising their right to education and proper development. Therefore, the state authorities, together with international organizations, local non-governmental organizations, volunteers, and law enforcement agencies, should support educators and students in protecting their rights from military use.

Unfortunately, our country has faced a full-scale military invasion, and from the first days of the attack, devastating risks in the educational environment have arisen for all subjects of educational activity. The state has faced a number of challenges in implementing protective measures to prevent and overcome conflicts. At the same time, the measures should be adapted to meet the interests and needs of a particular region in order to guarantee and create a safe educational space for learning.

The sad events of recent years in our country have led to the fact that the youngest Ukrainians do not have a full-fledged safe environment for education. The aggressor country claims that it strikes exclusively

at military targets, but its troops destroy educational institutions of all levels. Thus, the statistics are striking: since the first days of military aggression, the most destroyed and damaged educational institutions are in Kharkiv region (damaged - 733; destroyed - 99); Donetsk region (damaged - 387; destroyed - 112); Dnipropetrovsk region (damaged - 404; Kherson region (damaged - 299; destroyed - 71); Mykolaiv region (damaged - 264; destroyed - 33); Kyiv region (damaged - 233; destroyed - 15); Sumy region (damaged - 204; destroyed - 17); Luhansk region (damaged - 182; destroyed - 23). In total, 3798 educational institutions were affected by the bombing and shelling, 365 of them were completely destroyed [4].

The safety of the educational environment in the learning space plays a key role in creating the right conditions for the intellectual development of Ukrainian children. For effective, high-quality education of the younger generation, it is necessary to take into account external and internal factors that directly affect learning and determine the degree of security. These factors include communication between participants in the educational process, the political situation in the country, threats of martial law and active hostilities, relations between parents and the management of the educational institution, etc. A safe educational environment includes creating a favorable atmosphere where all participants in the educational process, especially students, feel safe, both physically and psychologically. But all of this can be achieved through the use of effective methods of interaction between child protection actors, taking into account their needs and socio-emotional state during learning.

In September 2024, on the occasion of the International Day for the Protection of Education from Attack, the UN Secretary-General stated that education is not only a fundamental human right in itself, but is essential for the realization of all human rights. Every developed civilized country in the world should constantly invest in education, make every effort to protect the participants of the educational process, and bring to justice those who attack educational institutions. António Guterres called on all countries to fully support and implement the Safe Schools Declaration, to support the Global Coalition to Protect Education from Attack, and to do everything possible to ensure that children and youth can continue their education, both during war and after the cessation of hostilities. The right to education of every child, regardless of where they live, must be preserved [5].

The Declaration, developed in Geneva in the first half of 2015 during intergovernmental consultations led by the governments of Norway and Argentina, provides states with an opportunity to express their broad political support for protecting education from attack [6]. The Declaration is the means by which states adopt the Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use During Armed Conflict. In addition to the obligation to adopt the Guidelines and incorporate their provisions into national legislation and practice, the signatories to the Declaration also agree to: collect data and investigate attacks on education; develop conflict-sensitive approaches to education; and ensure the continuation of education during armed conflict [7].

Along with other foreign countries, Ukraine implemented the Safe Schools Declaration and became the hundredth country to fully support the main provisions of this international document. The provisions of the Declaration were implemented through the adoption and approval by the Cabinet of Ministers of Ukraine of An action Plan on School Safety and its Subsequent Implementation.

The above-mentioned Declaration contains fundamental commitments to prevent and respond in a timely manner to attacks and military use of educational facilities during armed conflict. It is important to note that among the countries that have accepted the Declaration for implementation are states in which there are no military conflicts, but there are also states where armed aggression is taking place.

The international community has a clear statement that in the context of a military conflict, human life, psychological, moral and social well-being are constantly under destructive influence, especially affecting and negatively impacting the lives of children. Many students attend educational institutions located near the line of active hostilities, where active shelling threatens their lives and health. Therefore, our international partners hope that by taking confident steps and working together we will create a safe environment both in educational institutions and in the surrounding areas.

The Action Plan for the Implementation of the Safe Schools Declaration contains information on the main provisions that need to be implemented to ensure safety during the educational process; it sets a deadline for the implementation of such a measure, which can be approved either on a permanent basis or indicates a clear year of implementation; it must identify the responsible persons for implementation; it details the consequences of the measures

taken (expected result) and must include a separate section on material support (financing).

Analyzing the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Action Plan for the Implementation of the Safe Schools Declaration” of August 4, 2021, No. 898-p, we would like to dwell on each of the areas and provisions contained in the action plan in more detail. The first area is aimed at ensuring an effective system for monitoring attacks on educational institutions. Within this area, the persons responsible for implementation must provide training for representatives of local education authorities and representatives of educational institutions (educators). The peculiarity is that the representatives of such bodies are located in the territories where hostilities are (were) conducted or temporarily occupied by the Russian Federation. The exercise is aimed at monitoring and reporting on attacks on educational institutions, as well as their use for military purposes.

As part of the measure “Effective system for monitoring attacks on educational institutions”, it is necessary to implement a mechanism for monitoring, early warning, and evacuation of all participants in the educational process in the event of an attack or risk of such an attack directly on an educational institution. The Ministry of Health, the Ministry of Internal Affairs, the National Police of Ukraine, the State Emergency Service, the Security Service of Ukraine (with the consent) the Ministry of Reintegration) regional state administrations (military administrations) are responsible for the implementation of this measure.

The second equally important area is aimed at protecting educational institutions from attacks and restoring them in case of damage. The regional state (military) administrations and local self-government bodies (with their consent) must take all measures aimed at creating and ensuring safe conditions in general secondary education institutions, including the creation of civil defense structures or their repair; ensuring compliance with the requirements of the legislation in the field of fire and industrial safety.

The third major area of the Action Plan to Implement the Safe Schools Declaration is to ensure continuity of education. Given the realities of today, teachers of general secondary education institutions need to be provided with technical means to conduct classes online. It is very important to provide psychological support for the educational process, psycho-emotional support for all participants in the educational process, taking into account the current

problems of the armed conflict and its devastating consequences. Given the continuation of the armed conflict, these activities should be carried out on an ongoing basis.

We consider it necessary to draw attention to the fourth area of the action plan - ensuring systematic approaches to the protection of education in the context of armed conflict. The state should not only pay attention to the mechanisms for protecting the right to education of all participants in the educational process, but also ensure and monitor these processes on a systematic basis. The implementation of the Safe Schools Declaration is important in this regard, with the Ministry of Education and Science as the main implementing entity, with the participation of interested bodies and institutions. The developed proposals and recommendations are sent to executive authorities and local governments. These activities are carried out throughout the year and do not require additional funding.

Information support during military aggression is an extremely important area, so within the framework of the Declaration, information support for the implementation of the provisions of the Safe Schools Declaration is one of the main areas in the action plan. The main areas of information support include informing educational institutions about the fundamental principles and requirements of the Declaration; taking measures to cooperate with international organizations, including the UN (on the protection of children's rights in armed conflict); informing our country's foreign partners at international platforms of the UN, EU, NATO, OSCE, Council of Europe about the measures taken at the national level to ensure that Ukraine complies with its obligations under the Safe Schools Declaration. The result of such cooperation should primarily ensure the sustainability of international cooperation in protecting children's rights; compliance with the Declaration's obligations; and proper information and awareness-raising activities on the realization of the right to safe education.

Thus, the Safe Schools Declaration is an intergovernmental political commitment to protect students, lecturers, schools and universities from the worst effects of armed conflict. The Safe Schools Declaration sets out a number of commitments to strengthen the protection of education from attack and to limit the military use of schools and universities. It aims to ensure the continuity of safe education during armed conflict. To date, 121 countries have joined this international political agreement.

To elaborate on the positive aspects of the Declaration, it does indeed create and unite a community of nations whose duty is to respect the nature of the origin of schools, mutual assistance, development and exchange of experience in protecting education during armed conflict. The Declaration contains specific proposals for concrete measures to be taken to deter military aggression aimed at the use of educational facilities, to radically reduce the risk of attacks on education and the destruction of infrastructure, and to mitigate the consequences of such attacks. Countries that have ratified this Declaration are obliged to collect information on military attacks on education, facilitate the investigation of war crimes related to education, and provide necessary assistance to victims. By endorsing the Declaration, states also commit to restoring access to safe education and developing conflict-sensitive education systems that promote respect between social and ethnic groups.

In many countries, armed conflicts continue to destroy not only school infrastructure, but also the hopes and aspirations of entire generations. The war has had a significant impact on the education sector. Between February 2022 and December 31, 2023, educational infrastructure was damaged at a cost of approximately \$5.6 billion, including damage to 3 583 educational facilities and the destruction of 394 145. 38 out of 301 youth centers were damaged or destroyed 146. The displacement of children and the closure of schools have severely disrupted the continuity of education in the Ukrainian education and training system. The war has severely affected the education system in Ukraine, especially in frontline regions such as the east and south, where schools have switched to online learning or underground shelters. The number of Ukrainian children studying online or through blended learning has reached almost 2 million, which is almost half of all Ukrainian schoolchildren [8].

The Global Coalition to Protect Education from Attack (GCPEA) notes on its official website that attacks on education are frequent and widespread. From Palestine to Colombia, from the Democratic Republic of Congo to Ukraine, students and teachers are killed, raped and kidnapped, and schools and universities are bombed, burned and used for military purposes. The most affected countries in 2022 and 2023 with the highest number of attacks on educational institutions were Palestine, Ukraine, and the Democratic Republic of Congo. In each country, hundreds of schools were threatened, robbed, set on fire, attacked with improvised explosive devices, or

subjected to aerial bombardment. Meanwhile, India, Pakistan, Palestine, and Afghanistan have reported high numbers of people injured or killed in attacks on education. In some cases, students or lecturers have been injured or killed in attacks on schools and universities. Explosive weapons were used in one-third of all reported attacks on education in 2022 and 2023. Attacks included airstrikes, rocket and artillery fire, and the use of improvised explosive devices and landmines in countries such as Colombia, Palestine, Sudan, Syria, Ukraine, and Yemen [9].

During the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, international foundations have been helping our country, including:

Education Cannot Wait (Fund) - meetings were held with boys and girls affected by the brutal war to better understand how the educational process was disrupted; tens of millions of dollars in material assistance was provided to support educational programs in Ukraine; the foundation is working to create greater joint political, operational and financial commitments to meet the educational needs of millions of children and adolescents affected by the crises [10];

The Global Business Coalition for Education (GBCE) - Education Can't Wait Fund - in partnership with GBCE, Their World, HP and Microsoft, \$39 million has already been mobilized in partnership support and ECW devices; more than 70,000 laptops have been distributed to schools, teachers and others in need in Ukraine and neighboring countries [11];

UNICEF - support for parents and children in times of war (psychosocial support, health and nutrition, education and development, safety during hostilities); meets the humanitarian needs of children; provides children and their families with social services and protection; creates a safe environment for every child; protects children in the implementation of UNICEF programs [12];

Global Coalition to Protect Education from Attack - focuses on higher education, international humanitarian law and human rights protection at the international level, especially the issues of constant attacks on educational institutions, students, pupils and teachers in countries affected by armed conflict and instability [13];

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) is implementing a comprehensive initiative aimed at ensuring the physical and psychological safety of educational spaces attended by young Ukrainians. Thanks to UNESCO's support, Ukrainian educational institutions

are becoming better prepared to create a safe and supportive learning environment for every child [14];

Almost all international organizations direct their activities and develop strategies to protect education from attacks. For example, the Global Coalition to Protect Education from Attack has developed and is implementing measures at the school level to protect education from attack, including the following:

unarmed physical protection measures - protection of educational institutions from military aggression without the use of weapons or force. This is done through the use of unarmed guards, security presence, and strengthening the infrastructure of the educational institution (bomb shelters, protective walls). For example, according to the Ministry of Education of Afghanistan, the country has implemented several programs to finance unarmed guards, including the donor-supported School Guard Program and the Ministry of Education project "Night Watch" (presentation by Wahidullah Sultani, GCPEA, 2011);

armed physical protection measures - the use of armed guards and patrols to protect educational subjects and school infrastructure. These measures are carried out jointly with the police, local governments, and other government agencies. For example, according to a Pakistani official, in Khyber Pakhtunkhwa province, school guards check everyone who enters the school (search and bag check) (*Presentation "Protective Measures for Schools in Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan", Rafiq Khattak*);

early warning/alert systems - introduce early warning/alert systems in schools to provide early warning of threats or actual attacks on educational facilities. This can be done through the use of mobile phones and other IT devices. Notifications of a real threat can be sent to parents, police and other security forces who are authorized to provide assistance;

alternative ways of providing education - during military aggression, there are risks of destruction and damage to educational institutions, seizure of school buildings for military purposes, so the availability of alternative methods of education is a necessary measure to ensure that children can continuously realize their right to education and have opportunities to learn. Such measures include the establishment of community-based schools, changes in schedules, distance learning, and relocation of education sites;

psychosocial support - such support helps children and parents overcome the crisis caused by

military aggression by creating a friendly learning environment for children, providing psychological services to victims of gender-based violence, and other means of assistance to teachers, which subsequently leads to the strengthening and restoration of healthy psychosocial development;

comprehensive school-wide safety and security plans - initiated by school administrators with the active involvement of parents and community organizations. Such safety and security measures are implemented at the school level, taking into account and implementing the content and directions of the above measures (*Anna Seeger and Luke Pye, Paris: UNESCO International Institute for Educational Planning*).

Conclusions. We would like to highlight the following recommendations and suggestions for improving the safety of schools during armed conflicts (bombings, shelling, arson, attacks):

to implement, without fail, the norms of international law that regulate legal relations in the field of ensuring the rights of persons to education during armed conflicts;

to implement measures at the state and school levels to protect education from attacks, taking into account the best international instruments and practices (unarmed physical protection measures, armed physical protection measures, negotiations as a strategy for protecting educational institutions, early warning/alert systems, alternative ways of providing education, psychosocial support);

to provide financial support for school activities on an ongoing basis to develop and implement comprehensive school-wide security plans in accordance with the needs of educational institutions, and to attract resources from local government agencies and international organizations;

cooperation with international organizations (foundations) that specialize and have experience in overcoming crisis situations in schools during armed aggression;

to involve innovative measures, know-how, and technology that will contribute to the early warning of threats of armed attacks, and the use of innovative distance learning technologies.

Bibliography

1. Korniienko M.V. Sukhareva A.O. Security Specialist in the Educational Environment - Implementation of an Experimental Project. *South Ukrainian Law Journal*, №1, 2024 P. 170-176.
2. Dukhnevych V.M. Creating a safe educational environment: «Six Steps to Safety». *Problems of*

political psychology. Collection of scientific papers. Issue 12 (26). С. 266-278.

3. Vasianovych G. The role of the teacher in the formation of a safe educational environment in a higher education institution. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 2017. Issue 4. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/6794/1/%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B0.pdf>

4. Ministry of Education and Science of Ukraine. *Official website*. URL: <https://saveschools.in.ua/>

5. Statement by the Secretary-General on the occasion of the International Day for the Protection of Education from Attack. URL: <https://ukraine.un.org/uk/278190%D0%B7%D0%B0%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D>

6. Safe Schools Declaration

7. Developed by education policymakers and ministry-level planners, conflict - sensitive and risk-informed strategies and programs are designed to address grievances and resentments that fuel conflict. For more information on such strategies, policies and programs, see the INEE Guidance Note on Conflict Sensitive Education (INEE, 2013). URL: <http://www.ineesite.org/en/resources/inee-guidance-note-on-conflict-sensitive-education>.

8. UNICEF. Situational analysis of the situation of children in Ukraine: 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf.

9. Education under attack in 2024. GCPEA report

10. Education Cannot Wait. URL: <https://www.educationcannotwait.org/about-us/who-we-are>

11. The Global Business Coalition for Education

12. UNICEF. *Official website*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/protection-and-safeguarding-children>.

13. Global Coalition to Protect Education from Attack

14. UNESCO. *Official website*. URL: <https://www.unesco.org/en>.

Voloshanivska T. V.,

Doctor of Science, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Criminal Law Disciplines

Institute of Law and Security

Odesa State University of Internal Affairs

Sukharieva A. O.,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Administrative Activities of Police

Odesa State University of Internal Affairs

ДИСКРЕДАЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Галуцько В. М.

В статті проаналізовано дискредитаційні повноваження Національної поліції України. Національна поліція України, створена в 2015 році відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», є основним органом у системі забезпечення публічної безпеки, правопорядку та захисту прав і свобод людини. У процесі виконання своїх функцій поліція наділена широким спектром повноважень, значна частина яких має дискреційний характер. Дискреційні повноваження передбачають можливість посадових осіб самостійно обирати спосіб дії чи рішення в межах, визначених законом, що забезпечує гнучкість у правозастосуванні, але водночас створює ризики зловживань. У демократичному суспільстві, де верховенство права є основоположним принципом, громадський контроль і судовий нагляд за реалізацією таких повноважень набувають особливого значення.

Визначено, що Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року у якому стаття 23 визначає повноваження поліції, багато з яких мають дискреційний характер, зокрема: затримання осіб за підозрою у вчиненні правопорушень; застосування заходів адміністративного впливу; використання спеціальних засобів і вогнепальної зброї в передбачених законом випадках. Але, дискреційні повноваження передбачають можливість посадових осіб або державних органів самостійно обирати спосіб дії чи рішення в межах, визначених законом, що забезпечує гнучкість у правозастосуванні, але водночас створює ризики зловживань. Дискреційні повноваження не є абсолютними, вони обмежені законом, а їх реалізація підлягає перевірці на предмет законності та дотримання прав людини. Судовий контроль спрямований на виявлення зловживань, таких як: перевищення повноважень, порушення процедурних гарантій та недотримання прав людини.

Зроблено висновок, що дискреційні повноваження Національної поліції України, є невід'ємною частиною її діяльності, забезпечуючи гнучкість і індивідуалізацію у правозастосуванні та охоплюють широкий спектр функцій - від адміністративних санкцій до забезпечення публічної безпеки та застосування примусових заходів. Однак, їх реалізація потребує чіткого нормативного регулювання, дотримання принципів законності, пропорційності та прозорості.

Ключові слова: Національна поліція, повноваження, дискреція, адміністративна процедура, громадський контроль, законність, застосування норм права, дотримання прав людини.

Halunko V. M. Discreditation powers of the national police of Ukraine

The article analyzes the discretionary powers of the National Police of Ukraine. The National Police of Ukraine, established in 2015 in accordance with the Law of Ukraine "On the National Police", is the main body in the system of ensuring public security, law and order, and protecting human rights and freedoms. In the process of performing its functions, the police are endowed with a wide range of powers, a significant part of which is discretionary in nature. Discretionary powers provide for the ability of officials to independently choose a course of action or decision within the limits set by law, which provides flexibility in law enforcement, but at the same time creates risks of abuse. In a democratic society where the rule of law is a fundamental principle, public control and judicial oversight of the exercise of such powers take on particular importance.

It is determined that the Law of Ukraine "On the National Police" of July 2, 2015, in which Article 23 defines the powers of the police, many of which are discretionary in nature, in particular: detaining persons suspected of committing offenses; applying administrative measures; using special means and firearms in cases provided for by law. However, discretionary powers provide for the possibility of officials or state bodies to independently choose a course of action or decision within the limits set by law, which provides flexibility in law enforcement, but at the same time creates risks of abuse. Discretionary powers are not absolute, they are limited by law, and their exercise is subject to review for legality and respect for human rights. Judicial review aims to identify abuses such as: abuse of power, violation of procedural guarantees and non-compliance with human rights.

It is concluded that the discretionary powers of the National Police of Ukraine are an integral part of its activities, ensuring flexibility and individualization in law enforcement and covering a wide range of functions - from administrative sanctions to ensuring public safety

© Галуцько В. М., 2025

and the application of coercive measures. However, their implementation requires clear regulatory regulation, adherence to the principles of legality, proportionality, and transparency.

Key words: *National Police, powers, discretion, administrative procedure, public control, legality, application of the law, observance of human rights.*

Актуальність дослідження. Національна поліція України, створена в 2015 році відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», є основним органом у системі забезпечення публічної безпеки, правопорядку та захисту прав і свобод людини. У процесі виконання своїх функцій поліція наділена широким спектром повноважень, значна частина яких має дискреційний характер. Дискреційні повноваження передбачають можливість посадових осіб самостійно обирати спосіб дії чи рішення в межах, визначених законом, що забезпечує гнучкість у правозастосуванні, але водночас створює ризики зловживань. Тема дискреційних повноважень Національної поліції є актуальною через необхідність балансування між ефективністю діяльності правоохоронних органів, дотриманням законності та захистом прав людини.

Огляд останніх досліджень. Дослідження у сфері дискреційних повноважень здійснювали такі науковці, як В. Бевзенко, О. Губська, А. Грінь, О. Жильцов, А. Ковальчук, М. Коваль, І. Ковбас, Ю. Коцюбинська, Р. Куйбіда, А. Кучук, С. Мороз, В. Шишкін та інші. Однак свою увагу вони зосереджували на більш загальних положеннях, що потребує певної деталізації саме дискреційних повноважень Національної поліції.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є аналіз правової природи дискреційних повноважень Національної поліції, їх нормативного регулювання, меж застосування, а також оцінка механізмів забезпечення законності та захисту прав людини в процесі їх реалізації.

Виклад основних положень. У демократичному суспільстві, де верховенство права є основоположним принципом, громадський контроль і судовий нагляд за реалізацією таких повноважень набувають особливого значення. Сам термін «дискреція» походить від латинського *discretus* (роздільний, перервний) і в юридичному контексті означає право суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд у межах, визначених законодавством [1]. Однак, існує інша думка, що термін «дискреція» походить від французького «*discretionnaire*» — залежний від власного

розсуду [2], але в обох випадках це дії, що дозволяють суб'єкту самостійно визначати вид, зміст чи спосіб реалізації управлінського рішення серед кількох правомірних варіантів. У діяльності Національної поліції дискреційні повноваження проявляються у можливості вибору між різними формами реагування на правопорушення від попередження до застосування адміністративних стягнень чи інших заходів. Наприклад, відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), поліція може звільнити особу від відповідальності за малозначність діяння або накладати штраф.

Основи діяльності Національної поліції встановлює Конституція України, де стаття 19 зобов'язує органи державної влади діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені законом, а стаття 3 підкреслює, що права і свободи людини є найвищою цінністю, що впливає на межі дискреційних повноважень поліції [3]. Основним нормативним актом, що регулює діяльність поліції, є Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року у якому стаття 23 визначає повноваження поліції, багато з яких мають дискреційний характер, зокрема: затримання осіб за підозрою у вчиненні правопорушень; застосування заходів адміністративного впливу; використання спеціальних засобів і вогнепальної зброї в передбачених законом випадках [4]. Також, поліція наділена повноваженнями щодо підтримання публічного порядку під час масових заходів. Наприклад, поліції дозволено застосовувати превентивні заходи, такі як перевірка документів чи поверхневий огляд. Вибір конкретного заходу залежить від оцінки ситуації посадовою особою. Дискреційні повноваження також проявляються при застосуванні спеціальних засобів (кайданки, гумові кийки) або вогнепальної зброї. Законодавство встановлює чіткі умови для таких дій, але рішення про їх використання залишається за поліцейським, що вимагає високого рівня професійної підготовки. Поряд з цим, дискреція створює потенційні корупційні ризики, оскільки надає поліцейським значний простір для прийняття рішень на власний розсуд.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) регулює порядок притягнення до адміністративної відповідальності, надаючи поліції право вибору між різними видами стягнень (штраф, попередження, адміністративний арешт тощо) [5]. Так, у сфері адміністративної діяльності поліція має широкі дискреційні повноваження у сфері адміністративних правопорушень.

Наприклад, відповідно до статті 222 КУпАП, поліція може виносити постанови про порушення громадського порядку, правил дорожнього руху, паркування тощо. У таких випадках посадова особа має право обрати між різними санкціями або навіть звільнити особу від відповідальності за малозначність. Статтею 288 цього ж кодексу, передбачено оскарження дій поліції до адміністративних судів.

Підзаконні акти, такі як Положення про Національну поліцію, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877, та накази МВС, деталізують порядок реалізації повноважень. Окрім того, Україна, як сторона Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), зобов'язана забезпечувати дотримання прав людини в діяльності поліції. Стаття 13 ЄКПЛ гарантує право на ефективний засіб правового захисту у разі порушення прав. Рекомендації Ради Європи наголошують на необхідності пропорційності, прозорості та підзвітності при реалізації дискреційних повноважень [6].

Необхідно зазначити, що говорячи за дискреційні повноваження то можемо визначити ключові ознаки: по перше, мають нормативну обмеженість, оскільки їх реалізація завжди відбувається в межах закону; по друге, мають форму вибірковості, так як суб'єкт має право обрати один із кількох законних варіантів дій; по- третє, дискреція дозволяє враховувати конкретні обставини справи, сприяючи справедливості; у четвертих - є певна підзвітність і індивідуалізація бо дії суб'єкта підлягають судовому та громадському контролю. Тобто, дискреція не є тотожною свавіллям, оскільки її здійснення має відповідати принципам законності, пропорційності, обґрунтованості та неупередженості. Тобто, як зазначають науковці, це певний процес і результат вибору органом виконавчої влади варіанту поведінки (рішення, дії чи бездіяльності), має суб'єктивний, інтелектуально-логіко-вольовий характер. У широкому розумінні він містить різні характеристики, які впливають із свободи волі суб'єкта, що його застосовує, тому може бути абсолютним і обмеженим, позитивним чи негативним .

Реалізація дискреційних повноважень Національної поліції має відповідати таким принципам: законності, де дії не можуть виходити за межі повноважень, визначених законом; пропорційності, оскільки заходи повинні бути співмірними меті та не завдавати надмірної шкоди правам осіб; обґрунтованості, рішення мають базуватися на фактах і доказах, безсторонності, де має бути будь-яке виключення дискримінації

чи упередженості та прозорості, у кожної особи має бути можливість оскарження рішень і доступ до інформації про їх прийняття [7].

Виходячи із останнього принципу, слід зазначити, що межі дискреційних повноважень встановлюються законодавством і судовою практикою. Адміністративні суди, відповідно до частини 3 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС), перевіряють дії поліції на відповідність критеріям законності, але не втручаються в саму дискрецію, якщо вона реалізована в межах закону[8]. Судовий контроль спрямований на виявлення зловживань, таких як: перевищення повноважень, порушення процедурних гарантій та недотримання прав людини [9]. Саме судовий контроль, міжнародні стандарти та механізми захисту прав людини відіграють ключову роль у запобіганні зловживанням. Отже, суд не втручається у дискреційні повноваження поліції, а лише перевіряє законність дій чи бездіяльності поліцейських на відповідність критеріям, визначеним адміністративним процесуальним законодавством

Важливе місце для нашого дослідження відіграє механізм громадського контролю, який є важливим інструментом забезпечення законності в діяльності поліції. Закон «Про Національну поліцію» передбачає взаємодію з населенням на засадах партнерства, що включає громадські слухання та консультації, діяльність громадських рад при МВС та здійснення моніторингу діяльності поліції неурядовими організаціями. Однак, слід зазначити, що недостатня прозорість процедур, обмежений доступ до інформації про рішення поліції та низький рівень довіри громадян до правоохоронних органів ускладнюють ефективний громадський контроль.

Є непоодинокі випадки коли реалізація дискреційних повноважень може призводити до порушень прав людини, зокрема таких як непропорційне застосування сили, свавільне затримання, дискримінація за ознаками етнічної належності чи соціального статусу. Такі порушення часто фіксуються в звітах правозахисних організацій, таких як Amnesty International чи Українська Гельсінська спілка з прав людини. З введенням воєнного стану в Україні з 2022 року дискреційні повноваження поліції розширилися, зокрема щодо перевірок, обмеження пересування та затримань, що значно підвищило ризики зловживань і вимагає посилення судового та громадського контролю.

Висновки. Дослідивши специфіку дискреційних повноважень Національної поліції України, слід зазначити, що вони є невід'ємною частиною її

діяльності, забезпечуючи гнучкість і індивідуалізацію у правозастосуванні та охоплюють широкий спектр функцій - від адміністративних санкцій до забезпечення публічної безпеки та застосування примусових заходів. Однак, їх реалізація потребує чіткого нормативного регулювання, дотримання принципів законності, пропорційності та прозорості.

Література

1. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / Уклали: О.І. Скопченко, Т.В. Цимбалюк. Київ : *Довіра*, 2006, 789 с.
2. Колесник В. А. Дискреційні повноваження органів державної влади як предмет розгляду публічно-правових спорів. *Інвестиції: практика та досвід* № 5-6/2020, С. 141-146
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про Національну поліцію. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
6. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
7. Грінь А. А. Дискреційні повноваження виконавчих органів влади України та їх реалізація: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 256 с
8. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
9. Блажівська Н. Дискреція забезпечує індивідуалізацію та справедливість вирішення адміністративних справ. Сайт Судова влада України. Верховний Суд, 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1161061/>

Галуцько В. М.,
orcid.org/0000-0002-0563-0576
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПІДХОДИ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Кобко Є. В.

В статті досліджено теоретичні підходи до адміністративної реформи в Україні. Інтеграція України до європейського співтовариства передбачає подолання системної кризи, яка охопила Україну після здобуття незалежності. Європейський Союз поставив вимогу до країн-кандидатів щодо проведення реформ, спрямованих на створення ефективної, прозорої та відповідальної системи державного управління. Впровадження цих реформ є важливим кроком на шляху до європейської інтеграції та отримання підтримки від міжнародних партнерів, серед яких є і адміністративна реформа. Ефективна система державного управління повинна бути орієнтована на потреби людей, забезпечувати доступ до якісних адміністративних послуг та сприяти розвитку громадянського суспільства. Децентралізація влади, яка є одним із ключових елементів реформи, дозволяє наблизити управління до громадян, забезпечити їх участь у прийнятті рішень та підвищити відповідальність місцевих органів влади. Саме, адміністративна реформа є важливим інструментом подолання економічної кризи та стимулювання розвитку регіонів. Ефективне управління ресурсами, підвищення якості надання послуг та створення сприятливого інвестиційного клімату є ключовими умовами для економічного зростання та соціальної стабільності.

Сучасний етап розвитку української державності характеризується глибокими трансформаційними процесами, які охоплюють усі сфери суспільного життя. В умовах глобалізації, інтеграції України до європейського та світового співтовариства, а також внутрішніх викликів, пов'язаних із соціально-економічною кризою, корупцією та неефективністю державного апарату, адміністративна реформа стає не лише необхідною, але й основним інструментом подолання системних проблем.

Зроблено висновок, що адміністративна реформа в Україні є необхідним етапом для побудови сучасної, ефективної системи державного управління, яка відповідає вимогам демократичного суспільства та сприяє підвищенню якості життя громадян. Для успішної реалізації реформи необхідно враховувати історичний досвід, специфіку країни та забезпечити стабільність конституційного процесу, тільки комплексний підхід до реформування дозволить

Україні стати високорозвинутою, правовою державою з високим рівнем життя та соціальної стабільності.

Ключові слова: адміністративне право, реформування, адміністративна реформа, органи державного управління, концепція.

Kobko Ye. V. Approaches to administrative reform in Ukraine

The article examines theoretical approaches to administrative reform in Ukraine. Ukraine's integration into the European community involves overcoming the systemic crisis that engulfed Ukraine after gaining independence. The European Union put forward requirements for the candidate countries to carry out reforms aimed at creating an effective, transparent and responsible public administration system. Implementation of these reforms is an important step on the way to European integration and receiving support from international partners, including administrative reform. An effective public administration system should be oriented towards people's needs, provide access to quality administrative services and promote the development of civil society. Namely, administrative reform is an important tool for overcoming the economic crisis and stimulating the development of regions. Effective resource management, improving the quality of service provision and creating a favorable investment climate are key conditions for economic growth and social stability.

The current stage of the development of Ukrainian statehood is characterized by deep transformational processes that cover all spheres of social life. In the conditions of globalization, integration of Ukraine into the European and world community, as well as internal challenges related to the socio-economic crisis, corruption and ineffectiveness of the state apparatus, administrative reform becomes not only a necessity, but also the main tool for overcoming systemic problems.

It was concluded that the administrative reform in Ukraine is a necessary stage for building a modern, effective system of public administration that meets the requirements of a democratic society and contributes to improving the quality of life of citizens. For the successful implementation of the reform, it is necessary to take into account the historical experience, the specifics of the country and ensure the stability of the constitutional process, only a comprehensive approach to reform will

allow Ukraine to become a highly developed, legal state with a high standard of living and social stability.

Key words: *administrative law, reformation, administrative reform, state administration bodies, concept.*

Актуальність дослідження. Інтеграція України до європейського співтовариства передбачає подолання системної кризи, яка охопила Україну після здобуття незалежності. Європейський Союз поставив вимогу до країн-кандидатів щодо проведення реформ, спрямованих на створення ефективної, прозорої та відповідальної системи державного управління. Впровадження цих реформ є важливим кроком на шляху до європейської інтеграції та отримання підтримки від міжнародних партнерів, серед яких є і адміністративна реформа. Ефективна система державного управління повинна бути орієнтована на потреби людей, забезпечувати доступ до якісних адміністративних послуг та сприяти розвитку громадянського суспільства. Децентралізація влади, яка є одним із ключових елементів реформи, дозволяє наблизити управління до громадян, забезпечити їх участь у прийнятті рішень та підвищити відповідальність місцевих органів влади. Саме, адміністративна реформа є важливим інструментом подолання економічної кризи та стимулювання розвитку регіонів. Ефективне управління ресурсами, підвищення якості надання послуг та створення сприятливого інвестиційного клімату є ключовими умовами для економічного зростання та соціальної стабільності.

Мета і завдання Основна мета статті полягала в аналізі теоретичних підходів до адміністративної реформи, яка є ключовим елементом у створенні сучасної, ефективної системи державного управління.

Огляд останніх досліджень. Вище вказаному питанню увагу приділяли такі науковці, як, В. Авер'янов, Ю. Битяк, В. Галуцько, Ю. Грицик, І. Голосніченко, В. Горбатенко, В. Заблоцький, І. Коліушко, Є. Кубко, Ю. Курілов, В. Погорілко, М. Малишко, Р. Мельник, Г. Мурашин, О. Скрипнюк, В. Селіванов, В. Тацій, Ю. Тодика, М. Цвік, В. Цветков, В. Шаповал, Ю. Шемшученко тощо.

Виклад основних положень. Сучасний етап розвитку української державності характеризується глибокими трансформаційними процесами, які охоплюють усі сфери суспільного життя. Однією з ключових складових цих процесів є адміністративна реформа, спрямована на створення ефективної, прозорої та відповідальної

системи державного управління. В умовах глобалізації, інтеграції України до європейського та світового співтовариства, а також внутрішніх викликів, пов'язаних із соціально-економічною кризою, корупцією та неефективністю державного апарату, адміністративна реформа стає не лише необхідністю, але й основним інструментом подолання системних проблем. Вона має на меті створення сучасної системи державного управління, яка б відповідала вимогам демократичного правової держави, забезпечувала високий рівень життя громадян, сприяла економічному розвитку та соціальній стабільності. Однією з ключових складових адміністративної реформи є реформа адміністративно-територіального устрою, яка передбачає створення нових територіальних громад, скорочення кількості районів та передачу більшої кількості повноважень на місцевий рівень. Цей процес спрямований на підвищення ефективності управління ресурсами, покращення якості надання послуг громадянам та стимулювання розвитку регіонів.

Так, відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» запроваджено реформування системи державного управління з проведення в Україні адміністративної реформи. Де зазначалось, що необхідність формування нової системи державного управління як інструменту подолання кризи в Україні до останнього часу недооцінювалась, оскільки існуюча на той час система державного управління залишається в цілому неефективною, вона еkleктично поєднує як інститути, що дісталися у спадок від радянської доби, так і нові інститути, що сформувалися у період незалежності України і є гальмом у проведенні соціально-економічних і політичних реформ. Тому метою адміністративної реформи є поетапне створення такої системи державного управління, що забезпечить становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії, дозволить їй стати впливовим чинником у світі та Європі. Ця система державного управління буде підконтрольною народові, прозорою, побудованою на наукових принципах і ефективною. Витрати на утримання управлінського персоналу будуть адекватними фінансово-економічному стану держави [1]. Сучасне теоретичне підґрунтя та практика функціонування демократичних країн демонструють, що процеси прийняття та реалізації адміністративних рішень мають виходити

з принципів забезпечення ефективності, публічності та людино центризму [2]. Найзагальнішим є розуміння адміністративної реформи як реформування публічної адміністрації. Воно включає в себе вужчі тлумачення адміністративної реформи, а також найбільше відповідає світовій практиці, у якій такий комплекс перетворень позначають поняттями «public administration reform» або «administrative reform». На підставі положення про служіння держави суспільству, за будь-якого тлумачення адміністративної реформи за цільовим спрямуванням має бути підпорядкована завданням створення таких систем державного управління і місцевого самоврядування, які сприяють підвищенню якості життя громадян країни, зокрема прогнозують суспільні проблеми і запобігають їх виникненню, ефективно служать громадянам, забезпечують вироблення і реалізацію стратегії суспільного розвитку. Водночас виокремлюються типові напрями таких реформ: підвищення ступеня децентралізації управління державою; упровадження менеджерських підходів у державне управління і місцеве самоврядування; розвиток співпраці органів державного управління і місцевого самоврядування з неурядовими організаціями та громадянами у процесах управління; упровадження технологій електронного уряду. Необхідно дотримуватися принципу відповідності умовам, що полягає у розробці для кожної країни власного комплексу змістовних моделей адміністративної реформи, які відповідають умовам цієї країни [3]. Проводячи дослідження Ю.Тодика зазначив, що специфіка впровадження в життя ідей адміністративної реформи пов'язана з відсутністю достовірної інформації про те, чи буде змінюватися текст Конституції України. Якщо такі зміни будуть, то вони суттєво вплинуть на виконавчу владу і насамперед на Кабінет Міністрів, порядок його формування, його реальний правовий статус. Тому доля і напрямки адміністративної реформи безпосередньо пов'язані з можливою конституційною реформою. Конституційна нестабільність – істотна перешкода усталеного, виваженого проведення адміністративної реформи. Адміністративна реформа – складне явище політико-правового і соціально-економічного характеру. Вона передбачає чітке визначення системи органів виконавчої влади на всіх рівнях, їх компетенції, структури, статусу посадових осіб, ієрархії підпорядкованості і відповідальності, орієнтацію на забезпечення прав людини. Втілення її в життя має суттєве значення для становлення української державності на

демократичних засадах [4]. Досліджуючи історичний розвиток адміністративного реформування науковець Ю.Курілов, прийшов до висновку, що з функціональної точки зору волесть повинна бути не дуже навантаженою адмініструванням та близькою до громадян, з історичної точки зору історичні регіони повинні бути визнані, Оскільки вони є носіями відповідної культурної спадщини, а з економічної точки зору регіони повинні мати вихід на інституційний вимір в ЄС, щоб покращувати свою економічну спроможність та втілювати різні економічні проекти на своїй території [5]. А проф. В. В. Заблоцький зазначив, що для успішної реалізації реформи необхідно подолати ряд проблем як у законодавчому плані, так і в організаційному. Необхідно пов'язати реалізацію всіх необхідних реформ, наприклад, освіти, охорони здоров'я, судову, правоохоронну, пенсійну та інші. Необхідно також стимулювати процеси налагодження співпраці між територіальними громадами для вирішення спільних проблем, як основу для їх майбутнього добровільного об'єднання [6]. Отже, на думку зазначених науковців, для успішної реалізації адміністративної реформи необхідно подолати низку проблем, зокрема у законодавчому та організаційному плані. Важливо також враховувати можливі зміни в Конституції України, які можуть суттєво вплинути на виконавчу владу та напрямки реформи. Конституційна нестабільність є серйозною перешкодою для стабільного проведення адміністративної реформи. Дійсно, з метою підвищення ефективності управління ресурсами, покращення якості надання адміністративних послуг та стимулювання розвитку регіонів відбулося суттєве скорочення кількості районів: замість 490 старих було утворено 136 нових районів на основі територій новостворених територіальних громад. Що значно сприяє децентралізації влади, створює умови для більш ефективного використання ресурсів та стимулює економічний розвиток на місцевому рівні [7]. Таким чином, важливим аспектом адміністративної реформи є скорочення кількості районів та створення нових територіальних громад, що дозволяє підвищити ефективність управління ресурсами та покращити якість надання послуг громадянам. Цей крок також сприяв розвитку регіонів та створенню умов для більш тісної співпраці між територіальними громадами.

Продовжуючи реформування адміністративно-територіального устрою України важливим кроком у рамках адміністративної реформи є у 2024 році набрання чинності Закону України

«Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» [8], яким визначено порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць, їх найменування та перейменування, вирішення інших питань адміністративно-територіального устрою України. Саме, децентралізація влади, сприяє більш ефективному використанню ресурсів, покращенню якості надання адміністративних послуг та стимулюванню економічного розвитку на місцевому рівні.

Висновки. Отже, адміністративна реформа в Україні є необхідним етапом для побудови сучасної, ефективної системи державного управління, яка відповідає вимогам демократичного суспільства та сприяє підвищенню якості життя громадян. Для успішної реалізації реформи необхідно враховувати історичний досвід, специфіку країни та забезпечити стабільність конституційного процесу, тільки комплексний підхід до реформування дозволить Україні стати високорозвинутою, правовою державою з високим рівнем життя та соціальної стабільності.

Література

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>
2. Адміністративно-правова реформа в Україні / за заг. ред. С. В. Петкова. Київ: КНТ, 2022. 180 с
3. Адміністративна реформа. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0

4. Тодика Ю. Адміністративна реформа в Україні в аспекті розвитку конституційного процесу. *Вісник академії правових наук до 10-річчя академії правових наук*. № 2 (33) - 3 (34). С. 224-238.

5. Курілов Ю. Адміністративна реформа в Україні: від витоків до майбутнього. *Аспекти публічного управління*. Т.7 № 9-10. 2019. С. 62-78.

6. Заблоцький В. В. Адміністративна реформа: стан та перспективи трансформацій. *Електронний журнал Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 7, 2015. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=868>

7. Чотири роки реформі адміністративно-територіального устрою України. ВРУ. URL: https://komsamovr.rada.gov.ua/news/main_news/84655.html

8. Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20#Text>

Кобко Є. В.,
orcid.org/0000-0002-3121-0823
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових
дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та психології
Національної академії внутрішніх справ

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ З ГИРЬОВОГО СПОРТУ НА ЗАГАЛЬНУ ФІЗИЧНУ ПІДГОТОВКУ КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Проскурня Є. Є., Карапет'янц С. І., Трішин К. О.

На сучасному етапі суспільного розвитку, коли гостро стоять проблеми здоров'я, фізичного розвитку, фізичної підготовки учнівської молоді, на жаль, в системі їх фізичного виховання нетрадиційні види фізичних вправ стали витісняти традиційні. Так, наприклад, лижний спорт, спортивна гімнастика, плавання та інші види спорту, які входять в обов'язковий перелік або в базову частину програми фізичного виховання загальноосвітніх шкіл, середніх спеціальних установ і закладів вищої освіти і мають величезне значення в формуванні життєво важливих рухових умінь і навичок, розвитку фізичних якостей, виховання волевих та інших якостей особистості людини, стають недоступними для учнівської молоді. Таку ситуацію сьогодні в Україні, перш за все, слід пояснити складними динамічними змінами у всіх сферах життя, зокрема, із застарілістю і непридатністю інвентарю та обладнання або повною відсутністю в освітніх установах матеріально-технічної бази для занять цими видами спорту.

Аналіз досвіду власної багаторічної педагогічної діяльності та результати експериментальних досліджень свідчать про тривожну тенденцію відставання і невідповідності ступеня фізичного розвитку, фізичної підготовки і функціональних можливостей значної частини сучасної молоді, яка навчається у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, нормативним вимогам їх загальної фізичної підготовки.

У статті досліджено вплив занять гирьовим спортом на рівень фізичної підготовки курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання у процесі навчання. У дослідженні взяли участь курсанти першого курсу, які займалися за чинною системою фізичної підготовки у ЗВО, та курсанти, які у процесі навчання займалися у секції з гирьового спорту.

В результаті педагогічного експерименту встановлено, що застосування гирьового спорту у фізичній підготовці курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання призводить до підвищення рівня їх загальної фізичної підготовки та відповідності її нормативним вимогам даного віку.

Ключові слова: гирьовий спорт, фізична підготовка, загальна фізична підготовка, курсанти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, відповідність, нормативні вимоги.

Proskurnya Ye. Ye., Karapetyants S. I., Trishin K. O. The impact of kettlebell training on the general physical training of cadets of educational institutions with specific learning conditions under martial law

At the present stage of social development, when the problems of health, physical development, and physical training of schoolchildren are acute, unfortunately, in the system of their physical education, non-traditional types of physical exercises have begun to replace traditional ones. For example, skiing, gymnastics, swimming, and other sports, which are included in the mandatory list or in the basic part of the physical education program of general schools, secondary specialized institutions and institutions of higher education and are of great importance in the formation of vital motor skills and abilities, the development of physical qualities, the upbringing of strong-willed and other qualities of a person's personality, become inaccessible to young students. Such a situation in Ukraine today should be explained, first of all, by complex dynamic changes in all spheres of life, in particular, by the obsolescence and unsuitability of inventory and equipment or the complete absence of a material and technical base for practicing these sports in educational institutions.

Analysis of the experience of my own many years of pedagogical activity and the results of experimental research indicate an alarming trend of lagging behind and inconsistency in the degree of physical development, physical training and functional capabilities of a significant part of modern youth studying in higher education institutions with specific learning conditions and regulatory requirements for their general physical training.

The article investigates the impact of kettlebell training on the level of physical fitness of cadets of higher education institutions with specific learning conditions

during their studies. The study involved first-year cadets who were trained according to the current system of physical training at the higher education institution, and cadets who were trained in the kettlebell section during their studies.

As a result of the pedagogical experiment, it was established that the use of kettlebell sports in the physical training of cadets of higher education institutions with specific learning conditions leads to an increase in the level of their general physical training and its compliance with the regulatory requirements of a given age.

Key words: kettlebell lifting, physical training, general physical training, students of higher educational establishments with specific learning conditions, conformity, normative requirements.

У формуванні життєво важливих рухових умінь і навичок, розвитку фізичних якостей, вихованні морально-вольових та інших якостей особистості курсантів важливе значення має гирьовий спорт, можливості якого, як показує практика, невичерпні [1].

Аналіз літературних джерел [2, 3, 4] показав, що ефективним засобом фізичної підготовки курсантів, у період введення правового режиму воєнного стану може бути гирьовий спорт, який наділений рядом переваг, а саме: відсутність значних матеріальних затрат; компактність інвентаря; можливість проведення тренування як в обмеженому просторі, так і на відкритій місцевості; можливість проведення як самостійного тренування так, і заняття одночасно з великою групою осіб; широкий діапазон простих і доступних вправ виключає можливість адаптації до однотипного навантаження; можливість проводити заняття одночасно з курсантами з різним рівнем фізичної підготовленості, висока ефективність щодо розвитку фізичних і морально-вольових якостей, зміцнення м'язів спини та усього тіла; профілактика травмування хребта і суглобів [5, 6].

Так, у ряді досліджень [1-8] встановлено, що заняття гирьовим спортом сприяють розвитку сили, загальної та силової витривалості, гнучкості, координації рухів, підвищенню фізичної працездатності, формуванню морально-вольових та психологічних якостей курсантів ЗВО. Оптимальне поєднання у тренувальному процесі засобів гирьового спорту та вправ, спрямованих на розвиток витривалості, підвищує рівень працездатності курсантів.

Як свідчить аналіз навчально-методичної літератури та наукових досліджень, в роботах, які розкривають особливості фізичної підготовки

підростаючого покоління з використанням гирьового спорту, є чимало невирішених проблем, і, зокрема, однією з них є недостатня вивченість ступеня відповідності фізичної підготовки курсантів, які займаються гирьовим спортом нормативним вимогам їх загальної фізичної підготовки.

Таким чином, в даний час існує суперечність між сформованою практикою фізичного виховання учнівської молоді із застосуванням такої нетрадиційної системи фізичних вправ, як гирьовий спорт, з одного боку, і недостатньою розробленістю питань впливу занять даним видом спорту на рівень фізичної підготовки курсантів і відповідності її нормативним вимогам даного віку - з іншого.

З огляду на це протиріччя мета нашого дослідження полягала у визначенні і експериментальному обґрунтуванні впливу занять гирьовим спортом на рівень розвитку загальної фізичної підготовки молоді, яка навчається у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання та ступінь її відповідності нормативним вимогам загальної фізичної підготовки.

Матеріал та методика досліджень. Дослідження проводилось на базі Одеського державного університету внутрішніх справ.

З метою відбору курсантів для занять гирьовим спортом і з тим, щоб у подальшому простежити динаміку їх фізичної підготовки, була запропонована анкета про переваги в заняттях фізичною підготовкою. Респондентами виступили курсанти І курсу у віці 17-18 років у кількості 20 осіб.

Результати досліджень та їх обговорення. Для виявлення рівня відповідності фізичної підготовки курсантів, які займаються гирьовим спортом нормативним вимогам загальної фізичної підготовки нами було проведено педагогічний експеримент. У ньому взяли участь дві групи юнаків: контрольна група (КГ) в кількості 10 людей, яка займалася за традиційною системою фізичної підготовки курсантів закладів вищої освіти із спеціальними умовами навчання, і експериментальна група (ЕГ) в кількості 10 людей, що займалася в обсязі 4 академічні години на тиждень гирьовим спортом. Навчально-тренувальні заняття проводилися з 01 вересня по 28 лютого 2024/25 навчального року.

Всього за час експерименту було проведено по 96 академічних годин занять в кожній групі піддослідних. В експериментальній і контрольній групах 25% курсантів раніше займалися різними видами спорту, але не мали спортивних розрядів.

На початку педагогічного експерименту в первісному виявленні ступеня фізичної

підготовленості взяли участь 20 курсантів, віднесені за станом здоров'я до основної медичної групи. Їм було запропоновано виконати тести для оцінки загальної фізичної підготовки, що складаються з 6 вправ:

1) згинання та розгинання рук в упорі лежачи на підлозі, кількість разів (визначалася силова витривалість);

2) комплексно-силова вправа, кількість разів за одну хвилину (виявлявся рівень розвитку витривалості розгиначів м'язів рук та черевного преса);

3) підтягування у висі на поперечині, кількість разів (визначався рівень відносної сили);

4) біг на 100 м, сек (визначався рівень розвитку швидкості);

5) біг на 1000 м, хв (виявлялася загальна витривалість);

6) біг на 3000 м, хв (виявлялася загальна витривалість).

Всі ці вправи входять в обов'язковий перелік залікових нормативів, затверджених кафедрою тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки, і розраховані на середній рівень фізичної підготовленості курсантів (табл. 1).

Під час проведення попередніх тестів довелося приділити чималу увагу навчанню техніки рухів при виконанні залікових вправ. Більшість курсантів виконували їх або з серйозними технічними помилками, або, з їх слів, виконували вперше.

Порівняльні результати вихідних значень рівня загальної фізичної підготовки курсантів на початку експерименту говорять про приблизно однаковий їх рівень (табл. 2).

Аналіз результатів повторного тестування в кінці експерименту показав, що заняття як традиційною формою фізичних вправ, так і гирьовим спортом призводять до позитивних змін

Таблиця 1

Контрольні нормативи з фізичної підготовки курсантів Одеського державного університету внутрішніх справ

№ з/п	Нормативи	Одиниця виміру	Оцінка		
			5	4	3
1	Згинання та розгинання рук в упорі лежачі	кількість разів	55	50	40
2	Комплексно-силова вправа	кількість разів за 1 хв.	55	50	45
3	Підтягування на поперечині	кількість разів	15	13	11
4	Біг на 100 м	секунди	14.0	14.5	15.0
5	Біг на 1000 м	хв., сек.	3.40	3.55	4.10
6	Біг на 3000 м	хв., сек.	12.30	13.0	13.30

Таблиця 2

Динаміка показників рівня загальної фізичної підготовки курсантів контрольної та експериментальної груп

Групи піддослідних	Показники загальної фізичної підготовки	
	на початку експерименту	В кінці експерименту
<i>Згинання та розгинання рук в упорі лежачі (кількість разів)</i>		
КГ	43.5	49
ЕГ	43	54.5
<i>Комплексно-силова вправа (кількість разів за 1 хв.)</i>		
КГ	48.5	51.5
ЕГ	49	56
<i>Підтягування на поперечині (кількість разів)</i>		
КГ	9.5	11
ЕГ	10	11.5
<i>Біг на 100 м (секунд)</i>		
КГ	14.2	13.8
ЕГ	14.3	13.9
<i>Біг на 1000 м. (хвилин, секунд)</i>		
КГ	4.01	3.54
ЕГ	3.48	3.41
<i>Біг на 3000 м (хвилин, секунд)</i>		
КГ	13.08	12.57
ЕГ	13.17	12.37

показників рівня загальної фізичної підготовленості курсантів.

З табл. 2 видно, що розвиток силової витривалості розгиначів м'язів плечей до кінця експерименту значно збільшився в групі гирьового спорту (43 проти 54,5), ніж в групі курсантів, що займалися фізичною підготовкою за навчальним планом (43,5 проти 49). Більш достовірним змінам також в експериментальній групі зазнали показники швидко-силового компонента комплексно-силової вправи (49 проти 56 в ЕГ, 48,5 проти 51,5 в КГ). Рівень розвитку загальної витривалості на дистанції на 1000 м. (3,58 проти 3,41 в ЕГ, 4,01 проти 3,54 в КГ) та 3000 м. (13,17 проти 12,37 в ЕГ, 13,08 проти 12,57 в КГ) виявився значно вище також в експериментальній групі.

Меншим, але позитивним змінам піддалися показники швидкості і відносної сили. Так, наприклад, середньоарифметичні значення склали: в бігу на 100 м: в ЕГ - 14,3 сек. проти 13,9, в КГ - 14,2 сек. проти 13,8 сек.; в підтягуванні на поперечині: в ЕГ - 10 разів проти 11,5 разів, в КГ - 9,5 разів в ЕГ проти 11 разів в КГ.

Аналізуючи динаміку зміни рівня загальної фізичної підготовки в обох групах випробовуваних в цілому за один навчальний семестр педагогічного експерименту, можна помітити, що у всіх контрольних нормативах, крім таких, як біг на 100 метрів і підтягування на поперечині, найбільші зміни відбулися в ЕГ, що займалася гирьовим спортом. Щодо низьких результатів з бігу на 100 м. можна пояснити тим, що гирьовий спорт в першу чергу розвиває силову витривалість, через що розвиток швидкісних якостей в експериментальній і контрольній групах приблизно рівні. У підтягуванні на поперечині відносно низький результат в ЕГ, на наш погляд, пояснюється особливостями гирьового спорту, а саме топографією сили гирьовиків. Найпродуктивніші м'язи у гирьовиків - розгиначі стегна, гомілки, стопи, рук, спини, а м'язи-згиначі не так сильно розвинені.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що:

1. У сучасних несприятливих економічних умовах для більшості населення України, коли в освітніх установах матеріально-технічна база багатьох видів спорту значно погіршилася, а спортивно-оздоровчі послуги придбали платний характер, велику роль покликані зіграти ті засоби фізичного виховання, які не вимагають великих фінансових витрат і доступні широкому колу. Одним з таких засобів, що сприяють вирішенню завдання зміцнення здоров'я, фізичного розвитку, формування необхідних в житті рухових

умінь і навичок, цілеспрямованості, витримки, морально-вольових якостей і зростання показників рухової підготовленості, є гирьовий спорт.

2. З метою вдосконалення системи фізичної підготовки курсантів, які навчаються у ЗВО із специфічними умовами навчання нами була розроблена і апробована в педагогічному експерименті модель системи фізичної підготовки курсантів з використанням гирьового спорту. Результатом її застосування в освітньо-виховному процесі ЗВО стало підвищення рівня загальної фізичної підготовки курсантів - успішний перехід їх з низького ступеню розвитку рухових якостей на вищий рівень і відповідність ступеню їх загальної фізичної підготовки нормативним вимогам.

Висновки. Вивчення впливу занять гирьовим спортом на стан загальної фізичної підготовки курсантів в процесі навчання у ЗВО зі спеціальними умовами навчання є актуальним і представляє як науковий, так і практичний інтерес. Дослідження дозволило виявити педагогічні та фізіологічні закономірності в розвитку фізичних якостей курсантів, які займаються гирьовим спортом і на цій основі більш об'єктивно планувати навантаження на навчально-тренувальних заняттях з даного виду спорту.

Література

1. Проскурня Є. Є. Особливості жіночих тренувань з гирями в контексті вдосконалення фізичної підготовки жінок-поліцейських в закладах освіти зі специфічними умовами навчання. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса. ОДУВС. № 4 Том 3, 2022. С. 225-228.
2. Андрейчук В. Я. Методичні основи гирьового спорту: Навчальний посібник. Львів : Тріада плюс, 2007. 500 с.
3. Гирьовий спорт у ВНЗ : навчально-методичний посібник / [Грибан Г. П., Пронтенко К. В., Пронтенко В. В. та ін.]. Житомир : Вид-во «Рута», 2014. 400 с.
4. Олешко В. Г. Підготовка спортсменів у силових видах спорту. Навчальний посібник. Київ : ДІА, 2011. 444 с.
5. Поліпшення фізичного стану курсантів вищих навчальних закладів Збройних Сил України за рахунок використання гирьового спорту / К. Пронтенко, В. Пронтенко, В. Бондаренко, С. Безпалий, Г. Бикова, О. Зеленюк, В. Дворецький. *Журнал фізичного виховання і спорту*. 2017. 17 (1). ст. 67. С. 447-451.
6. Морфологічний стан випускників курсантів вищих військових навчальних закладів, які під час навчання займалися важким спортом / К. Пронтенко, С. Безпалий, Р. Михальчук, С. Попов. *Слобожанський*

науково-спортивний вісник : [Науково-теоретичний журнал]. Харків : ХДАФК, 2014. № 3 (41). С. 92-98.

7. Пронтенко К.В., Пронтенко В.В., Грибан Г.П., Гоманюк С.В. Вплив занять гирьовим спортом на фізичну підготовленість курсантів військових закладів вищої освіти України. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Житомир. Вип. 3, 2018. С. 69-75.

Проскурня Є. Є.,
orcid.org/0000-0002-9095-673X
старший викладач кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Карапет'янц С. І.,
orcid.org/0000-0002-2594-5997
викладач кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Трішин К. О.,
orcid.org/0000-0001-9458-8594
викладач кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ СТАТУС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ

Солопова І. В.

Дієва система судових органів є необхідною основою правової держави, як інструмент захисту загальнолюдських цінностей - свободи людини, її життя, честі та гідності.

В роботі здійснено аналіз сучасних наукових праць вітчизняних науковців з проблем визначення правового статусу суду в адміністративному судочинстві. Зроблено спробу їх розподілу на групи у відповідності з предметом дослідження.

У статті на підставі комплексного використання низки теоретико-методологічних підходів проаналізовано зміст понять «статус» та «правовий статус», здійснено характеристику правового статусу адміністративного суду та розглянуто загальні питання його процесуальної діяльності.

Відзначено, що судовий захист забезпечує здійснення з одного боку, юрисдикційного контролю за законністю у державному управлінні, а з іншого - виступає гарантією дотримання прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб у владо відносинах. Тому адміністративний суд, межах завдань, визначених законодавством України у ході судового провадження повинен сприяти захисту прав, свобод та інтересів громадян у конфліктних відносинах з органами публічної влади.

Досліджено особливості правового статусу адміністративних судів. Доведено, що адміністративний суд, будучи ключовим учасником адміністративного судового процесу, володіє адміністративно-процесуальною правоздатністю і дієздатністю, які дозволяють йому в повній мірі реалізовувати власні процесуальні функції. Виконуючи провідну роль в судовому провадженні, суд наділений владними повноваженнями, які є відмінними від адміністративно-процесуальних правовідносин, що характеризуються владою та підпорядкуванням.

Розглянуто сутність наукових категорій «компетенція», «юрисдикція», «судова компетенція» і «підсудність», наведено їх енциклопедичне, нормативне розуміння та розглянуто погляди науковців щодо визначення змісту.

На підставі аналізу норм адміністративно-процесуального права та теоретичних доробок науковців були розглянуті провідні категорії адміністратив-

ного процесу, що визначають правовий статус суду, такі як: «предметна юрисдикція», «інстанційна юрисдикція», «територіальна юрисдикція».

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний суд, адміністративно-правовий статус, адміністративно-процесуальна юрисдикція, компетенція, правосуб'єктність суду, суб'єкт судового провадження, адміністративна справа, підсудність адміністративних справ.

Solopova I. V. Legal status of the administrative court as a subject of proceedings in administrative cases

An effective system of judicial bodies is a necessary basis of a legal state, as an instrument for protecting universal human values - human freedom, life, honor and dignity.

The paper analyzes modern scientific works of domestic scientists on the problems of determining the legal status of the court in administrative proceedings. An attempt is made to divide them into groups in accordance with the subject of the study.

The article, based on the comprehensive use of a number of theoretical and methodological approaches, analyzes the content of the concepts of «status» and «legal status», characterizes the legal status of the administrative court and considers general issues of its procedural activities.

It is noted that judicial protection acts, on the one hand, as jurisdictional control exercised by administrative courts over legality in state administration, and on the other hand, is a guarantee of observance of the rights and freedoms of citizens, legitimate interests of legal entities in power relations. In this regard, the administrative court is obliged to actively assist individuals and legal entities in protecting their rights, freedoms and interests in conflict relations with public authorities.

The features of the administrative procedural legal personality of the administrative court are studied. It is proved that the administrative court, being the leading subject of administrative procedural legal relations, is characterized by administrative procedural legal personality, which is necessary for it to implement procedural functions. Performing a leading role in the judicial process (however, not a decisive one),

the court is endowed with authority, without transforming administrative procedural legal relations into relations of power and subordination.

The essence of the scientific categories of «competence», «jurisdiction», «judicial competence» and «jurisdiction» is considered, their encyclopedic, normative understanding is given and the views of scientists on determining the content are considered.

Based on the analysis of the norms of administrative procedural law and the theoretical works of scientists, the leading categories of the administrative process that determine the legal status of the court were considered, such as: «subject jurisdiction», «instance jurisdiction», «territorial jurisdiction».

Key words: *administrative proceedings, administrative court, administrative legal status, administrative procedural jurisdiction, competence, legal personality of the court, subject of legal proceedings, administrative case, jurisdiction of administrative cases.*

Постановка проблеми та її актуальність. Конституція України нормами прямої дії гарантує реалізацію громадянських прав і свобод людини, а також забезпечення правового захисту громадян та відносить цей напрям діяльності до найважливіших функцій держави.

Дотримання проголошених конституційних завдань значною мірою залежить від якісної роботи судових органів, особливо - адміністративних судів, до компетенції яких належать розгляд публічних конфліктів за участю органів, наділених владними повноваженнями.

Такого роду судовий захист забезпечує здійснення з одного боку, юрисдикційного контролю за законністю у державному управлінні, а з іншого - виступає гарантією дотримання прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб у владі відносинах. Адміністративний суд, межах завдань, визначених законодавством України, у ході судового провадження повинен сприяти захисту прав, свобод та інтересів громадян у конфліктних відносинах з органами публічної влади.

У ході здійснення державою заходів з удосконалення роботи судової влади питання визначення повноважень адміністративного суду набуває особливого значення, оскільки це сприяє підвищенню його значення у суспільних відносинах та сприяє зміцненню позицій серед інших гілок влади, що у свою чергу, дозволить покращити стан захисту громадянських прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, та в загалі, буде сприяти розвитку національного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи вітчизняних науковців з проблем визначення

правового статусу суду в адміністративному судочинстві можна об'єднати у декілька груп за предметом дослідження. Перша група дослідників розглядає загальні питання здійснення питання адміністративного судочинства в дисертаційних дослідженнях: Б.В. Будзик «Діяльність адміністративних судів України в сучасних умовах: адміністративно-правова характеристика» (2021 р.), В. В. Малихіна «Організаційно-правове забезпечення адміністративного судочинства в Україні» (2021 р.), В. В. Тильчик «Теоретико-методологічні та правові засади вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин» (2020 р.), Н. А. Чабан «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження» (2021 р.), О. В. Щерблюк «Організаційні основи судоустрою в Україні» (2021 р.); друга - особливості правового статусу суб'єктів адміністративного судочинства: М. А. Бояринцевої «Адміністративний суд як суб'єкт права» (2015 р.), О. В. Бачун «Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства» (2010 р.), М. В. Джафарової «Особливості реалізації адміністративної процесуальної правосуб'єктності» (2012 р.), Н. В. Ільчишиної «Характеристика суб'єктів у правовідносинах адміністративного судочинства» (2019 р.); третя - специфіку процесуального стану суду як суб'єкта в адміністративному судочинстві: О. В. Білостоцького «Дискреційні повноваження судді: проблеми теорії та практики» (2023 р.), О. В. Гаран, Т. В. Степанової «До питання дискреційних повноважень адміністративних судів» (2023 р.), В. В. Коцкун «Формування професійної правосвідомості судді та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти» (2018 р.), М. І. Піпьяк «Адміністративний суд в системі державних органів України» (2016 р.), О. М. Собоного «Правовий статус судді в адміністративно-деліктному провадженні» (2010 р.).

Не зважаючи на достатньо велику кількість робіт з даної тематики, вважаємо за доцільне продовжити дослідження цієї проблематики з огляду на її важливість для суспільних відносин. Адже окремі питання, які стосуються визначення обсягу процесуальних повноважень адміністративного суду, як суб'єкта здійснення адміністративного судочинства, залишаються ще недостатньо дослідженими.

Мета статті полягає в тому, щоб в наслідок проведеного аналізу адміністративно-процесуальних норм та науково-теоретичних позицій науковців виокремити особливості правового статусу

адміністративного суду як суб'єкта провадження в адміністративних справах.

Виклад основного матеріалу. В демократичній державі вкрай важливим завданням її діяльності і суспільства загалом є ефективне існування та розвиток адміністративного судочинства як складової адміністративної юстиції.

За твердженням О. В. Капинос адміністративне судочинство як складова частина правової держави проявляється у двох основних формах: 1) як інститут державного судового контролю над публічним управлінням, у межах якого судом перевіряється законність вчинених адміністративних дій і прийнятих органами публічної влади нормативно-правових та індивідуальних адміністративних актів управління;

2) і як сукупність правових процесуальних заходів, спрямованих на захист у спеціалізованих адміністративних судах прав і свобод особи шляхом розгляду і вирішення публічних конфліктів, що виникають між органами державної влади (посадовими особами) і громадянами [1, с. 10].

Таким чином, адміністративне правосуддя як правозастосовна діяльність знаходить свою реалізацію у трьох основних формах: процесуальній діяльності, тобто у діях адміністративного суду; у діяльності адміністративного суду процедурного характеру, тобто спосіб, порядок, послідовність здійснення дій, а також форму закріплення результатів діяльності адміністративного суду в процесі розгляду кожної конкретної справи по суті [2, с. 78].

Нагадаємо, що згідно зі п. 5 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України (далі - КАСУ) адміністративне судочинство визначається як діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому КАСУ, тобто учасниками адміністративного судового процесу у відповідності з п. 6 ст. 4 КАСУ є суб'єкти правовідносин, що виникають, змінюються та припиняються під час здійснення адміністративним судом розгляду та вирішення адміністративних справ у порядку, визначеному нормами КАСУ [3].

Особливе положення суду як суб'єкта процесуальних правовідносин сформульовано у конституційних принципах правосуддя та в профільному законі про правовий статус суддів. Розглядаючи правовий статус, насамперед, треба визначити, що слід розуміти під цим поняттям. Для цього має сенс звернутися до енциклопедичних і довідникових видань та до тлумачень, які наводяться науковцями в юридичній літературі.

Термін «статус» в «Словнику іншомовних слів» пояснюється як «положення, стан кого-небудь чи чого-небудь» [4, с. 634].

В свою чергу, авторами «Юридичної енциклопедії», категорія «статус» тлумачиться, як «сукупність прав та обов'язків фізичних чи юридичних осіб», а «правовий статус» - «як сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб, які визначаються Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України» [5, с. 44].

Ю. С. Шемшученко, Н. М. Пархоменко висловлюють думку, що правовий статус юридичних осіб проявляється через їх компетенцію, тобто через сукупність прав і обов'язків, які закріплені в нормах діючого законодавства. Зазвичай, мова йде про органи публічної влади, установи, організації та підприємства [5, с. 45].

За твердженням С. В. Ківалова, правовий статус є незмінним правовим станом суб'єкта, а правове положення юридичної особи може змінюватися в залежності від характеру правовідносин, в яких вона бере участь [6, с. 71].

А. О. Москаленко стверджує, що сукупність елементів адміністративно-правового статусу юридичної особи публічного права визначає основний напрям діяльності такої публічної інституції, обумовлює інші складові його адміністративно-правового статусу, а саме його структуру, організаційно-правову форму та обсяг повноважень [7, с. 4].

Цікавою є точка зору О. В. Бачун, який відносить до особливостей правового статусу суб'єктів приватного та публічного права у адміністративному судочинстві, не тільки складові адміністративно-процесуальної правосуб'єктності але й їх законні інтереси [8, с. 12].

Слід відзначити, що правовий статус юридичних осіб безпосередньо закріплюється у нормах законів та підзаконних актах; положеннях, статутах, наказах про ці органи, установи, організації та підприємства. Від чіткої регламентації та юридичного закріплення обсягів повноважень даних юридичних осіб безпосередньо залежить законність дій, ефективність та якість роботи.

Серед значної кількості науковців поширеною є точка зору про схожість за змістом термінів «правове положення» та «правове становище», однак на наш погляд, термін «правовий статус» має самостійне значення, оскільки категорія «правове становище» є більш звуженою за змістом бо містить у собі лише три складові: права, обов'язки та відповідальність суб'єкта.

В свою чергу, категорія «правове положення» є більш широким, об'ємним поняттям та включає в себе також більшу кількість складових частин: принципи, місце в системі, правосуб'єктність, гарантії реалізації і захисту прав.

Таким чином, правовий статус суб'єкта передбачає наявність потенційних прав та обов'язків, в свою чергу, його діяльність передбачає вже безпосередню реалізацію наданих прав та покладених обов'язків у конкретних процесуальних правовідносинах.

Суд, виступаючи суб'єктом права загалом, і як суб'єкт адміністративно-процесуального права зокрема в адміністративному провадженні, визначається переліком конкретних ознак, які складають особливості його процесуального статусу.

Теорія правої науки визначає суб'єктами правовідносин фізичних або юридичних осіб, дії (діяльність) яких регулюється нормами права за наявності ознак правосуб'єктності. Без суб'єкта не має повного складу правовідносин, він виступає ключовим їх елементом і загалом правового регулювання.

Таким чином, основою правового статусу адміністративного суду є його адміністративно-процесуальна правосуб'єктність, яка дозволяє в повній мірі реалізовувати власні процесуальні функції. Виконуючи провідну роль в судовому провадженні, суд наділений владними повноваженнями, які є відмінними від адміністративно-процесуальних правовідносин, що характеризуються владою та підпорядкуванням.

М. А. Бояринцева стверджує, що особлива правосуб'єктність адміністративних судів проявляється в тому, що її зміст складається із закріплених у законодавстві сукупності процесуальних елементів: юрисдикції (повноважень), процесуальних прав, процесуальних обов'язків, підвідомчості, підсудності [9, с. 72].

В теорії науки процесуальне право було сформовано положення, за яким процесуальні повноваження поділяються на предметні та функціональні, то як наслідок, правосуб'єктність адміністративного суду має дуальну побудову і складається із предметних та функціональних повноважень.

Під предметними повноваженнями адміністративного суду розуміються повноваження, які встановлюють межі його компетенції. Функціональні повноваження адміністративного суду охоплюють процесуальну діяльність щодо управління стадіями судового процесу [2, с. 79].

Питання правового статусу адміністративних судів врегульовуються нормами Розділу 8 Конституції України [9], присвяченого правосуддю, та у галузевому законодавстві - Законі України «Про судоустрій і статус суддів» і у нормах КАСУ.

Так, п. 3 ст. 4 КАСУ визначає «адміністративний суд, як суд до компетенції якого цим Кодексом віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ» [3].

Коло повноважень адміністративного суду також визначає профільний закон у сфері судочинства - Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. де у п. 1 та п. 3 ст. 21 зазначається, що місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також спеціалізовані апеляційні адміністративні суди [11], а ст. 22 КАСУ закріплює положення про місцеві адміністративні суди, які уповноважені розглядати справи адміністративної юрисдикції [3].

Таким чином, нормативна складова, безпосередньо визначає компетенцію адміністративного суду як суб'єкта права, та деталізує процесуальну діяльність адміністративних судів.

Науковець В. М. Бевзенко стверджує, що наявний масив норм права, які регулюють діяльність адміністративних судів, можна розподілити на нормативно-правові акти, що складаються з норм імперативного характеру та на акти, які утримують у собі норми диспозитивного характеру [12, с. 8].

З проведеного аналізу норм діючого законодавства з адміністративного судочинства дозволяє зробити висновок, що юрисдикція адміністративних судів включає в себе дві складові, по-перше розподіл повноважень між окремими ланками системи адміністративних судів і по-друге, між адміністративними судами однієї ланки щодо компетенції розгляду адміністративних справ.

Під час визначення повноважень адміністративного суду слід уточнити зміст такої категорії як «склад суду». Норми ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [11], та п. 4 ч. 1 ст. 4 КАСУ надають право розгляду адміністративної справи суддею одноособово або колегією суддів, можна узагальнити, що суддя, який розглядає справу одноособово, діє як суд [3].

Таким чином, суддівський корпус (судді) призваний виконувати конституційну функцію - здійснення правосуддя, що обумовлює їх спеціальний правовий статус. При його визначенні законодавець уповноважений в законодавчий спосіб встановлювати спеціальні вимоги для обіймання посади судді.

Виходячи з наведеного можна дійти висновку, що правовий статус адміністративного суду може

розглядатися як певне збірне поняття, яке охоплює розуміння суду як державну інституцію, як колегію суддів, і як особу судді наділеного визначеними процесуальними повноваженнями щодо розгляду адміністративної справи. В цьому контексті має сенс окремо розглядати повноваження адміністративних судів з точки зору їх певного рівня або інстанційності: місцеві загальні суди, як адміністративні суди та окружні адміністративні суди, апеляційні окружні адміністративні суди та Верховний Суд, які можуть розглядати адміністративні справи як суди першої інстанції.

Юрисдикція адміністративних судів споріднена з поняттям «судова компетенція», яка складається з сукупності юридично встановлених повноважень конкретного судового органу, загального або спеціалізованого суду, щодо визначеного законом кола питань, які підлягають розгляду та вирішенню.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає, що компетенція - це: 1) добра обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи; компетентний - це: 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні, кваліфікований; 2) який має певні повноваження, повноправний, повновладний [13, с. 98].

В діяльності судових органів обсяг компетенції визначається межами повноважень на здійснення державної влади судами в окремих сферах суспільного життя залежно від їх спеціалізації, приналежності до певної ланки судової інстанції, підсудності справ [14, с. 39].

У нормах ст. ст. 19-30 КАСУ визначені правила, що визначають предметну, територіальну та інстанційну юрисдикцію адміністративних справ, стосовно публічних конфліктів, які розглядаються судами [3].

Предметна адміністративна юрисдикція є однією з особливих ознак, через яку проявляється відмінність адміністративного судочинства від інших видів судочинства. Вона визначається на основі та в процесі з'ясування предмета публічно-правового спору, що підлягає розгляду та на підставі вимог його учасників, відповідно до норм адміністративного судового процесу.

Процесуальне значення предметної юрисдикції (підсудності) полягає в тому, що за допомогою неї визначається перелік публічно-правових спорів, які відносяться до компетенції адміністративних судів, а також дозволяє розмежовувати повноваження між адміністративними судами одного рівня щодо розгляду та вирішення публічно-правових

спорів, наприклад, між місцевими адміністративними судами та окружними.

Вона визначає, коло функціональних повноважень, що покладені на адміністративний суд першої інстанції під час здійснення судового провадження, та врегульовує його процесуальну діяльність щодо управління ходом судового процесу. При цьому особливо слід відзначити позитивний роз'яснювально-інформаційний характер організаційних та процесуальних заходів суду, які призначені сприяти реалізації прав і обов'язків іншими учасниками судового процесу.

Розгляд та оцінка змісту статей Розділу 2 «Позовне провадження» КАСУ дозволяє визначити складові функціональних повноважень адміністративного суду першої інстанції, це: 1) відкриття провадження у справі (ст. ст. 168-172 КАСУ); 2) підготовка справи до судового розгляду (ст. ст. 173-КАСУ); 3) проведення врегулювання спору за участю судді (ст. ст. 184-188 КАСУ); 4) судовий розгляд справи по суті (ст. ст. 192-228 КАСУ) [3].

Слід відзначити, що згідно з нормою ч. 2 ст. 180 КАСУ суддя під час підготовчого провадження має повноваження на застосування широкого переліку розпорядчих процесуальних дій, серед яких: чи є підстави для заяв сторонами відводів; вирішення питання про вступ у справу третіх осіб, заміну неналежного відповідача, заміну позивача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову; роз'яснення учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані учасниками справи; вирішення питання про проведення огляду доказів або їх забезпечення доказів, вирішення питання про призначення експертизи, встановлення необхідності виклику учасників справи у судові засідання, встановлення строків для здійснення процесуальних дій учасниками справи тощо [3].

Норми ст. ст. 19-21 КАСУ містять характеристику публічних конфліктів, на які поширюється компетенція адміністративних судів, визначають особливості розмежування предметної підсудності адміністративних справ.

За допомогою предметної юрисдикції визначається широке коло процесуальних питань: які справи у публічно-правових спорах розглядають адміністративні суди та на які справи юрисдикція адміністративних судів не поширюється, предметну юрисдикцію адміністративних судів під час розгляду кількох пов'язаних між собою вимог [3].

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах (ст. 19

КАСУ), зокрема: спори фізичних та юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом передбачено інший порядок судового оскарження; спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; спори щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб; спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; спори, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів; за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору; спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму та ін. [3].

Слід зазначити, що юрисдикція адміністративних справ поширюється не на всі справи. Юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи: 1) що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України; 2) що мають вирішуватися в порядку кримінального судочинства; 3) про накладення адміністративних стягнень, крім випадків, визначених цим Кодексом; 4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) громадського об'єднання, саморегулювальної організації віднесені до його (її) внутрішньої діяльності або виключної компетенції, крім справ у спорах, визначених пунктами 9, 10 частини першої цієї статті (п. 2 ст. 19 КАСУ) [3].

Ще однією складовою правового статусу є наявність в системі адміністративного судочинства судових інстанцій. У диспозиції ст. ст. 22-24 КАСУ законодавець визначає загальні правила інстанційної юрисдикції судових органів при розгляді позовних заяв та встановлює три види судових інстанцій: 1) місцеві адміністративні суди; 2) апеляційні адміністративні суди; 3) Верховний Суд як суд касаційної інстанції [3].

Виходячи з цього, дослідник В. І. Бутенко відзначає, що повноваження адміністративних судів можуть змінюватися, залежно від рівня судової інстанції - першої, апеляційної чи касаційної. Тому обсяг адміністративної процесуальної правосуб'єктності та межі повноважень адміністративного суду на кожній стадії судового розгляду справи будуть різними. Кожне з проваджень, які

здійснюються в межах судового розгляду адміністративної справи (провадження у суді першої інстанції (у формі загального або спрощеного), апеляційного провадження, касаційного провадження, провадження за нововиявленими або виключними обставинами) визначаються власною метою та завданнями, які реалізуються в межах загальної мети адміністративного судочинства [15, с. 38].

З наведеного можна узагальнити, що основні цілі запровадження інстанційної юрисдикції дозволяють: 1) визначати обсяг компетенції кожної ланки системи адміністративного судочинства та провести розмежування повноважень судових ланок між собою; 2) визначити співвідношення повноважень кожної ланки системи адміністративних судів щодо розгляду та вирішення справ; 3) визначити роль і місце апеляційних адміністративних судів та Верховного Суду в системі адміністративних судів України [16, с. 130].

Ще одним із критеріїв визначення компетенції адміністративних судів одного рівня щодо розгляду адміністративних справ є територіальна юрисдикція (підсудність) [17, с. 162].

Територіальна юрисдикція (підсудність) відповідно до КАСУ також поділяється на три види: 1) основним пріоритетом при визначенні територіальної юрисдикції є принцип альтернативності вибору підсудності позивачем; 2) адміністративні справи з приводу оскарження індивідуальних актів управління, а також неналежної роботи суб'єктів владних повноважень, стосовно конкретної фізичної чи юридичної особи, можуть вирішуватися за вибором позивача адміністративним судом за місцем проживання (перебування, знаходження) особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача (ч. 1 ст. 25 КАСУ); 3) у разі невизначеності територіальної підсудності адміністративної справи за нормами КАСУ така справа повинна розглядатися адміністративним судом за вибором позивача (ч. 2 ст. 25 КАСУ) [3].

Різновидом територіальної підсудності є виключна підсудність, яка встановлює лише повноваження одного конкретного суду, який може розглядати визначену в КАСУ категорію адміністративних справ (ст. 27 КАСУ) [3].

Окремим видом юрисдикції адміністративних судів є суб'єктна підсудність, яка полягає у специфіці визначення суб'єктного складу судового органу. Підсудність справи, у якій однією із сторін є суд або суддя суду, до підсудності якого віднесена ця справа за загальними правилами, визначається ухвалою суду вищої інстанції. Підсудність

справ, у яких однією із сторін є Верховний Суд або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності (ст. 28 КАСУ) [3].

Висновки. Отже з наведеного можна зробити певні узагальнення та висновки. По-перше, компетенція адміністративної юрисдикції суду розглядається науковцями різнопланово стосовно її головних ознак та складових частин, до яких можна віднести: характер публічно-правового спору, вид суб'єкта владних повноважень, зміст публічно-правових відносин, які стали предметом конфлікту, предмет позовних вимог, підсудність адміністративної справи.

По - друге, широке коло суспільних відносин, які стали предметом розгляду в адміністративному суді, окремі з них можуть врегульовуватися нормами різних галузей права.

По - третє, під судовою юрисдикцією розуміють врегульовану законом діяльність суду з розгляду та вирішення публічно-правових спорів. КАСУ поділяє судову юрисдикцію (підсудність) на предметну, інстанційну, територіальну. Зазначимо, що кожна з наведених видів юрисдикції встановлює окрему складову компетенції (повноважень) адміністративного суду.

По-четверте, під загальними елементами правового статусу адміністративного суду пропонуємо розуміти адміністративну процесуальну правоздатність та адміністративну процесуальну дієздатність судового органу (судді), які формують загалом його адміністративну процесуальну правосуб'єктність. До спеціальних складових слід віднести - всі інші, зокрема: принципи судової діяльності, повноваження, компетенції, гарантії тощо.

Література

1. Капинос О. В. Теоретико - правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07: Запорізький Нац. ун-т. 2021. 26 с.
2. Джафарова М. В. Особливості реалізації адміністративної процесуальної правосуб'єктності. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (2). С. 36-41. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.1.12>
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
4. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничук. К., 1974. 826 с.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія імені М.П. Бажана», 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

6. Административное право Украины: учебник / под общ. ред. С. В. Кивалова. Х.: Одиссей, 2004. 880 с.

7. Москаленко А.О. Адміністративно-правове регулювання статусу юридичних осіб публічного права. Дисерт... доктора філософії: 081 - Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2022. 253 с.

8. Бачун О. В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства: автореф. дис....канд. юрид. наук.: спец. 12.00.07. К.: Ін-т. зак-ва ВРУ, 2010. 22 с.

9. Бояринцева М.А. Адміністративний суд як суб'єкт права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія Право. Вип. 35. Частина II. Том 2. 2015. С. 71-75.

10. Конституція України від 28.06.1996. URL: [254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text).

11. Про судоустрій та статус суддів: Закону України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 31, ст. 545.

12. Бевзенко В.М. Адміністративні суди України: навчальний посібник. / В.М. Бевзенко. К.: Алерта; КНТ, 2006. 271 с.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1728 с.

14. Мостова Н. Юрисдикція адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ. *Закон и жизнь*. 2013. № 3. С. 38-40.

15. Бутенко В.І. Про співвідношення понять «юрисдикція», «компетенція», «повноваження», «підсудність», «підвідомчість» у адміністративному судочинстві. *Наше право*. 2009. № 1. Ч. 1. С. 36-40.

16. Сибіга О.М. Юрисдикція адміністративних судів у сфері доступу до публічної інформації та термінологія національного законодавства. *Право і суспільство*. 2019. № 2, ч. 2. С. 125-132.

17. Шеметенко Л. П. Компетенція адміністративної юрисдикції суду: її зміст та основні риси. *Юридична наука*. 2020. № 7(109). С.158-169. DOI: [10.32844/2222-5374-2020-109-7.21](https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-109-7.21)

18. Рой О.В. Правові акти суб'єктів владних повноважень як предмет публічно-правового спору: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. К., 2019. 269 с.

Солопова І. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національного
та міжнародного права
Одеського національного морського університету

ГНОСЕОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» В УМОВАХ ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Швець С. Г.

Предметом даного дослідження стало саме розуміння поняття «господарської діяльності» її ознак змісту та особливостей здійснення під час дії режиму воєнного стану в Україні.

Окреслено актуальність теми наукового дослідження, яка полягає у створенні теоретичних основ для правового регулювання господарської діяльності під час військової агресії росії.

Метою роботи є проведення комплексного дослідження гносеологічного розуміння змісту поняття господарської діяльності під час дії режиму воєнного стану в Україні.

Завданнями дослідження є - здійснити детальний аналіз нормативних та наукових точок зору на категорію господарська діяльність під час дії режиму воєнного стану, з'ясувати особливості ведення господарської діяльності в умовах воєнного стану.

Були розглянуті норми законодавчих та підзаконних актів, в яких наводяться визначення поняття «господарська діяльність».

Проведено аналіз праць вітчизняних вчених з нормативного та наукового розуміння поняття «господарська діяльність», її ознак та змісту. Особлива увага була приділена науковим роботам, в яких розглядалася здійснення державними органами управління господарською діяльністю під час дії режиму воєнного стану.

Досліджено сутність і зміст організаційної та господарської діяльності, а також, виробничо-господарських відносин і господарських відносин безпосередньо в середині суб'єкта господарювання в особливий період життя держави.

Було доведено, що господарська діяльність під час дії адміністративного режиму воєнного стану, визначається умовами дії спеціального режиму господарювання, який реалізується органами державної влади, командуванням Збройних Сил України (далі - ЗСУ), військовим адміністраціям, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями у період дії воєнного стану або воєнного часу, та частково у відбудовний період після закінчення військового конфлікту.

Ключові слова: гносеологічне розуміння, господарська діяльність відносини, з господарювання, особливий період, управління господарською діяльністю, мобілізаційні заходи, воєнний стан, воєнний час, відбудовний період, організаційно-господарські відносини, господарсько-виробничі відносини, внутрішньогосподарські відносини.

Shvets S. G. Epistemological definition of the concept of «economic activity» under the martial law regime in Ukraine

The subject of this study was the understanding of the concept of «economic activity» of its features of content and features of implementation under the conditions of the martial law regime in Ukraine.

The relevance of the topic of scientific research, which consists in creating theoretical foundations for the legal regulation of economic activity under the conditions of the military aggression of Russia, is outlined.

The purpose of the work is to conduct a comprehensive study of the epistemological understanding of the content of the concept of economic activity under the conditions of the martial law regime in Ukraine.

The objectives of the study are to carry out a detailed analysis of the normative and scientific points of view on the category of economic activity under the conditions of the martial law regime, to find out the features of conducting economic activity under martial law.

The norms of legislative and regulatory acts were considered, which provide definitions of the concept of «economic activity».

The works of domestic scientists on the normative and scientific understanding of the concept of «economic activity», its features and content were analyzed. Special attention was paid to scientific works that examined the implementation of economic activity management by state bodies during the martial law regime.

The essence and content of organizational-economic, economic-production, and intra-economic relations in a special period of the state's life were revealed.

It was proven that economic activity during the administrative regime of martial law is a separate

special regime of management carried out by state authorities, military command, military administrations, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations during the period of martial law or wartime, and partially during the reconstruction period after the end of hostilities.

Key words: *epistemological understanding, economic activity, economic relations, special period, management of economic activity, mobilization measures, martial law, wartime, reconstruction period, organizational-economic relations, economic-production relations, intra-economic relations.*

Постановка проблеми. Основоположною функцією держави є економічна функція, в основі якої знаходиться господарська діяльність та її складові частини державний і приватний сектор економіки та належне адміністрування ними з боку публічних інституцій.

Сталий розвиток національної економіки, її ефективність та спроможність забезпечити обороноздатність держави залежить від сукупності внутрішніх і зовнішніх факторів, проте основними із них можна вважати ефективність роботи господарського сектору, його фінансову стійкість та можливість підтримки рентабельності та конкурентоздатності в умовах непередбачуваних кризових явищ, розв'язання яких, у більшості випадків, забезпечуються регулюючим впливом законодавства та правозастосовною практикою у сфері господарських відносин [1, с. 150].

Предметом нашого дослідження є саме розуміння поняття «господарської діяльності» та особливостей її здійснення умовах дії режиму воєнного стану. Тому вважаємо за необхідне розпочати тему дослідження із з'ясування значення змісту поняття «господарська діяльність», адже саме це надасть змогу змістовно зрозуміти її сутність та структурні складові.

Ст. 5 «Господарського кодексу України» формулює нормативне розуміння господарської діяльності, зазначаючи у диспозиції, що «правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави» [2].

З початком військової агресії російської федерації в Україні відбулися докорінні зміни у функціонуванні економіки та роботі учасників

господарських відносин, в наслідок військових дій була частково зупинена звичайна робота підприємств виробничого комплексу, транспортних підприємств та фінансових установ, які опинились скрутних економічних умовах, а окремі на межі виживання.

Військова агресія росії викликала нагальну необхідність запровадження змін в здійсненні адміністрування у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема, і в господарській діяльності та стала підставою для введення з 24 лютого 2022 року особливого адміністративного режиму - режиму воєнного стану [3].

Головним напрямом правових, організаційних, міжнародних та військових зусиль держави стали захист суверенітету, територіальної цілісності та незалежності України в умовах організації спротиву військовій агресії.

Актуальність теми наукового дослідження полягає у визначенні теоретичних засад здійснення господарської діяльності умовах дії режиму воєнного стану в Україні створенні умов для їх застосування в процесі правового регулювання господарською діяльністю.

Стан дослідження проблеми. Проблеми економічної діяльності держави в спеціальних умовах дії адміністративних режимів надзвичайного або воєнного стану донедавна, не були предметом дослідження широкого кола вітчизняних науковців, оскільки з такими проблемами сфера господарської діяльності України зіштовхнулася вперше.

В останні роки, вивчення особливостей господарської діяльності в умовах військової агресії росії та дії режиму воєнного стану стало предметом досліджень у працях низки вітчизняних науковців. Так питання діяльності державних інституцій в умовах дії режиму воєнного стану були розглянуті в праці В. П. Якобчука «Ефективність державного антикризового менеджменту в умовах воєнного часу» [4] та в дослідженні Г.В. Жосан, Н.В. Кириченко «Менеджмент персоналу в умовах пост пандемії та воєнного стану в Україні» [5].

Теоретичні питання поняття «господарського права» його ознак та характеристика змісту складових частин знайшла своє відображення в роботах: С. І. Бевза «Співвідношення понять «організаційно-господарські відносини» та «державне регулювання господарської діяльності» [6]; О. В. Бринцева «До питання про визначення поняття господарської діяльності» [7]; В. В. Кочина «Види господарської діяльності юридичних осіб: проблеми теорії та практики» [8].

Питання правового регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період розглядалися у працях: Р. В. Кобко «Особливості здійснення підприємницької діяльності в умовах воєнного стану» [9]; М. М. Прохоренка «Правове регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період» [10]; О. О. Чупріна «Особливості господарювання в умовах воєнного часу: законодавство та правозастосовча діяльність» [11] та інших.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є проведення комплексного дослідження гносеологічного розуміння змісту поняття господарської діяльності в умовах дії режиму воєнного стану в Україні.

Завданнями дослідження є: здійснити детальний аналіз нормативних та наукових точок зору на категорію господарська діяльність в умовах дії режиму воєнного стану, з'ясувати особливості ведення господарської діяльності в процесі організації спротиву військовій агресії росії.

Наукова новизна дослідження. В роботі було проаналізовано сутність нормативного тлумачення визначення «господарська діяльність» та погляди науковців на її розуміння. Визначено ознаки та складові частини поняття «господарська діяльність». Досліджено особливості здійснення господарської діяльності в Україні умовах дії режиму воєнного стану. Надано авторське визначення поняття господарської діяльності в Україні умовах дії режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Категорія «господарська діяльність» без сумніву є ключовим поняттям як господарського так і адміністративного права і складає основоположну категорією механізму правового регулювання економічними відносинами та адміністрування господарською діяльністю.

Зміст цього поняття розглядався у працях багатьох вітчизняних науковців: О.В. Бринцева, Г. Л. Знаменського, В.В. Лаптева, В.К. Мамутова, В.С. Щербини та багатьох інших. Такий інтерес був обумовлений тим, що за допомогою цієї наукової категорії визначається зміст і сутність правового врегулювання адміністративно-господарських відносин. А також тому, що теоретичні засади публічного управління та адміністрування економікою будуються на розумінні змісту категорії «господарська діяльність».

Однак, на нашу думку, визначення цього поняття у нормативних документах потребує подальшого проведення теоретичних досліджень, особливо з урахування сучасних реалій в умовах дії режиму воєнного стану.

Слід погодитися з точкою зору О. В. Бринцева, що не треба сприймати визначення термінологічних понять, як головну мету змісту нормативних актів. Він стверджує, що визначення сформульоване законодавцем у правовій нормі не може достатньо повно розкрити його зміст. Разом з тим, на його думку, сформульоване визначення поняття дозволяє виділити його сутність, запобігти змішуванню понять, плутанині в міркуваннях, в правовому регулюванні. І в цьому полягає цінність визначень в теорії права та практичній юридичній роботі [7, с. 64].

Діюче національне законодавство пропонує чотири різних за змістом визначень цього поняття, ще декілька визначень надаються у підзаконних нормативних актах.

Вперше визначення господарської діяльності було надане в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» де під ним пропонувалося розуміти «господарську діяльність - як будь-яку діяльність, в тому числі підприємницьку, пов'язану з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару» [12].

Ще одне визначення було сформульоване у Законі України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (дія якого була припинена з 28.06.2015 року): «господарська діяльність - це будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб - підприємців, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт» [13].

Господарський кодекс України (далі - ГКУ) у ст. 3 під господарською діяльністю пропонує розуміти «діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність» [2].

Подібне за змістом визначення, надається в Податковому кодексі України (далі - ПКУ): де «господарська діяльність - це діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами» [14].

При наявності такої великої кількості різноманітних поглядів законодавця на основоположну

правничу категорію в процесі правозастосування важко забезпечити єдине сприймання та розуміння її змісту у суб'єктів господарювання, представників публічних адміністрацій, правників і інших учасників господарських відносин.

Важливе місце в розумінні категорії «господарська діяльність» займає характеристика змісту її ознак та складових частин. До ознак господарської діяльності прийнято відносити наступні складові: 1) господарчу діяльність суб'єктів. Диспозиція п. 1 ст. 55 ГКУ визначає «суб'єктами господарювання учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством» [2].

2) Економічну сферу здійснення господарської діяльності, яка уявляє собою особливу сферу суспільного виробництва, пов'язану з виготовленням продукції або наданням послуг, за умови коли вони здійснюються не для власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших учасників господарських відносин;

3) господарську діяльність з виготовлення або реалізації товарів, виконання робіт чи надання послуг здійснюється комерційною метою - отриманням прибутку;

4) цінову визначеність у грошовому виразі, господарська діяльність повинна мати вартісний характер оскільки її результати реалізуються за плату і функціонують як товар.

О.В. Бринцев пропонує поділити ознаки господарської діяльності на загальні та додаткові. До першої групи він відносить предмет діяльності (виробництво та реалізацію продукції, виконання робіт, надання послуг), а до другої - економічну сферу здійснення діяльності, а саме - суспільне виробництво.

Інші перераховані ознаки, на його погляд, мають додатковий характер вони доповнюють зміст загальних ознак господарської діяльності. До них можна віднести: мету, що полягає в задоволення потреб споживачів; оплатній (вартісний) характер результатів діяльності; здійснення діяльності на професійних засадах; наявність спеціального суб'єкту господарювання; поєднання приватних інтересів виробника в отримання прибутку та публічних інтересів; майновий характер відносин; наявність юридичної відповідальності за власні дії у сфері господарської діяльності [7, с. 65].

Наступним питанням, що потребує свого висвітлення є розкриття механізму регулюючого впливу держави господарські відносини.

Ми погоджуємося з думкою С. І. Бевз, що державний вплив на сферу господарської діяльності передбачає регулюючі організаційно - правові заходи публічних інституцій держави на діяльність суб'єктів господарювання [6, с. 135].

Ч. 2 ст. 12 ГКУ відносить до них: «державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

У нормі Кодексу зазначається, що обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та законом» (ч. 4 ст. 12) [2].

Ст. 4 ГКУ встановлює розмежування відносин у сфері господарювання з іншими видами відносин і визначає в абзаці 6 ч.1 цієї статті, що зі сфери господарських відносин виключені «адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання». І в такий спосіб гарантується незалежність суб'єкта господарювання від втручання органів публічної влади в виробничий процес.

Однак відповідно до ст. 1 ГКУ, в якій визначається предмет регулювання зазначається, що «Кодекс регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання» [2]. З наведеного можна припустити, що до інших учасників відносин у сфері господарювання належать і органи публічної влади.

Ст. 3 ГКУ встановлює нормативне розуміння господарської діяльності та господарських відносин. У ч. 4 цієї статті значиться, що сферу господарських відносин становлять господарсько - виробничі, організаційно - господарські та внутрішньогосподарські відносини. В ч. 5 роз'яснюється, що господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

В ч. 6 під організаційно-господарськими відносинами пропонується розуміти відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. За змістом ч. 7 ст. 3 внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами [2].

З наведеного можна узагальнити, що за суб'єктом складом учасників відносини з державного регулювання господарської діяльності мають певну особливість, оскільки, одним з суб'єктів в них може виступати орган публічної влади. Наведене дозволяє віднести ці відносини до організаційно-господарських, а органи публічної влади до суб'єктів наділених організаційно-господарськими повноваженнями.

За твердженням С. І. Бевза, «управління» в розумінні здійснення господарської діяльності має сприйматися як менеджмент певного суб'єкта господарювання (процес управління організацією), який включає планування, організацію, мотивацію та контроль, що спрямовані на досягнення мети - виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [6, с. 136].

З початком 24 лютого 2024 року військової агресії росії проти України Указом Президента України на її території був запроваджений адміністративний режим воєнного стану [3].

Після запровадження воєнного стану всій території України учасники фінансового та виробничого сектору були вимушені прилаштовуватися до нових реалій, а держава - реалізовувати свої функції в обмежених умовах воєнного часу. Порядок здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану був закріплений в ст. 417 ГКУ [2].

Не зважаючи на широке коло наукових досліджень з питань дії спеціальних режимів господарювання, сьогодні під час дії режиму воєнного стану ця тема набуває актуальності в аспекті визначення особливостей здійснення господарської діяльності за нових обставин і ролі державних інституцій у процесі її адміністрування.

Ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» надає наступне визначення воєнного стану «це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання

відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [15].

В межах встановлених законом обмежень формується спеціальний правовий режим господарської діяльності, його основні положення визначаються у нормах Законів України «Про правовий режим воєнного стану» [15], «Про оборону України» [16], Постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [17] та деяких інших.

Оскільки спеціальний правовий режим господарської діяльності запроваджується в особливий період життя країни то є необхідність визначення його нормативного розуміння. Абзац 12 ст. 1 Закону України «Про оборону України» надає наступне тлумачення поняття «особливий період» - це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій» [16].

В. І. Ляшенко пропонує спеціальний режим господарювання визначати як «правовий режим, що визначає особливий порядок організації і здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, який відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством та запроваджується державою у певних цілях для забезпечення розумного поєднання публічних та приватних інтересів шляхом встановлення обмежень або заохочень для суб'єктів господарювання» [18, с. 5].

За твердженням іншого науковця О. С. Олійника господарська діяльність в умовах спеціального режиму господарювання визначається загальним законодавством з урахуванням особливостей, встановлених нормами спеціального законодавства. На його думку, встановлення спеціального режиму господарювання дає можливість досягти

більшій ефективності дії норм права на тих територіях або галузях економіки, де загальних норм права для цього недостатньо [19, с. 146].

З проведеного аналізу та узагальнення наведених думок вчених можна визначити особливі ознаки, що властиві спеціальному режиму господарської діяльності. До них слід віднести: 1) наявність обставин для запровадження спеціального режиму господарювання; 2) застосування спеціальної процедури його введення державою; 3) впровадження спеціальних норм адміністративного та господарського права для забезпечення реалізації цілей введення спеціального режиму господарювання.

Дослідження змісту праць науковців та положень нормативних актів, дозволяє зробити висновок, що в джерелах одночасно має місце вживання споріднених термінів «воєнний стан» та «воєнний час», які на нашу думку, треба розмежовувати за змістом. Тому ми підтримуємо позицію М. М. Прохоренко, за якою воєнний стан в деякій мірі охоплюється воєнним часом, а особливий період, включає в себе воєнний час, який настає в державі з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях [10, с. 154].

М. І. Карпенко уточнює, що воєнний час є складовим елементом особливого періоду, однак на відміну від воєнного стану, може мати місце лише при фактичному початку воєнних дій [20, с. 91].

З наведених думок науковців можна зробити висновок, що, особливий період є складовою «режиму воєнного стану», який вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, або «воєнного часу» за умови фактичного застосування Збройних Сил України (далі - ЗСУ) у бойових діях.

В процесі здійснення державою адміністрування господарською діяльністю в особливий період відбувається реалізація широкого переліку заходів організаційно - господарського, господарсько - виробничого, внутрішньогосподарського характеру.

За твердженням М. М. Прохоренко до організаційно-господарських заходів органів державної влади та органів місцевого самоврядування під час дії режиму воєнного стану можна віднести: 1) видання Указів Президентом України щодо: визначення порядку оголошення мобілізації; про загальну або часткову мобілізацію та про демобілізацію; встановлення режимів роботи органів державної влади, інших державних органів під час мобілізації та у воєнний час та інше; 2) прийняття Постанов Верховною Радою України щодо

затвердження указів Президента України про введення воєнного стану та загальну або часткову мобілізацію; 3) діяльність Кабінету Міністрів України щодо розроблення проектів актів, які мають бути введені в дію під час мобілізації та у воєнний час; з визначення порядку управління національною економікою України та заходів із забезпечення її функціонування в особливий період; з визначення і затвердження основних показників мобілізаційного плану національної економіки та мобілізаційні завдання (замовлення) центральним і місцевим органам виконавчої влади, іншим державним органам, на особливий період; з визначення порядку укладання договорів (контрактів) на виконання підприємствами, установами і організаціями мобілізаційних завдань (замовлень), зокрема на поставку матеріально-технічних ресурсів, виконання робіт та надання послуг, у тому числі щодо поставки готової продукції, забезпечення виконання зазначених завдань (замовлень) матеріально-технічними ресурсами, а також щодо їх фінансування; з визначення і затвердження лімітів та норм безоплатного залучення, вилучення та примусового відчуження транспортних засобів і техніки на період мобілізації та у воєнний час та інше; 4) дії місцевих органів виконавчої влади щодо: планування, організації і контролю мобілізаційної підготовки на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць та переведення їх економіки на функціонування в умовах особливого періоду; забезпечення виконання підприємствами, установами і організаціями, які знаходяться на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, мобілізаційних завдань (замовлень) та інше [10, с. 155].

До господарсько-виробничих заходів підприємств, установ і організацій під час дії воєнного стану норми розділу IV Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» включають: «заходи щодо переведення виробництва (діяльності) на функціонування в умовах особливого періоду; надання будівель, споруд, транспортних та інших матеріально-технічних засобів підприємствам ЗСУ, іншим військовим формуванням з наступним відшкодуванням їх вартості в порядку, встановленому законом; укладання договорів (контрактів) підприємствами, установами і організаціями, які є виконавцями мобілізаційних завдань (замовлень) з виробництва продукції з підприємствами, установами і організаціями - виробниками (співвиконавцями) комплектуючих виробів, постачальниками матеріально-технічних засобів, сировини та інші.

До внутрішньогосподарських заходів відносяться: планування і здійснення заходів щодо розробки мобілізаційних планів та підготовки до виконання покладених на них мобілізаційних завдань (замовлень) і забезпечувати поставку продукції згідно з укладеними договорами (контрактами) та надання звітів з цих питань відповідним органам виконавчої влади, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування, які є замовниками мобілізаційних завдань (замовлень); забезпечення в разі мобілізації доставки техніки на збірні пункти та у військові частини згідно з мобілізаційними завданнями (замовленнями); створення та утримання мобілізаційних потужностей, створення і зберігання мобілізаційних резервів матеріально-технічних і сировинних ресурсів згідно з мобілізаційними завданнями (замовленнями); бронювання військово зобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час і надання звітності із цих питань відповідним органам державної влади, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування в установленому порядку» [21] та інше.

Також до внутрішньогосподарських заходів забезпечення правового режиму воєнного стану відповідно до п. 11 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» належать заходи щодо: «регулювання роботи підприємств телекомунікацій, поліграфічних підприємств, видавництва, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використання місцевих радіостанцій, телевізійних центрів та друкарень для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; усунення з посад керівників підприємств, установ та організацій за неналежне виконання ними визначених обов'язків та призначення виконавців обов'язків керівників зазначених підприємств, установ та організацій» [15].

Виходячи з наведеного можна запропонувати власне визначення господарської діяльності під час дії адміністративного режиму воєнного стану, як окремий спеціальний режим господарювання, що проводиться органами державної влади, військовим командуванням, військовим адміністраціям, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями у період дії воєнного стану та частково у відбудовний період після закінчення військового конфлікту.

Висновки. У ході проведеного дослідження гносеологічного змісту поняття «господарська діяльність» та особливостей господарських

відносин в особливий період, було визначено, що господарська діяльність під час дії адміністративного режиму воєнного стану, є окремим спеціальним режимом господарювання оскільки: 1) запроваджується для досягнення визначеної мети - забезпечення реалізації заходів режиму воєнного стану; 2) здійснюється за умов дії особливого періоду - під час мобілізації (крім цільової) та частково у відбудовний період після закінчення воєнних дій; 3) реалізується за допомогою спеціальних норм права, які містяться в Конституції та законодавчих актах.

До сфери господарських відносин в період дії режиму воєнного стану входять: 1) організаційно-господарські відносини діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, правоохоронних органів щодо належного запровадження та подальшої реалізації заходів особливого періоду; 2) господарсько-виробничі відносини у сфері роботи підприємств, установ та організацій з урахуваннями нормативно закріплених обмежень з цієї діяльності; 3) внутрішньогосподарські відносини у період дії режиму воєнного стану та частково у відбудовний період після його завершення.

Література

1. Щербина В. С. Господарське право: підручник. 6-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.
2. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV: станом на 8 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 07.03.2025).
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. База даних «Законодавство України». URL: (дата звернення: 07.03.2025).
4. Ефективність державного антикризового менеджменту в умовах воєнного часу / В. П. Якобчук та ін. *Derzhavne upravlinnya udoskonalennya ta rozvytok*. 2022. № 12. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2022.12.8> (дата звернення: 07.03.2025).
5. Жосан Г.В., Кириченко Н.В. Менеджмент персоналу в умовах пост пандемії та воєнного стану в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія Економіка*. 2022. Вип. 12. С. 48-54. URL: <http://tnveconom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/245>. (дата звернення: 07.03.2025).
6. Бевз С. І. Співвідношення понять «організаційно-господарські відносини» та «державне регулювання господарської діяльності». *Вісник НТУУ, «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*.

Випуск 3/4 2015. С. 133-137. URL: (дата звернення: 07.03.2025).

7. Бринцев О.В. До питання про визначення поняття господарської діяльності. *Вісник господарського судочинства*. № 6. 2013. С. 63-66. URL: (дата звернення: 07.03.2025).

8. Кочин В. В. Види господарської діяльності юридичних осіб: проблеми теорії та практики. *Юридичний вісник* 2016. №1 (38). С. 139-144. URL: (дата звернення: 07.03.2025).

9. Кобко Р.В. Особливості здійснення підприємницької діяльності в умовах воєнного стану. *Юридичний бюлетень*. Випуск 30. 2023. С. 27-34. URL: <http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2023/30/3.pdf> (дата звернення: 07.03.2025).

10. Прохоренко М. М. Правове регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період. *Юридичний вісник*. 2016. № 2 (39). С. 151-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnauc_2016_2_26. (дата звернення: 07.03.2025).

11. Чупрін О.О. Особливості господарювання в умовах воєнного часу: законодавство та правозастосовча діяльність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 167-169. URL: http://lsei.org.ua/12_2023/41.pdf. (дата звернення: 07.03.2025).

12. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 № 959-XII. *Голос України*. 1991. №112. (Втрата чинності з 28.06.2015 р.).

13. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 № 1775-III. *Офіційний вісник України*. 2000. № 27. - ст. 1109

14. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010р. №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

15. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

16. Про правовий режим воєнного стану: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

17. Деякі питання забезпечення провадження підприємницької діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 року № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.02.2025).

18. Ляшенко В. І. Фінансово - регуляторні режими стимулювання економічного розвитку: введення в економічну режимологію: монографія Донецьк, 2012. 370 с.

19. Олійник О. С. Поняття та особливості спеціального правового режиму в сучасних умовах господарювання. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Вип. XXVI: зб. наук. Статей. Прикарпатський нац. університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2011. 320 с.

20. Карпенко М. І. Окремі питання юридичної відповідальності суб'єктів військових правопорушень. *Юридична наука*. К., 2015. № 8. С. 88-98.

21. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

*Швець С. Г.,
аспірант кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

Лепей М. В.

У статті наголошено на тому, що розуміння глибинних витоків наркоманії, яка руйнує людську особистість та породжує різноманітні злочинні прояви, лежить в основі проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Адже в основі будь-якої слідчої (розшукової) дії лежить глибокий аналіз особистості її учасників. Подібне розуміння постає у єдності дотримання порядку її проведення, визначеного Кримінальним процесуальним кодексом України, загальносоціальних особливостей наркоманії, досліджуваних кримінологічною думкою, що дозволяють розглянути її у нерозривному зв'язку з суспільними трансформаціями та викликами, а також кримінально-правових положень, що визначають основи кримінально-правової охорони соціальних благ, які руйнує окреслена категорія злочинних діянь. Проаналізовано актуальні процесуальні та криміналістичні аспекти проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, поетапно розглянуто коло проблемних питань, що постають перед слідчим (дознавачем) в ході безпосереднього проведення огляду місця події у такій категорії кримінальних проваджень, деталізовано їх зміст і надано рекомендації щодо їх вирішення з огляду на актуальний досвід практичних підрозділів. Звернено увагу на те, що кількість таких кримінальних правопорушень невинно зростає, що актуалізує необхідність комплексного підходу до їх запобігання в ході взаємодії органів і підрозділів Національної поліції, громадськості та органів місцевого самоврядування. Зазначено, що у сучасних умовах науково-технічної революції підвищується значення використання технічних засобів та інформаційних систем, зокрема безперервної відеозйомки, ознайомлення з листуванням у соціальних мережах на мобільному телефоні, а також використання інших інформаційних систем та технологічних рішень, спрямованих на підвищення швидкості прийняття рішень, варіативність

процесів залежно від потреб і особливостей ситуації та зменшення кількості залучених до процесу співробітників.

Ключові слова: огляд місця події, кримінальні провадження, обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Lepei M. V. Separate aspects of conducting an inspection of the scene of the incident in criminal proceedings in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors

The article emphasizes that understanding the deep roots of drug addiction, which destroys the human personality and gives rise to various criminal manifestations, is the basis for conducting a scene inspection in criminal proceedings in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. After all, the basis of any investigative (detective) action is a deep analysis of the personality of its participants. Such an understanding arises in the unity of observing the procedure for its conduct, determined by the Criminal Procedure Code of Ukraine, the general social features of drug addiction, studied by criminological thought, which allow considering it in an inextricable connection with social transformations and challenges, as well as criminal law provisions that determine the foundations of criminal law protection of social goods, which are destroyed by the outlined category of criminal acts. The current procedural and forensic aspects of conducting a scene inspection in criminal proceedings in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors have been analyzed, a range of problematic issues that arise before the investigator (investigator) during the direct inspection of the scene in such a category of criminal proceedings has been considered in stages, their content has been detailed and recommendations have been provided for their resolution taking into account the current experience of practical units. Attention has been drawn to the fact that the number of such criminal offenses is constantly growing, which highlights the need for a comprehensive

approach to their prevention in the course of interaction between bodies and units of the National Police, the public and local self-government bodies. It is noted that in the modern conditions of the scientific and technological revolution, the importance of using technical means and information systems is increasing, in particular, continuous video recording, familiarization with correspondence in social networks on a mobile phone, as well as the use of other information systems and technological solutions aimed at increasing the speed of decision-making, variability of processes depending on the needs and specifics of the situation, and reducing the number of employees involved in the process.

Key words: *inspection of the scene, criminal proceedings, circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors.*

Постановка проблеми. Українське суспільство стурбоване однією з гострих глобальних проблем XXI століття - наркоманією та її впливом на злочинність, зокрема наркозлочинність. Статистичні звіти правоохоронних органів України, аналітичні матеріали Всесвітньої організації охорони здоров'я, статистичні дані Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України свідчать про те, що незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин в Україні зумовлений високим рівнем їх немедичного споживання [1, с. 309]. Вживання наркотиків постало разом із існуванням людини як розумної істоти. Хоча ці речовини все ще мають наукову привабливість для вчених, вони також потребують системи заходів для боротьби з їх незаконним обігом, заходів, які лише незначною мірою досягають своєї мети [2, с. 147]. R. Swift зазначає, що протягом багатьох років було запропоновано багато теорій, які пояснюють аномальну поведінку наркозалежних людей, стверджуючи, що існуючі теорії залежності від наркотиків недостатні для пояснення складних процесів, властивих людині, яка приймає наркотики [3, с. 596]. У єдності цих теорій та новітніх умов поширення наркотичних засобів у суспільстві постає питання особливостей проведення огляду місця події у відповідній категорії кримінальних проваджень.

Стан дослідження теми. У вітчизняній кримінальній процесуальній та криміналістичній думці окремі аспекти проведення огляду місця події у різних категоріях кримінальних проваджень досліджували О.Я. Баєв, В.П. Бахін, А.Ф. Волобуєв, В.В. Корнієнко, О.В. Одерій, В.І. Цимбалюк, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Р.П. Чича, А.В. Шарнін, О.О. Юхно та інші науковці. Водночас

в умовах загострення проблеми наркоманії особливо глибокого аналізу потребують проблеми проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати окремі аспекти проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: осмислити загальносоціальний бік проблеми наркоманії у національному та міжнародному контексті; проаналізувати актуальні процесуальні та криміналістичні аспекти проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що автором у межах дослідження вперше здійснено комплексне дослідження окремих аспектів проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а саме порядку проведення, визначеного Кримінальним процесуальним кодексом України, загальносоціальних особливостей наркоманії, досліджуваних кримінологічною думкою, а також кримінально-правових положень.

Виклад основного матеріалу. Зловживання наркотиками та залежність є важливою та актуальною соціальною проблемою громадського здоров'я в усьому світі. Хоча було досягнуто значного прогресу у визначенні факторів, що сприяють зловживанню наркотиками, все ще є прогалини. Однак загальноновизнано на рівні медичної науки, що зловживання наркотиками та залежність мають багатофакторну етіологію [4, с. 657].

Окреслюючи соціальний бік досліджуваного питання, О. Chicos звертає увагу на те, що наркотик розбещує, морально руйнує людей і суспільства, забираючи невинні життя. Наркоманія - це сумне і болісне явище світу, в якому ми живемо, реальні розміри якого неможливо знати. Наркоманія - це давня й руйнівна спадщина, яка передавалася людством із покоління в покоління, долаючи час і виступаючи проти еволюції людського суспільства. Наркоторгівля була і залишається основною діяльністю злочинних організацій, а також їх фінансовою опорою. Це той еталонний злочин, надзвичайно прибутковий, який найчастіше переплітається з відмиванням грошей, торгівлею зброєю, корупцією та багатьма іншими злочинними діями [5, с. 904].

Зазначимо, що поширення наркоманії багато в чому пов'язане з кризою інституту сім'ї у сучасних умовах постмодерного суспільства. Як і в будь-якому суспільстві в усьому світі, сім'я відіграє ключову роль у розвитку, функціонуванні та добробуті українського народу [6, с. 329]. М. Naeim та А. Rezaeisharif стверджують, що сім'я - це перше місце, де формується та спрямовується особистість індивіда, але через недосконалість освіти членів сім'ї вони відіграють головну роль у схильності підлітків і молоді до вживання наркотиків [7, с. 479].

Ми переконані, що розуміння глибинних витоків наркоманії лежить в основі проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Адже в основі будь-якої слідчої (розшукової) дії лежить глибокий аналіз особистості її учасників. Подібне розуміння постає у єдності дотримання порядку її проведення, визначеного Кримінальним процесуальним кодексом України (далі - КПК України), загально-соціальних особливостей наркоманії, досліджуваних кримінологічною думкою, а також кримінально-правових положень. Так, постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» визначено, що «поширення наркоманії та зростання злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, набувають усе більших масштабів і стають серйозним соціальним чинником, який негативно впливає на життя, здоров'я та благополуччя людей» [8].

Водночас згідно зі ст. 237 КПК України метою огляду місця події є «виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення». КПК України також встановлено, що «при проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування» [9].

Доволі цікавим є погляд зарубіжних науковців на сутність огляду місця події. Так, R.Romo,

J. Aguirre, O.Díaz зазначають, що огляд місця злочину розуміється як тактична дія, яка проводиться з метою отримання слідів або доказів для пояснення того, що сталося, а також для встановлення як потерпілих, так і злочинців з метою розгорнути процес досудового розслідування [10, с. 115].

У цілому, варто зазначити, що огляд місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів доречно проводити з безперервною відеозйомкою, у присутності понятних, при цьому доречно пропонувати понятим самим назвати прізвище, ім'я та по-батькові, дату народження, адресу місця мешкання, а також уточнити, чи планує дана особа ще перебувати в населеному пункті, де проводиться огляд місця події, роз'яснювати зміст статей 11, 13, 15, 223 КПК України, а після того, як поняті зачитають відповідні статті, запитати у них, чи зрозумілий їм зміст вказаних статей, у разі необхідності надати додаткові роз'яснення в контексті ключових особливостей досудового розслідування у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, після чого поняті мають надати чітку ствердну відповідь. Важливо також вказувати повну інформацію про осіб, присутніх під час огляду місця події, з вказівкою на їх посади та прізвища, ім'я та по-батькові.

Після чого в ході проведення огляду місця події доречно звернутися до особи, у якої планується вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, запропонувати їй назвати своє прізвище, ім'я та по-батькові, дату народження та місце мешкання, встановити, чи є у особи паспорт чи інший документ, що встановлює особу, та у разі наявності його, в ході огляду після того, як особа назветься, запропонувати пред'явити даний документ. Даній особі необхідно роз'яснити зміст статті 63 КК України, зміст права на кваліфіковану правову допомогу, яке особа може реалізувати, обравши собі захисника або шляхом призначення захисника безоплатно за рахунок держави. Після чого необхідно запитати у особи, чи зрозумілі їй її права, чи бажає вона мати захисника, відповідати на питання та одержати відповідні ствердні відповіді.

У ході подальшого проведення огляду місця події доречно запитати у особи, у якої планується вилучення, хто саме її зупинив, причину зупинки, чи маються у неї при собі якісь заборонені до обігу в Україні предмети, наркотичні речовини. При цьому важливо уточнювати у особи, що саме

це за предмет (тобто особа має сама розуміти, що даний предмет віднесено до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів), де саме вона їх придбала (купила, знайшла тощо), приблизну вагу даного предмета. Слід також запитати у даної особи, чи вживала вона раніше наркотичні засоби та для чого їх придбала (наприклад, для особистого вживання). Якщо особа замовила даний предмет шляхом використання телефону, то слід спитати, чи зберіглася в телефоні листування з приводу його придбання. У разі збереження відповідного листування слід вилучити даний мобільний телефон, відібравши попередньо заяву про добровільну видачу чи оглянути телефон в ході огляду місця події.

У цьому контексті варто зазначити, що у сучасних умовах споживач наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів особисто не зустрічається з їх розповсюдженцем, а домовляється про їх отримання та оплату за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій, чатів і чат-ботів у соціальних мережах тощо. Швейцарські дослідники S. Keating, Q. Rossy, P. Esseiva стверджують, що спостереження за зв'язком - один із основних інструментів, що використовується під час розслідування незаконного обігу наркотиків, використовується для реконструкції злочинної діяльності, ідентифікації правопорушників, визначення їхніх відповідних ролей у операції з торгівлі наркотиками та, зрештою, їх місцезнаходження. Дослідження використання телефонних даних для вивчення злочинних угруповань наразі базуються переважно на розшифровках телефонних розмов, отриманих під час прослуховування поліцією. Науковці досліджують зв'язок між ролями осіб, залучених до торгівлі наркотиками, і просторовими моделями, виявленими в телефонному спілкуванні. Таких осіб можна класифікувати за трьома різними ролями: дилер, оптовик середнього чи високого рівня та міжнародний або національний кур'єр. Результати підтверджують гіпотезу про те, що окремі ролі впливають на шаблони, виявлені в телефонних даних. Кур'єрів можна відрізнити від дилерів і оптовиків на основі ідентифікованих географічних моделей. Дилерів також можна відрізнити від оптовиків. Ці результати розкривають потенціал аналізу телефонних даних для визначення ролі конкретної особи в торгівлі наркотиками [11, с. 171].

У ході проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або

прекурсорів важливо також запитати у особи, у якій планується вилучення, чи може вона добровільно видати вказаний предмет, отримати від неї конкретну ствердну відповідь, після чого дана особа самостійно після пропозиції добровільно видати предмет витягує його з кишені (сумки, рукава тощо), а слідчий (дознавач) у разі необхідності розгортає пакунок, описує на відео його зміст, як виглядає речовина, поміщує до спецпакету (конверту), опечатує, коментуючи все це вголос у ході відеозапису. Відеозйомку огляду місця події доцільно призупинити для складання та заповнення протоколу огляду місця події, заповнення конверту, ознайомлення учасників з протоколом та підписання протоколу та конверту, при цьому в ході відеозапису вказується час, коли відео призупинене. Після заповнення, підписання всіма учасниками слідчої (розшукової) дії відновлюється відеозйомка. Вказується дата та час, коли відеозйомку огляду місця відновлено, що протокол огляду місця події та опечатаний конверт з речовиною заповнено, всі учасники ознайомлені зі своїми правами та обов'язками, засвідчили це своїми підписами. Після чого доречно запитати у учасників, чи мають у них зауваження, доповнення до протоколу огляду місця події, особливо у понятих та особи, у якій проводилося вилучення. У протоколі вказується точний час початку та закінчення огляду, а також вказується модель відеокамери.

На жаль, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів дедалі частіше пов'язані з протиправною діяльністю неповнолітніх осіб, що також має враховуватися в ході проведення огляду місця події. Окремі чеські та вітчизняні науковці на прикладі аналізу розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми особами, зазначають, що тактичні прийоми, етапи, слідчі ситуації при розслідуванні злочинів неповнолітніх, пов'язаних з наркотиками, застосовуються в тих же випадках і в тому ж порядку, що і щодо інших категорій злочинів. Вказується, що під час розслідування злочинів неповнолітніх, пов'язаних з наркотиками, обов'язковими є такі вимоги: встановлення всіх необхідних обставин у кримінальному провадженні цієї категорії; забезпечення обов'язкової участі на всіх етапах розслідування батьків або інших законних представників неповнолітнього, представників служби у справах дітей та ювенальної поліції; забезпечення психологічної та інформаційної безпеки неповнолітнього; забезпечення максимально гуманного і толерантного ставлення

до неповнолітніх правопорушників [12, с. 312]. Водночас у сучасних умовах науково-технічної революції підвищується значення використання технічних засобів та інформаційних систем.

На рівні КПК України визначено, що «при огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження» [9]. З огляду на це ключовими завданнями використання технічних засобів в ході проведення огляду місця у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є підвищення швидкості прийняття рішень, варіативність процесів залежно від потреб і особливостей ситуації, а також зменшення кількості залучених до процесу співробітників. І цілком логічно, що це призводить до потенційно вищого рівня продуктивності праці, командної роботи, співпраці, контролю, підтримки і, відповідно, прогнозованості результату праці [13, с. 71]. Водночас перспективним є використання в ході огляду місця події нейромережевої системи керування багатозв'язними динамічними об'єктами [14, с. 108] та використання гібридного нейроконтролю [15, с. 222].

М. Hachem, R. Mizouni, I. Alawadhi, M. Altamimi наголошують на необхідності об'єднання цифрових криміналістичних даних та даних профілювання наркотиків за допомогою інтелектуальних циклів, де цілеспрямований і повторюваний збір доказів із різноманітних джерел є основним кроком у процесі боротьби з наркозлочинністю. Дані профілювання наркотиків у поєднанні з цифровими даними з конфіскованих пристроїв, зібраних, досліджених і проаналізованих, дозволять органам влади отримати цінну інформацію про маршрути незаконного обігу наркотиків і їх виробництво [16].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що розуміння глибинних витоків наркоманії лежить в основі проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Адже в основі будь-якої слідчої (розшукової) дії лежить глибокий аналіз особистості її учасників. Подібне розуміння постає у єдності дотримання порядку її проведення, визначеного

Кримінальним процесуальним кодексом України (далі - КПК України), загальносоціальних особливостей наркоманії, досліджуваних кримінологічною думкою, а також кримінально-правових положень.

Проаналізовано актуальні процесуальні та криміналістичні аспекти проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Зазначено, що у сучасних умовах науково-технічної революції підвищується значення використання технічних засобів та інформаційних систем.

Література

1. Rasiuk E., Vasilevich V., Ivashchenko V., Mikish A., Mozol S. Drug addiction as a threat to the development of modern Ukrainian society: Criminological analysis and interrelation with drug crime. *Medicine and Law*. 2023. № 42 (2). pp. 309-328.
2. Margarit N. Aspects that need to be clarified through criminal investigation in the case of crimes regarding traffic and illicit drug use. *Juridical Tribune-Tribuna Juridica*. 2019. № 9 (1). pp. 147-156.
3. Swift R. Matching observation to addiction theory. *Behavior and Brain Sciences*. 1996. № 19 (4). pp. 596-597.
4. Ioan B., Hanganu B., Chirila B., Coteti A., Neagu M. Drug abuse and addiction - A sociological approach. In: 6th LUMEN International Conference on Rethinking Social Action Core Values. Iasi, 16-19 April 2015. pp. 657-661.
5. Chicos O. The impact of psychoactive substances on youth. In: International Conference on Law between Modernization and Tradition - Implications for the Legal, Political, Administrative and Public Order Organization. Bucharest, 21-23 April 2015. pp. 904-909.
6. Burlaka V., Serdiuk O., Nickelsen T., Tkach B., Khvorova H. Family life education in Ukraine. *Global Perspectives on Family Life Education*. 2018. pp. 329-343.
7. Naeim M., Rezaeisharif A. The Role of the Family in Preventing Addiction. *Addictive Disorders & Their Treatment*. 2021. № 20 (4). pp. 479-485.
8. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26.04.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

10. Romo R., Aguirre J., Díaz O. The inspection of the scene of the event and the legal assessment of traces or evidence. *Logos Ciencia & Tecnologia*. 2020. № 12 (3). pp. 115-127.

11. Keating S., Rossy Q., Esseiva P. Identifying roles in drug trafficking using geolocation from telephone data collected during investigations. *Criminologie*. 2020. № 53 (2). pp. 171-192.

12. Svoboda I., Kovalova O., Marysyuk K., Akhtyrskaya N., Kostiuhenko O. Peculiarities of the Investigation of Juvenile Drug Trafficking Offences. *Cuestiones Politicas*. 2022. № 40 (75). pp. 312-333.

13. Andriushchenko K., Rudyk V., Riabchenko O., Kachynska M., Marynenko N., Shergina L., Kovtun V., Tepliuk M., Zhemba A., Kuchai O. Processes of managing information infrastructure of a digital enterprise in the framework of the «Industry 4.0» concept. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2019. № 1(3-97). pp. 60-72.

14. Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Methodology for control of helicopters aircraft engines technical

state in flight modes using neural network. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. № 3137. pp. 108-125.

15. Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Modified helicopters turboshaft engines neural network onboard automatic control system using the adaptive control method. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. № 3309. pp. 205-224.

16. Hachem M., Mizouni R., Alawadhi I., Altamimi M. Digital forensic intelligence for illicit drug analysis in forensic investigations. *ISCIENCE*. 2023. № 26 (11). URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Digital_forensic_intelligence_for_illicit_drug_ana.pdf.

Леней М. В.,
orcid.org/0009-0005-9425-2923

кандидат юридичних наук,
докторант Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз
імені Заслуженого
професора М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗАГРОЗАМ

Кочман К. П., Форос Г. В.

Стаття є дослідженням міжнародного досвіду адміністративно-правового забезпечення протидії кіберзагрозам, у якому обґрунтовано значення нормативно-правових підходів, інституційних механізмів та міжнародного співробітництва для забезпечення кібербезпеки. Розглянуто основні підходи до правового регулювання у країнах Європейського Союзу, США, Китаї, Канаді та інших держав, де питання кібербезпеки є пріоритетними у забезпеченні національної безпеки та збереженні стабільності цифрових інфраструктур. Окрема увага приділена аналізу правових норм, які регулюють діяльність у кіберпросторі, встановлюють відповідальність за кіберзлочини та визначають заходи для захисту інформаційних ресурсів.

Здійснено порівняння різних підходів до боротьби з кіберзлочинністю, захисту критичної інфраструктури, управління даними та кібердипломатії. У статті розглядаються переваги та виклики впровадження загальних стандартів кібербезпеки, таких як Директива NIS2 Європейського Союзу, яка спрямована на посилення кібербезпеки критичних об'єктів та Конвенція про кіберзлочинність Ради Європи, що сприяє уніфікації підходів до криміналізації правопорушень у кіберпросторі. Такі документи встановлюють спільні рамки, які допомагають різним державам координувати зусилля у сфері протидії кіберзагрозам і сприяють міжнародному обміну інформацією.

Також розглянуто роль кібердипломатії у встановленні загальноприйнятих принципів поведінки держав у кіберпросторі. Це сприяє запобіганню конфліктам та забезпеченню стабільності міжнародної обстановки, що є особливо актуальним у контексті зростання глобальних кіберзагроз. Підкреслено значення таких ініціатив ООН, як рекомендації для держав щодо відповідальної поведінки в кіберпросторі, які є важливими для запобігання ескалації напруженості між країнами.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі міжнародних підходів до кібербезпеки, порівнянні регуляторних механізмів різних держав та обґрунтуванні можливостей їхнього застосування для вдосконалення адміністративно-правових механізмів протидії кіберзагрозам в Україні.

Ключові слова: кіберзлочини, кібердипломатія, міжнародна співпраця, шифрування, системи виявлення, блокчейн-технології.

Kochman K. P., Foros H. V. International experience in administrative and legal support for countering cyber threats

The article is a study of international experience in the administrative and legal support for countering cyber threats. It substantiates the importance of regulatory approaches, institutional mechanisms, and international cooperation in ensuring cybersecurity. The study examines the main approaches to legal regulation in the European Union, the USA, China, Canada, and other countries, where cybersecurity is a priority for national security and the stability of digital infrastructure. Particular attention is given to analyzing legal norms that regulate activities in cyberspace, establish accountability for cybercrimes, and outline measures to protect information resources.

The article compares various approaches to combating cybercrime, protecting critical infrastructure, data management, and cyber diplomacy. It discusses the advantages and challenges of implementing common cybersecurity standards, such as the European Union's NIS2 Directive, which aims to enhance the cybersecurity of critical entities, and the Council of Europe's Convention on Cybercrime, which promotes the unification of approaches to criminalizing offenses in cyberspace. Such documents establish a common framework that assists different states in coordinating efforts in countering cyber threats and fosters international information sharing.

The role of cyber diplomacy in establishing universally accepted principles of state behavior in cyberspace is also considered. This fosters conflict prevention and supports international stability, particularly in the context of rising global cyber threats. The importance of UN initiatives, such as recommendations for responsible state conduct in cyberspace to prevent escalation of tensions among countries, is highlighted.

The research novelty lies in the comprehensive analysis of international approaches to cybersecurity, comparing regulatory mechanisms of different countries, and justifying

their applicability for improving administrative and legal mechanisms to counter cyber threats in Ukraine.

Key words: *cybercrime, cyber diplomacy, international cooperation, encryption, detection systems, blockchain technologies.*

Постановка проблеми та її актуальність.

У сучасному світі з розвитком інформаційних технологій і цифрової економіки кіберзагрози стають однією з найактуальніших проблем національної та міжнародної безпеки. Ці загрози, що включають кіберзлочинність, шпигунство, тероризм та інші форми протиправної діяльності у кіберпросторі, значно впливають на функціонування як державних інститутів, так і приватного сектору. Відповідно, адміністративно-правове забезпечення протидії кіберзагрозам набуває критичного значення для збереження стабільності, захисту персональних даних громадян, а також забезпечення безперервності економічних і соціальних процесів.

Міжнародний досвід у цій сфері свідчить про важливість скоординованих зусиль держав, міжурядових організацій та приватних структур у створенні ефективних механізмів боротьби з кіберзагрозами. Кожна держава розробляє власну систему протидії, спираючись на нормативно-правові акти, інституційні підходи та стратегії, що відповідають її специфічним викликам і ресурсним можливостям. Однак спільним завданням для всіх країн є забезпечення належного рівня кібербезпеки через міжнародну співпрацю, адаптацію найкращих практик та гармонізацію правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Робота ґрунтується на аналізі законодавства зарубіжних країн, науково-методичної літератури, наукових статей, напрацювань сучасних та попередніх дослідників, серед яких: В. Шемчук, В. Горулько, М. М. Сливка, А. Тарасюк, М. F. Safitra тощо.

Дослідження в сфері міжнародного адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки фокусуються на регуляторних підходах, ефективних механізмах співпраці та стандартизації для протидії кіберзагрозам. Основні аспекти включають аналіз правового регулювання в умовах зростання кіберзагроз, досвід міжнародної співпраці в цій сфері, а також розробку стратегічних документів і стандартів для забезпечення кібербезпеки на глобальному рівні. Значна увага приділяється ролі національних і міжнародних стратегій, що враховують як адміністративно-правові, так і технічні заходи захисту кіберпростору.

Метою цієї статті є аналіз міжнародного досвіду адміністративно-правового забезпечення протидії кіберзагрозам, оцінка ефективності правових та організаційних підходів, що застосовуються різними країнами, та визначення можливостей їхнього використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання кібербезпеки є ключовим елементом захисту держав і суспільства від кіберзагроз. Воно включає систему правових актів, стандартів та інструкцій, спрямованих на попередження, виявлення та протидію кіберзлочинам і кіберінцидентам. Становлення законодавчого забезпечення у цій сфері має особливе значення, оскільки дозволяє формувати правові основи для діяльності суб'єктів, відповідальних за кібербезпеку, а також забезпечувати належний рівень захисту інформаційних ресурсів та персональних даних громадян [1, с. 151].

Одним із найважливіших міжнародних документів у сфері кібербезпеки є Конвенція про кіберзлочинність Ради Європи (Будапештська конвенція), яка була ухвалена в 2001 році. Вона встановлює загальні принципи для боротьби з кіберзлочинністю і є першою глобальною угодою, яка створює єдиний підхід до криміналізації певних видів діяльності в кіберпросторі, таких як несанкціонований доступ, втручання у роботу систем, підrobка даних та інші правопорушення. Конвенція передбачає також механізми міжнародного співробітництва, що значно полегшують обмін інформацією і взаємну правову допомогу між державами-учасницями [4, с. 149].

Інші міжнародні документи, такі як резолюції ООН, Рекомендації Міжнародного союзу електрозв'язку (ITU) та Політика кібербезпеки Європейського Союзу, формують додаткові рамки та стандарти для забезпечення кібербезпеки. Вони не мають такої юридичної сили, як конвенції, але встановлюють орієнтири для національних урядів у формуванні власної політики у сфері кібербезпеки [2, с. 490].

Багато країн розробляють і вдосконалюють свої нормативно-правові акти для забезпечення кібербезпеки. Наприклад, у США діє цілий комплекс законів, зокрема Закон про кібербезпеку (Cybersecurity Act) та Закон про захист критичної інфраструктури (Critical Infrastructure Protection Act), які регулюють діяльність державних і приватних суб'єктів у сфері захисту інформаційних систем. У Європейському Союзі було прийнято Директиву NIS (Network and Information Security Directive), що вимагає від держав-членів вживати

заходів для захисту основних послуг і цифрових провайдерів, а також сприяє координації між державами-членами щодо кіберзахисту [8].

Інші держави, як, наприклад, Японія, Індія та Південна Корея, мають також спеціальні законодавчі акти для забезпечення кібербезпеки, що передбачають обов'язкові вимоги для органів державного управління та приватного сектору, встановлюючи правові наслідки за недотримання відповідних стандартів безпеки [3, с. 169].

Вивчення правових систем різних держав свідчить про значні розбіжності в підходах до нормативно-правового регулювання кібербезпеки. Наприклад, у країнах Європейського Союзу основний акцент робиться на захисті персональних даних громадян та посиленні відповідальності операторів критичної інфраструктури, тоді як у США основною метою є протидія кіберзлочинності на національному рівні та залучення приватного сектору до забезпечення безпеки. Китай демонструє підхід до кібербезпеки як до елементу національної безпеки, запроваджуючи суворий контроль за використанням інтернету і зберіганням даних у межах країни [5, с. 120].

Порівняння різних нормативно-правових підходів дозволяє виявити їхні сильні та слабкі сторони. Наприклад, суворий регламент ЄС щодо персональних даних сприяє захисту приватності, але водночас ускладнює обмін інформацією з країнами, що не забезпечують аналогічного рівня захисту даних. Модель кібербезпеки США є більш гнучкою і швидше адаптується до нових загроз, проте її сильна залежність від приватного сектору може спричиняти недостатню захищеність державних інтересів.

Тож, міжнародний досвід у сфері нормативно-правового регулювання кібербезпеки може слугувати основою для створення ефективних правових механізмів боротьби з кіберзагрозами, враховуючи специфіку кожної держави [2, с. 491].

Інституційні механізми забезпечення кібербезпеки визначають організаційну структуру та роль різних суб'єктів у системі протидії кіберзагрозам. Важливою складовою цих механізмів є розподіл повноважень між державними органами, визначення ролі приватного сектору та побудова системи координації дій національного та міжнародного рівнів. У різних країнах існують відмінні моделі організації кібербезпеки, які відображають їхній підхід до вирішення завдань безпеки, зокрема залежно від національних пріоритетів, ресурсних можливостей та специфічних кіберзагроз.

Держави також по-різному організовують інституційне забезпечення кібербезпеки, залежно від масштабів та пріоритетів у цій сфері. Більшість розвинених країн створили спеціалізовані агентства або департаменти, відповідальні за кібербезпеку. Наприклад, у США діє Агентство з кібербезпеки та інфраструктурної безпеки (CISA), яке займається захистом критичної інфраструктури та координує зусилля щодо кіберзахисту на національному рівні. CISA тісно співпрацює з іншими відомствами, такими як ФБР та Агентство національної безпеки (NSA), що дозволяє ефективно реагувати на загрози [5, с. 121].

У Європейському Союзі важливу роль у забезпеченні кібербезпеки виконує Агентство ЄС з кібербезпеки (ENISA), яке координує діяльність держав-членів у сфері кіберзахисту, надає консультації та забезпечує обмін інформацією про кіберзагрози [8].

У Великій Британії діє Національний центр кібербезпеки (NCSC), який також відповідає за розробку рекомендацій для державних органів і приватного сектору, а також координує операції з кіберзахисту в країні [7].

Важливо зазначити, що міжнародні організації відіграють значну роль у розробці стандартів, регулювань і рекомендацій у сфері кібербезпеки, а також у сприянні співпраці між державами. Основними організаціями є:

- ООН - в рамках ООН діють кілька програм і комітетів, які розглядають питання кібербезпеки. Один із таких - Група урядових експертів ООН з питань кібербезпеки (GGE), яка розробляє норми відповідальної поведінки держав у кіберпросторі та сприяє врегулюванню кіберконфліктів;

- Інтерпол - організація виконує важливу функцію в протидії кіберзлочинності, особливо через забезпечення координації між національними правоохоронними органами різних країн. Інтерпол організовує операції з виявлення кіберзлочинців, сприяє тренінгам для співробітників поліції та надає технологічну допомогу;

- Європейський Союз (ЄС) - у межах ЄС кібербезпека координується через агентства та ініціативи, зокрема як вже зазначалось це - ENISA (Агентство ЄС з кібербезпеки), що працює над розробкою стандартів кібербезпеки, а також координує заходи з підготовки та реагування на кіберзагрози в усіх країнах-членах ЄС [3, с. 169-170];

- НАТО - військово-політичний альянс НАТО надає важливу підтримку країнам-членам у забезпеченні кібербезпеки, особливо у контексті

гібридних загроз. Центр передового досвіду з кіберзахисту НАТО в Таллінні (CCDCOE) займається дослідженнями у сфері кібербезпеки, розробляє рекомендації для членів альянсу та проводить регулярні тренування з кіберзахисту [6, с. 5].

Попри досягнення в галузі міжнародної співпраці, існує чимало викликів. Один із основних викликів полягає у різниці правових систем і підходів до кібербезпеки у різних країнах. Також важливим викликом є питання конфіденційності і дотримання прав людини, що може суперечити потребам держав у сфері національної безпеки.

Інший виклик полягає в розбіжностях у технологічному розвитку країн, які впливають на їхню здатність реагувати на кіберзагрози. Країни з обмеженими ресурсами можуть потребувати технічної допомоги, щоб забезпечити належний рівень кібербезпеки.

Міжнародна співпраця в галузі кібербезпеки є необхідною умовою для ефективного протистояння кіберзагрозам на глобальному рівні. Успішна координація, обмін інформацією та правова допомога значно підвищують спроможність держав запобігати кіберінцидентам, розслідувати кіберзлочини та залучати кіберзлочинців до відповідальності. Проте для повноцінної реалізації цих заходів країнам необхідно постійно вдосконалювати механізми співпраці, гармонізувати свої правові норми та розвивати нові форми взаємодії для протидії кіберзагрозам [7].

Технологічні засоби та стратегії захисту від кіберзагроз є важливою складовою системи кібербезпеки, що забезпечує захист інформаційних систем, мереж і даних. З огляду на швидкий розвиток технологій і постійно зростаючий рівень складності кібератак, держави та організації мають постійно оновлювати свої технологічні інструменти та адаптувати стратегії захисту для протидії новим загрозам.

Системи ідентифікації та управління доступом (Identity and Access Management, IAM) є ключовими інструментами, що дозволяють контролювати доступ користувачів до критичних ресурсів та інформаційних систем. Сучасні системи IAM використовують багатофакторну аутентифікацію (MFA), що значно знижує ризик несанкціонованого доступу до мереж. Біометричні технології, такі як розпізнавання відбитків пальців, сканування райдужної оболонки ока та розпізнавання обличчя, забезпечують додатковий рівень захисту, роблячи процес аутентифікації більш надійним.

Національні уряди та великі корпорації активно впроваджують ці системи для захисту своїх

внутрішніх ресурсів. Наприклад, у США у державних установах широко використовуються технології двофакторної аутентифікації з використанням криптографічних токенів для захисту даних від кіберзагроз [9].

Системи виявлення (Intrusion Detection Systems, IDS) і запобігання вторгненням (Intrusion Prevention Systems, IPS) дозволяють фіксувати аномалії в мережевій активності та запобігати потенційним кібератакам. IDS аналізує мережевий трафік і виявляє ознаки можливого вторгнення, тоді як IPS може активно блокувати підозрілу активність. Ці системи часто базуються на аналізі сигнатур і виявленні аномалій за допомогою алгоритмів машинного навчання, що дозволяє ефективно реагувати на атаки, такі як DDoS, фішинг та малваре.

Європейський Союз розробляє спільні стандарти та рекомендації для запровадження IDS та IPS на рівні національних інфраструктур, щоб підвищити рівень захисту держав-членів. Великі компанії, як-от Google і Microsoft, також активно використовують ці системи для захисту своїх серверів і хмарних сервісів [11].

Слід зазначити, що шифрування є одним із найбільш ефективних способів захисту конфіденційних даних від несанкціонованого доступу. Сучасні методи шифрування, такі як AES (Advanced Encryption Standard) і RSA, дозволяють забезпечити надійний захист даних як під час їхнього зберігання, так і під час передавання через мережі. Багато країн, включаючи США, Китай та країни Європейського Союзу, встановлюють національні стандарти шифрування для критичних інфраструктур, таких як банківський сектор та енергетика.

Квантове шифрування стає новим напрямком у розвитку технологій захисту даних. Квантова криптографія використовує властивості квантової фізики для забезпечення абсолютної захищеності каналів передачі даних, що робить її перспективним інструментом для захисту надчутливих даних у майбутньому [10].

Штучний інтелект (ШІ) та машинне навчання (МН) також значно розширюють можливості кібербезпеки, забезпечуючи автоматизацію процесів моніторингу та аналізу кіберзагроз. МН-алгоритми можуть виявляти нові загрози на основі аномалій у поведінці мережевих користувачів і застосовуються для виявлення фішингових атак, виявлення вірусів та інших загроз у режимі реального часу. Наприклад, IBM Watson та Watsonx (сучасні системи штучного інтелекту, яка спеціалізується на обробці

та аналізі великих обсягів неструктурованих даних) використовують ШІ для виявлення кіберзагроз, аналізуючи великі обсяги даних, і пропонує рекомендації з реагування на інциденти.

Deep learning технології дозволяють автоматизувати процеси виявлення кіберзагроз і прогнозування атак на основі історичних даних, а також запобігати новим атакам шляхом аналізу поведінкових шаблонів. Використання ШІ вже стало стандартом у кібербезпеці для багатьох великих корпорацій, таких як Amazon та Microsoft [11].

Окрім систем запобігання атакам, важливою частиною технологічного забезпечення кібербезпеки є створення систем резервного копіювання та відновлення після інцидентів. Ці системи дозволяють швидко відновити інформаційні системи у разі успішної атаки, мінімізуючи можливі збитки та забезпечуючи безперебійність бізнес-процесів. США та Європейський Союз рекомендують впроваджувати резервні копії критичних даних і зберігати їх на захищених серверах або в хмарних сервісах, а також регулярно тестувати процеси відновлення.

Cloud-based резервні копії забезпечують більшу гнучкість та швидкість відновлення, що робить їх популярним рішенням для малих і середніх підприємств, які прагнуть підвищити рівень кібербезпеки за обмежених ресурсів.

Блокчейн-технології стають все більш популярними для захисту даних і забезпечення цілісності інформаційних систем. Блокчейн дозволяє створювати розподілені реєстри, які є практично несанкціонованими для змін, що робить його корисним для захисту критичних даних. Наприклад, Естонія впровадила блокчейн у свої державні системи для захисту даних громадян і забезпечення прозорості процесів, що стосуються зберігання й обробки персональних даних [10].

Міжнародне регулювання кібербезпеки стикається з численними викликами через швидкий розвиток кіберзагроз, різницю в правових системах, політичних інтересах та економічних можливостях держав. Відсутність універсальних стандартів і правових норм, що ускладнює співпрацю між країнами, а також прагнення деяких держав захищати цифрові кордони, як фізичні, посилює труднощі у сфері. Важливим викликом є протидія кіберзлочинності та захист критичної інфраструктури, що вимагають скоординованих зусиль і правової взаємодії між країнами. Наприклад, зусилля Ради Європи через Конвенцію про кіберзлочинність спрямовані на правову співпрацю в боротьбі з кіберзлочинністю.

Перспективи розвитку міжнародного співробітництва включають створення глобальних стандартів, таких як Директива NIS2 Європейського Союзу, що охоплюють технічні, регуляторні та юридичні аспекти кібербезпеки. Важливим напрямком є кібердипломатія, де міжнародні ініціативи ООН спрямовані на досягнення принципів поведінки держав у кіберпросторі для забезпечення стабільності. Окрім цього, актуальним є підвищення рівня кіберосвіченості населення, що сприятиме формуванню безпечного кіберпростору, як це демонструють програми в Канаді та кампанії на кшталт Cyber Awareness Month у Північній Америці.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи проведений аналіз міжнародного досвіду адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки, можна стверджувати, що ця сфера є однією з ключових у сучасному глобалізованому світі, де кіберзагрози набувають дедалі складніших форм та масштабів. Міжнародна спільнота вже має значні досягнення у боротьбі з кіберзагрозами, але необхідність ефективнішої гармонізації законодавства, розробки універсальних стандартів та посилення співпраці між країнами й надалі залишається актуальною. Ключовими аспектами, що потребують подальшої уваги, є стандартизація правових норм, розвиток кібердипломатії, захист критичної інфраструктури та посилення ролі міжнародних організацій у протидії кіберзлочинності.

Подальші дослідження у цій галузі мають зосередитися на вдосконаленні адміністративно-правових механізмів регулювання кіберпростору з урахуванням швидких технологічних змін. Зокрема, важливим напрямом є дослідження ефективних моделей співпраці між країнами для захисту критичної інфраструктури та створення механізмів обміну інформацією про кіберзагрози.

Література

1. Горулько В. Значення правового регулювання у забезпеченні кібербезпеки в умовах війни: досвід для України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Право*. 2024. №37. С. 150-155. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-17>.
2. Сливка М. М. Міжнародне співробітництво у сфері забезпечення кібербезпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 10. С. 489-491.
3. Тарасюк А. Актуальні проблеми забезпечення кібербезпеки на глобальному та національному рівнях. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1, С. 167-172.

4. Федонюк С. Політика ЄС в аспекті основних глобальних концепцій інформаційної (кібер) безпеки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2021. № 3 (11). С. 144-168. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2021-03-144-168>.

5. Шемчук В. Національна стратегія кібербезпеки США: досвід для України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 119-124.

6. Christou G. Cyber Diplomacy: From Concept to Practice. № 14. Tallinn, 2024. 18 p.

7. Cyber Diplomacy: A New Frontier in International Relations and Professional Practice. *EDRM*. 2024: веб-сайт. URL: <https://edrm.net/2024/06/cyber-diplomacy-a-new-frontier-in-international-relations-and-professional-practice/> (дата звернення: 11.11.2024).

8. Cybersecurity: how the EU tackles cyber threats: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/cybersecurity/> (дата звернення: 11.11.2024).

9. National Cybersecurity Strategy. The White House. 2023: веб-сайт. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2023/03/National-Cybersecurity-Strategy-2023.pdf> (дата звернення: 12.11.2024).

10. Safitra M. F., Lubis M., Fakhurroja H. Counter-attacking cyber threats: a framework for the future of cybersecurity. *Sustainability* 2023. № 15. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/18/13369> (дата звернення: 12.11.2024).

11. Yampolskiy A. What does 2024 have in store for the world of cybersecurity? *World Economic Forum*. 2024: веб-сайт. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2024/02/what-does-2024-have-in-store-for-the-world-of-cybersecurity/> (дата звернення: 12.11.2024).

Кочман К. П.,
аспірант кафедри кримінального аналізу
та інформаційних технологій
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Форос Г. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального аналізу
та інформаційних технологій
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Федоренко Е. А., Шевцов А. Л.

Стаття присвячена правовим аспектам загальної мобілізації в Україні у 2025 році, актуальність якої зумовлена тривалою збройною агресією Російської Федерації. Досліджено основні виклики мобілізаційного процесу, зокрема соціальний захист мобілізованих і їхніх сімей, мобілізацію економічних ресурсів, правове регулювання діяльності територіальної оборони, інформаційну безпеку та психологічну підтримку військовослужбовців. Визначено ключові законодавчі прогалини, зокрема відсутність чітких механізмів соціальних гарантій, неузгодженість норм щодо економічної мобілізації, недостатнє правове закріплення статусу територіальної оборони та механізмів протидії інформаційним загрозам.

Для вдосконалення мобілізаційної політики запропоновано створення цифрового реєстру мобілізованих, удосконалення соціальних гарантій, компенсацій для оборонних підприємств, посилення інформаційної безпеки та психологічної реабілітації військових. Ці заходи підвищать ефективність мобілізації, зміцнять обороноздатність і забезпечать права мобілізованих громадян.

Окрему увагу приділено питанню балансу між забезпеченням обороноздатності держави та дотриманням конституційних прав громадян. Проаналізовано можливі правові механізми запобігання зловживанням під час мобілізації, зокрема покращення процедур оскарження незаконних рішень та посилення відповідальності за порушення мобілізаційного законодавства. Важливим аспектом є також удосконалення механізмів взаємодії між державними органами, бізнесом та громадянським суспільством для ефективного функціонування мобілізаційної системи в умовах воєнного стану.

Окремо розглянуто вплив інформаційної війни на мобілізацію. Наголошено на необхідності посилення боротьби з дезінформацією, підвищення інформаційної безпеки та розробки стратегій протидії гібридним загрозам. Також акцентовано увагу на правовому врегулюванні реабілітації військовослужбовців, їх соціальної адаптації та підтримки сімей.

Ключові слова: особливий період, мобілізація, національна безпека, військове право, територіальна оборона, соціальний захист, інформаційна безпека, економічні ресурси, законодавче регулювання.

Fedorenko E. A., Shevtsov A. L. Legal aspects of general mobilisation in Ukraine: challenges and ways to improve

The article examines the legal aspects of general mobilization in Ukraine in 2025, the relevance of which is driven by the ongoing armed aggression of the Russian Federation. The key challenges of the mobilization process are analyzed, including social protection of mobilized citizens and their families, mobilization of economic resources, legal regulation of territorial defense activities, information security, and psychological support for military personnel. Major legislative gaps are identified, such as the lack of clear mechanisms for social guarantees, inconsistencies in economic mobilization regulations, insufficient legal definition of the territorial defense status, and inadequate measures to counter information threats.

To improve mobilization policy, the article proposes the creation of a digital registry of mobilized individuals, enhancement of social guarantees, compensation mechanisms for defense enterprises, strengthening of information security, and psychological rehabilitation programs for military personnel. These measures will increase the efficiency of mobilization, strengthen national defense capabilities, and ensure the rights and guarantees of mobilized citizens.

Special attention is given to balancing national defense needs with the protection of constitutional rights. The article analyzes legal mechanisms to prevent abuses during mobilization, including improving procedures for challenging unlawful decisions and strengthening accountability for violations of mobilization laws. The need to enhance cooperation between government institutions, businesses, and civil society to ensure an effective mobilization system under martial law is also highlighted.

Additionally, the impact of information warfare on mobilization is examined. Emphasis is placed on the need to strengthen efforts against disinformation, improve information security, and develop strategies to counter hybrid threats. The article also highlights the importance of legally regulating the rehabilitation of military personnel, their social adaptation, and support for their families.

Key words: special period, mobilisation, national security, military law, territorial defence, social

protection, information security, economic resources, legislative regulation.

Постановка проблеми та її актуальність. У зв'язку з тривалою збройною агресією Російської Федерації мобілізаційні заходи залишаються ключовим механізмом забезпечення національної безпеки України. Однак процес мобілізації супроводжується низкою проблем, зокрема відсутністю чітких соціальних гарантій для мобілізованих та їхніх сімей, неврегульованістю питань мобілізації економічних ресурсів, правовими прогалинами у статусі територіальної оборони, недостатньою протидією інформаційним загрозам та потребою в ефективній системі психологічної підтримки військовослужбовців. Вирішення цих питань вимагає вдосконалення законодавства, розробки ефективних соціально-економічних механізмів підтримки та покращення координації між державними органами й військовими структурами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мобілізації, національної безпеки та військового права досліджували багато науковців і практиків. Зокрема, у працях українських правознавців та експертів з національної безпеки висвітлюється правове регулювання мобілізаційних заходів та проблеми їх реалізації в умовах воєнного стану. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в працях таких вчених, як: С. Полторак, І. Руснак, В. Ваганов, О. Гончаренко, В. Горбулін, О. Кузьмук, Б. Андресюк, В. Богданович, В. Костецький, В. Лішавський, Т. Стукалін, О. Покотило, В. Бойко, О. Устименко, О. Кривенко, Ю. Шемшученко та ін.

Метою цієї статті є аналіз правових та управлінських аспектів продовження загальної мобілізації в Україні у 2025 році, визначення ключових законодавчих прогалин та обґрунтування необхідності їх врегулювання. Дослідження спрямоване на виявлення основних проблем мобілізаційного процесу, зокрема у сфері соціального захисту мобілізованих, мобілізації економічних ресурсів, правового статусу територіальної оборони, інформаційної безпеки та психологічної підтримки військовослужбовців. На основі проведеного аналізу пропонуються рекомендації щодо вдосконалення державного управління у сфері національної безпеки та мобілізаційної політики.

Виклад основного матеріалу. Правовою основою для продовження мобілізації в Україні є Конституція, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та відповідні укази Президента. У 2025 році Верховна Рада ухвалила

Закон № 4221-ІХ, яким затвердила Указ Президента про продовження загальної мобілізації [1]. Відповідно до цього закону, мобілізаційні заходи здійснюються з урахуванням воєнного стану та стратегічних оборонних потреб.

Попри наявність законодавчої бази, залишаються проблемні питання, що потребують врегулювання: соціальне забезпечення мобілізованих, мобілізація економічних ресурсів, правовий статус територіальної оборони та інформаційна безпека. Загальна мобілізація охоплює не лише призов громадян, а й мобілізацію економіки та державного управління, проте деякі її аспекти потребують удосконалення.

Виклики 2025 року вимагають посилення соціальних гарантій для мобілізованих, належного фінансування оборонних підприємств та розробки системи психологічної підтримки військових. Вирішення цих питань сприятиме підвищенню ефективності мобілізації та зміцненню національної безпеки України.

У сучасному розумінні мобілізація набула поширення зі створення масових армій, що комплементувалися на основі військової повинності [2]. Карл Клаузевіц, німецький військовий теоретик, у трактаті «Про війну» називав мобілізацію одним із ключових факторів перемоги [3]. Його ідеї залишаються актуальними й сьогодні, коли держави зміцнюють обороноздатність через мобілізацію людських і матеріальних ресурсів.

О. Ю. Савинець визначає адміністративно-правове регулювання мобілізації як організаційно-правовий вплив, що упорядковує та забезпечує функціонування мобілізаційної системи [2]. Це підкреслює важливість вдосконалення законодавчої бази для ефективного управління мобілізацією та посилення національної безпеки. Особливо актуальними є заходи щодо соціальної підтримки мобілізованих, а також фінансування оборонних підприємств, що в умовах війни створює додаткове навантаження на економіку.

Відповідно до ч. 2 ст. 17 Конституції України, оборона, захист суверенітету та територіальної цілісності покладені на Збройні Сили України [10]. Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», захист Вітчизни є конституційним обов'язком кожного громадянина, основною формою виконання якого є військова служба [5].

Мобілізація, відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», - це комплекс заходів, спрямованих на переведення економіки, органів влади та підприємств

на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил та інших військових формувань - на організацію воєнного часу [6]. Вона може бути загальною або частковою, відкритою чи прихованою [1]. Після Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 17.03.2014 № 303/2014, затвердженого Законом № 1126-VII, в країні запроваджено особливий стан.

Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає особливий період, як період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій [8]. В той же час у ст. 1 Закону України «Про оборону України» зазначено, що особливий період - це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [7]. Як бачимо, в двох діючих законах термін «особливий період» трактується по-різному. При цьому, що таке «відбудовний період», його зміст та граничні терміни законодавець не визначає взагалі [3].

В умовах мобілізації важливу роль відіграє чітке регулювання всіх аспектів цього процесу: від призову громадян до забезпечення роботи підприємств, що займаються виробництвом військової техніки та іншої продукції, необхідної для оборони. Водночас, необхідно приділяти увагу підтримці морального духу громадян і військових, забезпеченню соціальних гарантій для мобілізованих осіб, а також удосконаленню механізмів контролю за дотриманням законодавства під час мобілізації. Оскільки мобілізація є винятковим заходом, що проводиться в умовах загрози національній безпеці або під час війни, необхідно враховувати різні фактори, такі як: ефективність мобілізаційних планів, рівень підготовки військовозобов'язаних, технічна оснащеність армії,

а також взаємодія між державними органами, органами місцевого самоврядування та підприємствами [4].

На сьогоднішній день існує ряд правових і організаційних проблем, які потребують вирішення. Однією з таких проблем є недостатня чіткість і конкретизація законодавчих актів щодо порядку мобілізації, а також визначення прав та обов'язків мобілізованих осіб, включаючи питання соціального забезпечення та компенсації. Більш детальна регламентація цих питань дозволить уникнути правових колізій і підвищити ефективність мобілізаційного процесу [1]. Не менш важливим є питання психологічної підтримки військовослужбовців, адже стрес та моральне навантаження в умовах війни можуть істотно вплинути на ефективність боєздатності. Враховуючи це, необхідно створити спеціалізовані програми психологічної підтримки для мобілізованих, а також для їхніх родин, що допоможе зберегти стійкість особового складу та полегшить адаптацію до умов воєнного часу [2].

Також важливою є проблема вдосконалення комунікаційних систем і інфраструктури для оперативного реагування на загрози. Оскільки мобілізація зачіпає всі сфери життєдіяльності держави, ефективність її проведення значною мірою залежить від інтеграції різних органів влади та організацій, що забезпечують державний оборонний механізм [5].

Для досягнення високої ефективності мобілізації в Україні потрібно вдосконалювати законодавчу та організаційну структуру, створювати більш ефективну систему підготовки і призову громадян, а також забезпечувати необхідну соціальну та психологічну підтримку для мобілізованих осіб. Це сприятиме не тільки зміцненню обороноздатності країни, а й забезпеченню національної безпеки в умовах постійних викликів і загроз [3].

Правова база, яка регулює мобілізацію в Україні, відображає прагнення держави забезпечити належний рівень обороноздатності у випадку надзвичайних ситуацій. Однак, наявні правові норми потребують постійної актуалізації та вдосконалення, щоб відповідати реаліям сучасної війни та національних загроз [6]. Крім того, важливо забезпечити повну мобілізацію не лише військових, але й економічних та соціальних ресурсів країни, що вимагає активної взаємодії між державними органами, підприємствами та громадянами. Успішна мобілізація повинна ґрунтуватися на принципах гнучкості, швидкості та ефективності, що дозволить державі зберегти свою незалежність

і територіальну цілісність навіть у найскладніших умовах [7].

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або її окремих регіонах у разі збройної агресії чи загрози державній незалежності. Він передбачає надання державним органам, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування необхідних повноважень для забезпечення безпеки, а також тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян [8].

Загальна мобілізація є комплексним заходом, що охоплює всі сфери державної діяльності, спрямований на підготовку країни до воєнного часу. Вона включає не лише призов військовослужбовців, а й мобілізацію матеріальних, фінансових та людських ресурсів для зміцнення обороноздатності [9].

Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за ухилення від призову під час мобілізації. Умисне ухилення, злісне невиконання обов'язків або відмова від служби під час особливого періоду караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (ст. 336 ККУ) [9].

Законодавство зобов'язує мобілізованих виконувати свої обов'язки перед державою, оскільки під час війни громадяни несуть не лише правову, а й моральну відповідальність. Водночас важливо враховувати всі обставини справи та рівень правової обізнаності мобілізованих. Організація роботи Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК) має бути чітко налагоджена для уникнення адміністративних помилок і захисту прав громадян [5].

Особливу увагу слід приділити питанням психологічної підготовки та підтримки мобілізованих громадян. Мобілізація не обмежується лише фізичним залученням до війська, але й передбачає значну психологічну та емоційну підтримку, адже участь у воєнних діях може мати серйозні наслідки для психічного здоров'я [2]. Тому важливо створювати ефективні механізми підтримки військовослужбовців та їхніх родин, забезпечувати доступ до психологічної допомоги, зокрема в умовах воєнного часу [1]. На додаток до зазначеного, необхідно враховувати також роль цивільного сектору в умовах мобілізації. Підприємства, установи та організації повинні бути готові до виконання обов'язків в умовах особливого періоду, а також до надання необхідних ресурсів для потреб оборони [8]. Оскільки загальна мобілізація охоплює не лише військові структури, а й різноманітні галузі економіки, ефективне

співробітництво між державою та приватним сектором є також важливим аспектом мобілізаційних заходів [5]. Нарешті, слід зазначити, що ефективність мобілізації напряму залежить від швидкості та гнучкості правових механізмів, що регулюють цей процес [6]. Зважаючи на постійну еволюцію зовнішніх загроз та швидкі зміни в умовах безпеки, необхідно забезпечити динамічне оновлення законодавства, яке має передбачати можливість оперативного реагування на нові виклики [3].

Мобілізація є комплексним процесом, який потребує вдосконалення та адаптації на всіх етапах - від правового регулювання до соціальної та психологічної підтримки [10]. Підготовленість держави до мобілізаційних заходів, належна координація з усіма секторами економіки та ефективне управління ресурсами в умовах особливого періоду є важливими чинниками для забезпечення обороноздатності країни та збереження її суверенітету та територіальної цілісності [7]. Продовження загальної мобілізації в Україні у 2025 році є необхідним кроком для забезпечення національної безпеки [1]. Проте цей процес супроводжується значними викликами, що потребують негайного вирішення.

Питання соціального захисту мобілізованих, мобілізації економічних ресурсів, правового регулювання діяльності територіальної оборони, інформаційної безпеки та психологічної підтримки військовослужбовців залишаються недостатньо врегульованими [4]. Вирішення цих проблем потребує системного підходу та комплексного реформування законодавчої бази [9]. Військовослужбовці, яких мобілізували із порушенням порядку мобілізації, можуть оскаржити такі дії в суді [2]. По-перше, скарги на незаконні дії представників ТЦК, пов'язані із процесом мобілізації, можуть бути в усній формі викладені на гарячій лінії Міністерства оборони. По-друге, скарги на порушення законодавства під час мобілізації подаються керівнику ТЦК. Скарга має містити детальний опис обставин порушення і клопотання про припинення порушення. По-третє, у випадку відсутності належної реакції, незаконні дії, що стосуються мобілізації, можуть бути оскаржені до адміністративного суду [6].

Оскарження незаконної мобілізації в суді є одним із ключових механізмів захисту прав громадян, однак цей процес також має свої труднощі. По-перше, особа, яка вважає, що її мобілізували з порушенням законодавства, повинна надати достатню доказову базу: копії повісток,

медичні документи (за наявності протипоказань до військової служби), довідки про відстрочку або інші документи, що підтверджують порушення її прав. По-друге, важливо правильно обрати юрисдикцію: такі справи розглядають адміністративні суди, адже мобілізаційні дії є рішеннями органів державної влади [7].

Суттєвим викликом залишається швидкість судового розгляду. З огляду на воєнний стан та особливий порядок мобілізації, суди можуть діяти в умовах підвищеного навантаження, що уповільнює ухвалення рішень. Водночас у разі доведення порушень громадянин може домогтися визнання незаконності мобілізації, скасування відповідного рішення та навіть компенсації моральної чи матеріальної шкоди [9].

Ще одним аспектом є правова підтримка мобілізованих. Далеко не всі військовозобов'язані мають достатній рівень правових знань для ефективного захисту своїх інтересів. У цьому контексті важливу роль відіграють адвокати, правозахисні організації та громадські ініціативи, які надають юридичні консультації та допомогу в підготовці позовів. Для забезпечення справедливого мобілізаційного процесу необхідно не лише дотримуватися законодавства, а й створити ефективні механізми його оскарження та правової допомоги військовозобов'язаним. Це сприятиме підвищенню рівня довіри до мобілізаційної політики держави та зміцненню суспільної підтримки заходів національної безпеки [1].

Одним із найбільших викликів мобілізаційного процесу є забезпечення належного рівня соціального захисту військовослужбовців. Хоча законодавство гарантує їм виплати, збереження робочого місця та соціальні пільги, на практиці ці механізми працюють неефективно. Бюрократичні перепони, затримки у виплатах та правова невизначеність щодо підтримки сімей мобілізованих створюють соціальну напругу у суспільстві [2].

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України відповідно до ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» є конституційним обов'язком громадян України [5]. Військовий обов'язок включає, зокрема, прийняття на військову службу в добровільному порядку (за контрактом), призов на військову службу, проходження служби у військовому резерві [2]. Обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів визначено Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [6]. Згідно зі ст. 22 цього Закону військовозобов'язані зобов'язані з'являтися за

викликом до військових комісаріатів для постановки на військовий облік та визначення призначення на воєнний час [6]. Шляхом вирішення цієї проблеми може стати створення єдиного цифрового реєстру мобілізованих осіб, який дозволить автоматизувати процес нарахування виплат і соціальних пільг. Крім того, необхідно запровадити систему державного контролю за виконанням соціальних гарантій та посилити відповідальність роботодавців за незаконне звільнення мобілізованих працівників [4].

Фінансове навантаження на економіку країни залишається значним викликом мобілізаційного процесу. Військові потреби вимагають значних ресурсів, а оборонні підприємства стикаються з нестачею фінансування, кадрів та невизначеністю довгострокових перспектив. Для покращення ситуації необхідно розробити механізми компенсації бізнесу, що працює в оборонному секторі, запровадити податкові пільги для підприємств, які забезпечують мобілізаційні потреби, та створити державні фонди для підтримки стратегічно важливих галузей [1]. Ефективна мобілізація потребує не лише організаційних заходів, а й системного реформування управління у сфері безпеки та оборони [3].

Баланс між обороноздатністю держави та дотриманням конституційних прав громадян залишається важливим юридичним викликом [10]. Мобілізаційні заходи можуть обмежувати свободу пересування, право на працю та соціальний захист, що викликає правові дискусії [8]. Зокрема, заборона виїзду військовозобов'язаних чоловіків за кордон має бути пропорційною та обґрунтованою. Оптимальним рішенням є диференційований підхід, що передбачає обмеження лише для осіб, які підлягають першочерговому призову [2].

Існуючі законодавчі акти містять суперечливі положення, що створює підґрунтя для зловживань та корупційних ризиків [9]. Наприклад, законодавство не завжди чітко визначає статус окремих категорій студентів, науковців чи опікунів. Для врегулювання цієї проблеми слід розробити прозорий механізм підтвердження статусу осіб, які мають право на відстрочку, а також уніфікувати процедури ухвалення відповідних рішень. Не менш важливим аспектом є питання соціальних гарантій для мобілізованих. Держава повинна забезпечити належне фінансове та матеріальне забезпечення військовослужбовців, а також правовий механізм їхньої реабілітації та повернення до цивільного життя [7]. Недостатня підтримка може призвести до зростання кількості ухилинь

та недовіри до мобілізаційної політики. Оптимальним рішенням є розробка довгострокових програм соціальної адаптації, реабілітації ветеранів, а також механізмів заохочення добровільного вступу до лав ЗСУ, що зменшить необхідність примусової мобілізації [6].

Правові аспекти продовження загальної мобілізації вимагають системного вдосконалення. Україна має знайти баланс між потребою в мобілізаційних ресурсах та дотриманням прав людини, запровадивши більш гнучкі та прозорі механізми призову. Вдосконалення правових норм, розширення соціальних гарантій та ефективна комунікація держави з громадянами сприятимуть зменшенню суспільної напруги та підвищенню рівня правової визначеності у сфері мобілізації [3].

Вирішення проблем правових аспектів продовження загальної мобілізації в Україні вимагає системного та послідовного підходу, який поєднує модернізацію законодавства, оптимізацію процедур, забезпечення соціального захисту та психологічної підтримки, а також підвищення рівня правової обізнаності громадян. Тільки інтегроване вирішення цих завдань дозволить створити ефективну та справедливую систему мобілізації, що не лише зміцнить обороноздатність країни, а й збереже фундаментальні права громадян у складних умовах воєнного часу. Системна модернізація правової бази, співпраця між державними структурами та активна участь суспільства є ключовими чинниками для досягнення цієї мети [1].

В умовах збройної агресії загальна мобілізація є ключовим інструментом оборони держави. Проте її ефективність залежить від правової бази, яка має забезпечувати оперативність дій та дотримання конституційних прав громадян. Вирішення правових питань мобілізації вимагає комплексного підходу до реформування законодавства, що дозволить збалансувати обороноздатність і соціальну справедливість [2].

Одним із головних викликів є модернізація нормативної бази, яка містить суперечності та ускладнює роботу ТЦК і мобілізованих. Усунення правових колізій та адаптація законодавства до сучасних викликів сприятимуть правовій визначеності. Впровадження цифрового реєстру мобілізованих дозволить автоматизувати нарахування пільг і компенсацій, підвищуючи прозорість мобілізаційних процедур [3].

Важливим аспектом залишається соціальний захист мобілізованих. Мобілізація впливає на сімейне життя, роботу та психологічний стан

громадян. Своєчасні компенсації, збереження робочих місць і програми психологічної підтримки зменшать соціальну напругу та сприятимуть довірі до держави. Створення програм реабілітації та адаптації мобілізованих і ветеранів є необхідним кроком для їх повернення до цивільного життя [5].

Проведення інформаційних кампаній, організація семінарів і консультацій, а також створення доступних ресурсів в Інтернеті дозволять громадянам краще орієнтуватися у законодавстві, що регулює мобілізаційний процес, і своєчасно реагувати на порушення. Таким чином, активна участь громадян у контролі за дотриманням законності під час мобілізації сприятиме підвищенню якості мобілізаційних заходів та зміцненню обороноздатності країни [6].

Інтеграція зусиль міждержавних ресурсів та координація дій між різними рівнями влади також є важливою умовою успішного вирішення правових проблем. Об'єднання зусиль державних установ, органів місцевого самоврядування, підприємств та громадських організацій створить умови для оперативного реагування на будь-які виклики мобілізаційного процесу. Взаємодія всіх суб'єктів дозволить не лише оперативно вирішувати поточні проблеми, а й створювати базу для довгострокового розвитку оборонного потенціалу України [7].

Аналіз нормативно-правових актів, які регулюють мобілізаційний процес в Україні, вимагає уваги до конкретних параграфів та положень, які визначають порядок проведення загальної мобілізації, її етапи та соціальні гарантії для мобілізованих осіб. Закон України № 4221-IX «Про затвердження указу Президента України про продовження терміну загальної мобілізації» (2025) у своїх статтях чітко визначає умови продовження мобілізації, уточнюючи строки та механізми її реалізації в умовах воєнного стану. Зокрема, важливим є пункт 4 цього закону, який визначає, що мобілізація проводиться за рішенням органів місцевого самоврядування в тісній взаємодії з військовими комісаріатами. Актуальність цього положення полягає в забезпеченні оперативного реагування на необхідність зміцнення обороноздатності, а також у створенні юридичної основи для стягнення ресурсів.

Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (1993) містить правові суперечності, зокрема щодо механізму реалізації компенсацій мобілізованим особам. Відсутність чітких формулювань щодо строків виплат і соціальних пільг ускладнює їх практичне застосування. Також існують проблеми з узгодженням змін до статусу

військовозобов'язаних, що створює правову невизначеність на місцях.

Для вдосконалення правової бази необхідна гармонізація мобілізаційних норм з міжнародними стандартами, що дозволить усунути правові колізії. Запровадження єдиного цифрового реєстру мобілізованих осіб сприятиме швидкому обміну інформацією, зменшенню бюрократії та ефективному моніторингу дотримання прав мобілізованих.

Особливу увагу слід приділити соціальному захисту, зокрема розробці механізмів компенсацій і виплат. Доцільним є впровадження державної програми гарантій для сімей мобілізованих, що передбачатиме підтримку на всіх етапах мобілізаційного процесу. Також необхідно чітко врегулювати процедури реабілітації мобілізованих після служби, що сприятиме їх соціальній адаптації та поверненню до цивільного життя.

Аналіз існуючих нормативно-правових актів, які регулюють загальну мобілізацію, вимагає детального вивчення кожного елементу законодавства, зокрема положень, що стосуються мобілізаційного процесу, соціальних гарантій та прав мобілізованих осіб. Так, в Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» окремі статті містять норми, які визначають порядок, механізм і організацію проведення мобілізації. Однак, на практиці важливим аспектом залишається питання забезпечення ефективного моніторингу за її виконанням, що може бути покращене шляхом вдосконалення контрольних механізмів та прозорості процесів. Законодавчі акти не завжди дають чітке тлумачення таких термінів, як «мобілізаційна готовність» та «стратегічні резерви», що ускладнює розуміння правових норм в умовах воєнного часу.

Правові суперечності в мобілізаційному законодавстві часто виникають через відсутність координації між нормативно-правовими актами. Наприклад, Закон України «Про мобілізаційне забезпечення» регулює фінансування мобілізаційних потреб, однак на практиці існують труднощі з виконанням фінансових зобов'язань. Відкритими залишаються питання правового статусу мобілізованих осіб, їхніх прав, обов'язків та соціальних гарантій під час служби. Окремо потребує врегулювання компенсація для мобілізованих, які виконують критично важливі соціально-економічні функції, зокрема у сфері медицини та освіти.

Необхідно переглянути законодавчі норми, що стосуються соціальних гарантій, виплат та пільг для мобілізованих осіб. Відсутність чітких

механізмів у цьому аспекті ускладнює реалізацію їхніх прав та створює соціальну напругу. Запровадження державної програми забезпечення, яка чітко визначатиме порядок виплат та соціальних гарантій, сприятиме стабільності правового статусу мобілізованих та їхніх сімей.

Покращення процедур реабілітації мобілізованих осіб після служби є важливим завданням. Необхідно створити правовий механізм, що включатиме психологічну, соціальну та юридичну підтримку, сприяючи їхній адаптації до мирного життя, реалізації права на працю, соціального захисту та реінтеграції в суспільство.

Особливу увагу слід приділити забезпеченню прав мобілізованих у віддалених регіонах, де доступ до соціальних послуг та контроль за виконанням мобілізаційних заходів є складнішими. Розширення правових норм та ефективна комунікація між державними органами і мобілізованими допоможуть зменшити правову невизначеність і забезпечити стабільність правового порядку.

Вдосконалення нормативно-правових актів у сфері мобілізації є необхідним для ефективності мобілізаційного процесу та захисту прав громадян. Оновлення законодавства, оптимізація процедур призову, соціальні гарантії та психологічна підтримка сприятимуть створенню справедливої та ефективної мобілізаційної системи. Інтеграція зусиль усіх зацікавлених сторін дозволить Україні зміцнити обороноздатність, зберегти права громадян та посилити свої позиції на міжнародній арені [1].

Висновки. Аналіз правових аспектів загальної мобілізації в Україні засвідчує необхідність вдосконалення законодавчої та управлінської бази, спрямованої на підвищення ефективності мобілізаційних заходів. Виявлені проблеми, зокрема недостатня соціальна підтримка мобілізованих, неузгодженість механізмів економічної мобілізації, правові прогалини у статусі територіальної оборони, інформаційні загрози та психологічні наслідки військової служби, вимагають системного підходу до їхнього вирішення.

З метою усунення цих недоліків доцільно розширити законодавче регулювання мобілізації, зокрема щодо соціальних гарантій для військовослужбовців та їхніх сімей, механізмів фінансування оборонних підприємств та забезпечення належного правового статусу територіальної оборони. Важливим кроком є впровадження сучасних цифрових рішень, таких як єдиний реєстр мобілізованих осіб, що сприятиме прозорості мобілізаційних процесів та оперативному обміну інформацією.

Також необхідно посилити систему психологічної реабілітації військових та адаптації демобілізованих осіб до мирного життя, розширити державну підтримку у сфері медичної та соціальної допомоги. Окрему увагу слід приділити інформаційній безпеці, протидії дезінформації та розробці ефективної комунікаційної стратегії, яка сприятиме підвищенню довіри суспільства до мобілізаційних заходів.

Реалізація цих рекомендацій дозволить не лише підвищити ефективність мобілізації, а й забезпечити захист прав мобілізованих, зміцнити обороноздатність країни та створити більш стійку систему національної безпеки в умовах воєнного стану.

Література

1. Закон України № 4221-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку проведення загальної мобілізації»» // *Верховна Рада України*. 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4221-IX#Text>
2. Савинець О. Ю. Теоретико-правові засади адміністративно-правового забезпечення мобілізації Збройних сил України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 201-209. С. 203.
3. Валіулліна З. В. Військова теорія К. Клаузевіца в теоретичному дискурсі. *Ефективна економіка*. 2017. № 11.
4. Мобілізація в Україні. Юридичні поради та відповіді на всі питання зібрали правозахисники. *Закон і бізнес*. 21.03.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/150958.html>
5. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №27. Ст.385. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
6. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
7. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
8. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
9. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
10. Конституція України. *Верховна Рада України*; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Федоренко Е. А.,

orcid.org/0009-0006-8610-2498

слухач Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені

Ярослава Мудрого

Шевцов А. Л.,

orcid.org/0009-0008-9204-1681

кандидат наук з державного управління,

професор кафедри загальновійськових дисциплін

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені

Ярослава Мудрого

ЗВЕРНЕННЯ

Редакція журналу повідомляє про виявлений факт академічної недоброчесності (оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без зазначення авторства) у статті Магновський І. Й., Шевчук В. В., Березовенко Л. С. «Права людства як права третього покоління: виклики сучасності», яка була опублікована у № 1/2024.

На момент виходу № 1/2025 вищезгадана стаття видалена з випуску та із сайту видання.

Редакція журналу щиро вибачається перед Іванків Іриною та всією науковою спільнотою за допущення факту академічної недоброчесності на сторінках свого видання та обіцяє обов'язково врахувати цей прикрий досвід під час подальшої організації редакційно-видавничого процесу.

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

РОЛЬ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАКОННОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	3
Ковальова Т. І.	

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В РОЗБУДОВУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД В УКРАЇНІ.....	11
Родік Т. П.	

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПОЛУ РЕГЛАМЕНТОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ТА РАДИ.....	18
Бірюков Р. М.	

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ПЕРІОДУ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННА ПЕРСПЕКТИВА.....	24
Гусаров С. М.	

ОПЕРАТИВНИЙ ПОШУК У ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ГРУПАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ РОЗБОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	32
Жук І. В.	

ПРАВОВА СИСТЕМА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

РИМСЬКЕ ПРАВО ЯК ОСНОВА СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ.....	37
Патlachук О. В.	

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ПРАВОЧИНІВ БОРЖНИКА ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ КРЕДИТОРІВ.....	44
Ярмоленко О. С.	

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

ВПРОВАДЖЕННЯ СПІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ТРЕНІНГІВ ЯК СКЛАДОВА ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	51
Аносенков А. А., Мукоїда Р. В.	

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ПРАВИЛ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	56
Брусакова О. В., Крикун В. В.	

ENSURING THE RIGHT TO EDUCATION AND CREATING A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT DURING ARMED CONFLICT: INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	66
Voloshanivska T. V., Sukharieva A. O.	

ДИСКРЕДАЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	73
Галуцько В. М.	

ПІДХОДИ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....	77
Кобко Є. В.	

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ З ГИРЬОВОГО СПОРТУ НА ЗАГАЛЬНУ ФІЗИЧНУ ПІДГОТОВКУ КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	81
Проскурня Є. Є., Карапет'янц С. І., Трішин К. О.	

ПРАВОВИЙ СТАТУС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ.....	86
Солопова І. В.	

ГНОСЕОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» В УМОВАХ ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	93
Швець С. Г.	

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ....	101
Лепей М. В.	

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗАГРОЗАМ....	107
Кочман К. П., Форос Г. В.	

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	113
Федоренко Е. А., Шевцов А. Л.	

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

THE ROLE OF THE HIGHER ANTI-CORRUPTION COURT IN ENSURING THE LEGALITY OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMES DURING THE ACTION OF THE LEGAL REGIME OF MARTYR STATE.....	3
Kovalova T. I.	
INFLUENCE OF EUROPEAN VALUES ON THE DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC PRINCIPLES IN UKRAINE.....	11
Rodik T. P.	

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

LEGAL REGULATION OF THE EUROPOL ACTIVITIES BY A REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND COUNCIL.....	18
Biriukov R. M.	
CRIMINAL AND LEGAL POLICY OF UKRAINE: TRANSFORMATIONS OF THE WAR PERIOD AND POST-WAR PERSPECTIVE.....	24
Gusarov S. M.	
OPERATIONAL SEARCH IN COUNTERING ORGANIZED CRIMINAL GROUPS COMMITTING ROBBERIES UNDER MARTIAL LAW.....	32
Zhuk I. V.	

LEGAL SYSTEM: THEORY AND PRACTICE

ROMAN LAW AS THE BASIS OF MODERN LEGAL SYSTEMS.....	37
Patlachuk O.V.	

ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW

INVALIDATION OF THE DEBTOR'S TRANSACTIONS AS A MECHANISM FOR PROTECTING THE RIGHTS AND INTERESTS OF CREDITORS.....	44
Iarmolenko O. S.	

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

IMPLEMENTING JOINT TRAINING AND EXERCISES AS A KEY COMPONENT OF INTERACTION BETWEEN THE NATIONAL POLICE AND THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE.....	51
Anosienkov A. A., Mukoida R. V.	
LEGAL LIABILITY FOR VIOLATIONS OF ETHICAL CONDUCT BY POLICE OFFICERS.....	56
Brusakova O. V., Krykun V. V.	
ENSURING THE RIGHT TO EDUCATION AND CREATING A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT DURING ARMED CONFLICT: INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	66
Voloshanivska T. V., Sukharieva A. O.	
DISCREDITATION POWERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	73
Halunko V. M.	
APPROACHES TO ADMINISTRATIVE REFORM IN UKRAINE.....	77
Kobko Ye. V.	
THE IMPACT OF KETTLEBELL TRAINING ON THE GENERAL PHYSICAL TRAINING OF CADETS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS UNDER MARTIAL LAW.....	81
Proskurnya Ye. Ye., Karapetyants S. I., Trishin K. O.	

LEGAL STATUS OF THE ADMINISTRATIVE COURT AS A SUBJECT OF PROCEEDINGS IN ADMINISTRATIVE CASES	86
Solopova I. V.	

EPISTEMOLOGICAL DEFINITION OF THE CONCEPT OF «ECONOMIC ACTIVITY» UNDER THE MARTIAL LAW REGIME IN UKRAINE.....	93
Shvets S. G.	

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

SEPARATE ASPECTS OF CONDUCTING AN INSPECTION OF THE SCENE OF THE INCIDENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE FIELD OF TRAFFICKING IN NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS.....	101
Lepei M. V.	

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR COUNTERING CYBER THREATS.....	107
Kochman K. P., Foros H. V.	

LEGAL ASPECTS OF GENERAL MOBILISATION IN UKRAINE: CHALLENGES AND WAYS TO IMPROVE.....	113
Fedorenko E. A., Shevtsov A. L.	

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
1'2025

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Гайдабрус В. Б.

Підписано до друку: 26.03.2025. Формат 60×84/8. Гарнітура «Trebuchet MS».
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 13,69. Ум. друк. арк. 14,65.
Зам. № 0525/373. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.